

MAGYAR SZEMLE

Kéthavonta az egész látóhatár

Taxisblokad II. • BOD PÉTER ÁKOS, KODOLÁNYI GYULA, KÓNYA IMRE • GRÓH GÁSPÁR A Nagy Háborúról • VIIVI LUIK A hazugság sokfélesége • PELLE JÁNOS Auschwitz magyar szemmel II. • SZEREDI PÁL Az Új Látóhatár 1957-58-ban II. • MONOSTORI IMRE Szekfű Gyula utolsó évei (1949-1955) II. • JESZENSZKY GÉZA Martonyi János üzenetei • ENTZ GÉZA Kovács András iskolája és az erdélyi reneszánsz kutatás

ESEMÉNYEK

A SZERKESZTŐTŐL: Az Antall-kormány 1990-es évéről érkezett értékes emlékezesek utolsó lapszámainkban nagy hangsúllyal vannak jelen. Mivel a más témájú, kiváló írásokat – és bizonyos megszokott rovatainkat is – terjedelmi korlátaink miatt nyomtatott formában csak később tudjuk olvasóink elé tárni, szeretnénk honlapunk böngészésére buzdítani minden érdeklődőt. A *Magyar Szemle* honlapján, az *Online Írások* című új rovatunkban több, későbbi közlésre szánt tanulmány már jóval a nyomtatott megjelenés előtt olvasható. Itt találhatóak olyan anyagok is, amelyek csak az online rovatban lesznek hozzáférhetőek. Kérjük, keressenek minket a világhálón, a www.magyarszemle.hu címen, és használják gazdag archívumunkat. Honlapszerkesztőink folytatják a digitalizálás előtti cikkeink beemelését, ott most már az 1992. és 1993. év írásai is olvashatók, illetve szerzőink teljes névsorát is megtalálják.

HÍREK

Tájékoztatjuk kedves olvasóinkat, hogy 2015. december 1-jétől a Magyar Posta honlapján működő webáruházon keresztül (www.posta.hu. WebShop elérése: <https://eshop.posta.hu>) is előfizethetnek lapunkra.

Február-március hóban három könyvünk megjelenése várható:

Toth Klára: Első generációs szabadság

M. Szebeni Géza: Giesswein Sándor keresztényszocializmusa

Szent-Iványi Domokos kiadatlan memoárja magyar fordításban. Szerkesztette és jegyzetekkel ellátta Szekér Nóra, fordította Németh Orsolya. Gróh Gáspár bevezetőjével.

A könyvek bemutatásáról előzetesen emailen és honlapunkon értesítjük majd olvasóinkat.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN

<http://www.magyarszemle.hu>

DRÓTPOSTACÍMEINK:

Főszerkesztő: kodolanyigyula@magyarszemle.hu

Szerkesztőség: msza@magyarszemle.hu

Terjesztés: msza2@magyarszemle.hu

FOGADÓÓRÁK megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A Magyar Szemle Alapítvány Igazgatósága: Bod Péter Ákos, Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Horkay Hörcher Ferenc, Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula.

LAPUNK ELISMERÉSE ÉS E SZÁMUNK TÁMOGATÓI:

Prima Díj 2003

MAGYAR SZEMLE

Új folyam XXV. 1–2. szám, 2016. február

Főszerkesztő: **Kodolányi Gyula**

Szerkesztőbizottság: **Borbándi Gyula,**
Czakó Gábor, Horkay Hörcher Ferenc,
Kulin Ferenc, Mellár Tamás

Főszerkesztő-helyettes: **Gróh Gáspár** Olvasószerkesztő: **Pápai Luca**

Szerkesztő: **S. Király Béla** Online szerkesztő: **Kodolányi Judit**

Képszerkesztő: **Csejdy Virág** Tördelőszerkesztő: **Kátai Zsolt**

Korrektor: **Kiss István**

TARTALOM

GRÓH GÁSPÁR: Nagy háború	3
TAXISBLOKÁD 1990	
KÓNYA IMRE: Az MDF-frakcióvezető memoárjából – Részletek egy készülő könyv anyagából (2. rész)	7
BOD PÉTER ÁKOS: Messze túl a taxisok ügyén – Szekér Nóra interjúja (2. rész)	16
KODOLÁNYI GYULA: Krízis és felemelkedés – Szekér Nóra és Nagymihály Zoltán interjúja (2. rész)	27
VIIVI LUIK: A hazugság sokfélesége	37
PELLE JÁNOS: Auschwitz magyar szemmel (2. rész)	49
SZEREDI PÁL: A <i>Látóhatár</i> szerkesztőségi ellentétének háttere 1957–1958-ban (2. rész)	62
MONOSTORI IMRE: Szekfű Gyula utolsó éve (1949–1955) (2. rész)	71
VÁRNAGY ILDIKÓ: Levél unokámnak	81

KÖRKÉP

JESZENSZKY GÉZA: Martonyi János üzenetei	88
S. KIRÁLY BÉLA: A populizmusról – másképpen	92
ENTZ GÉZA: Kovács András iskolája és az erdélyi reneszánsz kutatás	96
HAKLIK NORBERT: Posztmodern Shakespeare, a Szovjetunióra hangolva – David Szalay <i>Az ártatlanság</i> című regényéről	104
BARTUSZ-DOBOSI LÁSZLÓ: A „bajszos tündér”	110
BAKONYI ISTVÁN: Fazekas István: <i>Ars poetica dolorum</i>	114
FÁY ZOLTÁN: A villanyszereléstől a doktorátusig – P. Soós Ányos emlékére	118
SZERZŐINK	121

A borítón: Kolozsvár, a Farkas utcai református templom szószékének hangvetője. Az erdélyi reneszánsz emlékek felvételeit Sebestyén József készítette.

NAGY HÁBORÚ

Gróh Gáspár

Volt egyszer egy háború. „Nagy háború”-nak is nevezték, amikor kiderült, hogy egész Európa lángba borult. Aztán I. világháborúnak hívták – megkülönböztetendő a másodiktól. Sokan látják úgy, hogy a kettő egy volt: éppen akkora szünettel, amekkora a négyéves küzdelemben kimerült felek megerősödéséhez kellett. Egészében hívhatnánk a 20. század „harmincéves háborújának”, azzal a háborúval állítva párhuzamba, amelynek borzalmi tartós emlékké váltak. És amely századokra kiható törést jelentett Európa történelmi útján. Hasonló történt 1914 és 1945 között. E mérhetetlen emberi szenvedéseket hozó háború következményei határozzák meg a mai világrendet – amellyel amúgy oly elégedettek vagyunk. És ami közben mégis fájó, vagy éppen beláthatatlan kockázatokat jelentő sebeket takar. Mi elsősorban arra gondolunk, hogy a történelmi Magyarország feldarabolásával, majd a trianoni diktátumot megerősítő párizsi békével miként rendeződött át régióink, és nem arra, ahogyan a világban vezető szerepet betöltő Nyugat-Európa elvesztette kivételes pozícióját. Előbb az Egyesült Államok gazdasági, majd ehhez társulva Sztálin Szovjetuniójának katonai potenciálja tette mellékszereplővé.

Mindezt 1914 nyarán senki nem gyanította. A háborút mindenütt kitörő örömmel fogadták. Mondhatni: közmegegyezéssel kezdtek hozzá. „Békebeli háborúnak” gondolták, mint a megelőző évtizedek számos csetepatéját.

Európa elszokott a háborúktól, története talán legoptimistább korszakát élte. Olyan világban élt, amelyben civilizációjának fejlődése még nem távolodott el kultúrájától. Globális hatalma kétségbevonhatatlan volt, a világ kimeríthetetlennek tartott erőforrásait akadálytalanul fordíthatta a maga javára. Elosztásukban legfőljebb önmagával, mintegy családi körben vitázott. Természetesnek vette, hogy az emberiség jövőjét Európa útjával azonosítsa, és föl nem merült, hogy mindez lehet másként is.

Európa sajátos utat járt be a 19. században. A legnagyobb teljesítménye alighanem az volt, hogy a kereszténységben gyökerező erkölce

alapján el tudta kerülni az ipari forradalom nyomán fenyegető humanitárius katasztrófát. Azonban minden feszültséget így sem tudott levezetni. Így azt sem, hogy a 19. század vívmányaként megteremtett nemzetállamok egymásnak essenek. De nem háborúztak volna, ha valahol mélyen nem értenek egyet abban, hogy háborúzniuk kell.

A háború szükséges és fölöttébb hasznos voltában tehát nemzetek fölötti egyetértés mutatkozott. Alapja nemcsak a verseny szabadságának alapelveként válása volt, kellett hozzá a teljes gyanútlanlás is. Meg az, hogy a 19. század gondolkodásában oly fontos nemzeteszmé, a historizmus és a romantika hőskultusza öntudatlanul olyan értékeket és emberképet hirdetett, amely azonnal, gyakorlatilag változtatás nélkül szolgálhatta a militarizmus érdekeit.

Eközben a világ már nem igényelte a hősokeket. Az emberek még igen. A háborús lelkesülés akkor is tartotta magát, amikor kiderült: a gépfegyverek golyózápora, a mustárgáz gyilkos felhője nincs tekintettel az egyéni kiválóságokra. (A tömegháborúban ekkoriban még kuriózumnak számító légitáncosok résztvevői körében átmenetileg még újratermelődtek a klasszikus lovagkor viselkedési normái.)

Ez a szellemi, társadalom-lélektani háttér határozta meg a világháborús propaganda természetét is. 1914-ben nem volt szükség a lelkesítésre: elég volt visszaigazolni. Mai ismereteinkkel, gondolkodásunkkal egyenesen elképesztőnek tűnik, hogy maga a háború az a pozitív üzenet lehetett, amellyel a gyártók sört is el akartak adni.

Amikor a huszadik századdal nagyjából egyidős, akkor kilencvenéves nagyanyámat arról kérdeztem, hogy az általa megélt történelem melyik szakasza volt számára a legfájdalmasabb, azt válaszolta: az I. világháborús évek. Pedig azokban az időkben még szinte gyerek-lány volt, és csak később történt, hogy jöttek válságok, hadműveleti térséggé vált Budapest, porrá égett falusi viszonylatban kastélynak tekintett, Schulek Frigyes tervezte vidéki otthona (két kezével temette el az ott bujkáló jó barátot), jött a malenkij robot fenyegetése, a csengőfrász, a forradalom. De mindezek után is azt tartotta a legszörnyűbbnek, ahogyan a (főleg a gyönyörű és okos nővére vonzotta) baráti kör, a daliás, okos fiatalok, ahogyan akkor mondták, a nemzet színe-virága, megkapta behívóját, és örömmel indult a front-ra. Hogy soha, vagy rokkantan, megtörten térjen haza. Mentek ezek a drága, kedves, életerős, ifjú marhák, ahogy mondta, egy semmit nem ígérő harcra, a vágóhídra, és még büszkének is voltak. És ők, mármint nővére és ő, sejtették, hogy többé nem találkozhatnak velük, és még csak nem is figyelmeztethették őket.

Mi állt e tömeges gyanútlanlás mögött? Az európai szellemi elit gondolkodásáról árnyalt képet fest Thomas Mann a *Varázshegyben*.

Naphta és Settembrini és körük vitái pontosan mutatják a századelő irracionális és humanizmusának ütközését. A kérdés nem maga a háború: mégis, a háború mitikus vonzásának sötét ereje és a vele szembeni állásfoglalás körül forog minden. Nem kétséges, hogy a magyar értelmiség is küzdött a Thomas Mann rögzítette dilemmával, gondoljunk a Naphta mintájául szolgáló Lukács György irracionalista korszakát követő marxista fordulatra, vagy barátjának, Balázs Bélának a Szabó Dezső által „háborús gatyázásnak” nevezett militarizmusától a pacifizmusig vezető útjára. Mindez megmaradt az elit értelmiség gondjának, ami a közgondolkodásban alig tűnt fel. A háborús propagandához pedig végképp nem volt köze.

Ami viszont látványosan megmutatkozott, az jóval a háború előtt formálódott. A magyarság gondolkozását ekkorra már porosodó, megújításra váró aranykorának, a reformkornak, a forradalomnak és a szabadságharcnak mitológiája határozta meg modernizációjában és nemzeti ébredésében. Bármilyen furcsa, a háború leghatásosabb lelki előkészítője egy végtelenül szelíd lelkű író volt: Jókai Mór. A nemzet lelkét ő formálta, a „Talpra magyar” tiszta rajongását ő emelte kötelező normává. (Azt az entuziazmust, amit Széchenyi döbbenet nézett: megrémítette, hogy március 15. szent szenvedélye olyan erővel ragadta meg a nemzetet, hogy aznap még a zsebmeteszők is fölfüggesztették a másodlagos elosztásban oly eredményes tevékenységüket...)

Jókai mitológiája nyomán a halált megvető bátorság, a nemzet oltárán feláldozott élet a legmagasabb rendű erkölcs kifejezése lett. Generációk nőttek fel a Baradlay fiúk, Damjanich, Guyon, Bem apó, a piski csata, a mindhalálig doboló hős fiúk ígézetében. A szabadságharc nemzeti vallássá növesztett mitikus képe, a hazáért hozott szent áldozat és a személyes vitézség megannyi példája ragyogott az ifjú lelkek egén. A háború nem halálos veszélyt, a nemzet sírját ásó tragédiát, vért, mocskot, szenvedést, elvesztett végtagokat, vakságot, halált, égő falvakat jelentett számukra, hanem esélyt, hogy méltóvá váljanak ideáljaikhoz.

Az európai értelmiségi elit ezt az érzelmi erőteret a klasszikus filozófia és a modern irracionális gondolataival gazdagította. Hadd idézzek néhány szemelvényt a *Nyugat* 1914. őszi terméből. „Az ember úgy érzi az életet, mint soha, a Halál templomában lihegjük az életet a legbuzgóbban” – írja Móricz Zsigmond. „Ha talán elvisznek a harc-térre, könnyeim fognak kíséreni, öcsém. De sajnálni akkor is te sajnálhatsz engem, mert akkor is neked jut a jobbik rész. Irigyellek érte” – így Schöpflin Aladár. Ignotus elemez: „ez a négy hét termékenyebb a felforgatásban, mint a negyven esztendő, mely a porosz-francia háború óta eltelt”. Balázs Béla önként megy a frontra, lelkesült levélben tudatja a szerkesztőséggel:

„Menetközben, égő falu tüzénél írom, hogy... nem hoztam szégyent a Nyugatra. Tegnap tizedessé, rajvezetővé léptettek elő... Ritkulunk, de nagyon előre megyünk”.

Jószerevével csak Ady és Szabó Dezső marad mentes a háború mámorától. Utóbbi fájdalmas iróniával írja meg egy filosz hősi halálát, aki mély filozófiai háttérrel gyárt bevonulása mögé: *„Menni kell. Ez a kategorikus imperatívusz.”* Aztán a fronton Baudelaire-t szavalva hal meg.

Propaganda? Az öröklött szellemi erőterben egy ideig nem is volt rá szükség. Aztán gyorsan eljött a kiábrándulás: visszafordíthatatlannul. És akkor már semmiféle propaganda nem változtatható a megfordult közhangulaton. Egyetlen mozgósító erő maradt: a béke ígérete.

AZ MDF-FRAKCIÓVEZETŐ MEMOÁRJÁBÓL

Részletek egy készülő könyv anyagából

2. rész

Kónya Imre

1990. október 26., péntek. A köztársasági elnök a kormányülésen

A konfliktus lényegéről és a kormány mozgásteréről szóló vita amúgy elég szerteágazó és csapongó volt – Horváth Balázs kezéből teljesen kicsúszott az ülés vezetése –, de abban minden felszólaló egyetértett, hogy az áremelést nem lehet visszavonni, kompenzációról viszont lehet tárgyalni, de nem megszarolt pozícióban, mert minden megállapodás előfeltétele: az úttorlaszok eltávolítása. Nagyjából így összegezhető a miniszterek álláspontja akkor, amikor a kormányülésen megjelenik a köztársasági elnök.

Göncz Árpád drámai képet fest az országban kialakult helyzetről. Telefonon kaptam az értesítéseket, mondja, Pécsről, Gyórról, Nyíregyházáról, hogy mennek ki az emberek az utcára. A gyárak kapujában kiragasztják az általános sztrájkra való felhívást. A BKV valószínűleg holnapra sztrájkba lép. Fenyegetnek, hogy felgyújtják a metró bejáratait. Amint tudjátok, a rendőrpáncsnok kereken megtagadta azt, hogy erőszakot alkalmazzon, amely teljesen eredménytelen lenne. A honvédség ilyen szempontból szintén.

Aztán levonja a következtetést: a megoldás csak politikai megoldás lehet, mégpedig az, hogy a kormány a tárgyalások végéig felfüggeszti az áremelést, a parlament elé utalja a kérdést, és egyidejűleg folytatja az egyeztető tárgyalásokat. Hozzáteszi: Nem vagyok benne biztos, hogy a helyzetet holnap még kézben lehet tartani. Nem vagyok benne biztos, hogy erőszakot lehet alkalmazni. A következőképekről is tesz az elnök egy érdekes megállapítást, ami megüti a fülemet. Szó szerint ezt mondja: „Tudom, hogy ez egy nagyon nehéz kérdés, tudom, hogy ez feltehetőleg nem gyalogáldozattal, hanem többel is jár.” A gyalogáldozat valószínűleg miniszterek lemondását jelenti, értelmezem magamban az elnök kijelentését, de vajon mit kell érteni azon, hogy mindez „többel is jár”.

A feltételezett gyalogáldozatok egyike, Bod Péter Ákos, számokkal teletűzdelt közgazdasági összefüggéseket ecsetel. Elmondja, a magyar

árképzés alapja jelenleg 29-30 dollár. Szeptemberben 34 dollár volt a hordónkénti átlagár, októberben 37 dollár, bár most történt egy esés, de nem arról van szó, hogy valami lehetetlen magas ár alapján kalkuláltuk a jelenleg megállapított árat, hanem egy közepes szinten. Mindez azt is jelenti, folytatja, hogy hiába csökkentenénk most az árakat, előbb-utóbb, még hozzá rövidesen, ismét emelni kellene, és lehet, hogy nagyobb mértékben, mint most. Ráadásul ezzel mindenki tisztában van, érvel tovább, ami azt jelenti, hogy egy árcsökkenés esetén azonnal megkezdődne a felvásárlás. A pillanatnyi benzinkészletünk gépkocsinként 10 liter. Ha minden harmadik autós elmegy tankolni, abban a pillanatban országosan kimerült a készlet, és miután a megkülönböztetett gépjárművek is, a szolgáltatóhálózat is a nyilvános kutakról tankol, abban a pillanatban megbénul az élelmi-szer-forgalom és az összes közforgalmi szállítás. És még ha ez megtörténik, a pénzügyi teher továbbra is ránk nehezedik. Ha tehát mentesítjük ezt a fogyasztói réteget a tehertől, át kell hárítanunk másokra.

Itt most nem a fogyasztói rétegről van szó, szól közbe Göncz Árpád, hanem az ország nagy többségéről, amely már messze túlment „a taxikok bánatán”. Rendben, legyint az ipari miniszter, én most még a taxikokról beszélek. De a lényeg az, hogy át lehet rakni a terhet az egész társadalomra, azt azonban látni kell, hogy a terhet előbb-utóbb el kell hordani. Azt is látni kell, teszi hozzá Bod Péter Ákos, hogy a 36 forintos benzin sokkal olcsóbb volt, mint a cseheké és az osztrákoké. Hónapok óta tartott a felvásárlás. A csehek most megduplázták az árat, jó két héttel ezelőtt. Ott az a nép lenyelte. Lehet, hogy mi vagyunk ügyetlenek, fejezi be a hozzászólását, hangjában keserűséggel.

Győriványi Sándor munkaügyi miniszter Göncz Árpádhoz címezve elmondja, hogy az Érdekegyeztető Tanácsban a szakszervezetek képviselői is elismerték és elfogadták, hogy abban az esetben, ha most mi visszalépünk, ugyanúgy felvásárolják az üzemanyagot, mint ahogyan azt tették pár évvel ezelőtt is, tehát abban az esetben, ha itt felfüggesztésről beszélünk, akkor az üzemanyag forgalmát is fel kell függeszteni.

Kádár Béla külgazdasági miniszter egy rendkívül összefogott felszólalásban érvel: Ha felfüggesztjük az áremelést a tárgyalások időtartamára, akkor a készlet kimerül, mielőtt még a tárgyalások befejeződnének. Tehát a felfüggesztés nem jelenti a kérdés technikai megoldását. Politikailag és nemzetközileg viszont olyan hatása van, ami beláthatatlan és tragikus. Hangsúlyozza, hogy nem csak az energia Damoklész-kardja lebeg a fejünk felett, hanem a hitelfegyver is, aztán kifejti, hogy mire gondol: Ha ez a magyar kormány elveszíti nemzetközi hitelét, cselekvőképességét, napi finanszírozási gondjainkat sem

tudjuk megoldani. Abban a pillanatban eltűnik az az előny, amit Magyarország az elmúlt időben magának szerzett a többi kelet-közép-európai országgal szemben. Nyugaton nyomatékosan hangsúlyozzák, folytatja, hogy nemzetközi erőforrásokra az az ország számíthat, amely következetesen végigviszi az átalakítási programját. Ez a kormány távozhat, de az ország válik kormányozhatatlanná, ha bármelyik maffia a neki nem tetsző lépésre mozgósíthatja a társadalmat. Ezt a felelősséget, fejezi be a hozzászólását, azt hiszem, senki sem vállalhatja.

Ezután Boross Péter udvariasan megkérdezte a köztársasági elnököt, vajon nem lehetne-e valamennyi párthoz intő szóval fordulnia, hogy az országnak ezt a kritikus helyzetét ne használják ki pártpolitikai célra. Olyan információink vannak ugyanis, jelentette ki, hogy a felzaklatott tömegben politikai agitációk folynak. Aztán tájékoztatta az elnököt, hogy a kormány korábban már konszenzusra jutott abban, hogy zsarolásnak nem engedhet, mert ettől kezdve intézkedés- és működésképtelenné válik. Olyan jól működő kormányzatokat ismerünk a világban, szögezte le végül, melyek következetességgel jutottak eredményre, viszont olyan kormányzatot egyet sem, tette hozzá, amelyik tömegnyomásra azonnal retirál.

Jeszenszky Géza visszatér arra a javaslatra, amit Göncz Árpád a velem történt beszélgetésen elutasított. Az elnök válasza hasonló, mint amit az én kérésemre mondott, bár Göncz Árpád ezúttal finomabban fejezi ki magát, s nincs szó arról, hogy az ellenzéki pártok „bolondok lennének” velünk leülni. A lényeg azonban ugyanaz: a parlamenti pártok tárgyalásáról akár már holnap szó lehet, de csak a plenáris ülés keretében. Hozzáteszi, ő nem tárgyalt a pártokkal erről, de ismeri a véleményüket. Két parlamenti párt szolidaritást jelentett, folytatja, az egyik az SZDSZ, a másik az MSZP. Velünk vagy a demonstrálókkal? – kérdezi Jeszenszky, talán csak tettetett naivitással. A sztrájkolókkal, mondja Horváth Balázs, és hozzáteszi: itt vannak a röplapok. Az egyik az SZDSZ XI. kerületi szervezetének aláírása szerepel, mutat fel egy papírlapot, ebben kifejezetten sztrájkra és tömegdemonstrációra hívnak fel. A másik pedig az SZDSZ hivatalos nyilatkozata, amelyről elnök úr is beszélt, mondja a belügyminiszter, és amelyben a párt szolidaritást vállal a tüntetőkkel. Ezért is valószínűtlen, hogy most össze lehetne hozni egy hatpárti megbeszélést, veti közbe a köztársasági elnök. A parlament előtt, teszi hozzá, ott igen, ott lehetséges.

Türelmetlenül várom, Horváth Balázs mikor kéri fel végre az elnököt, hogy személyesen szólítsa fel a taxisokat a torlaszok elbontására, de hiába. Végül Andrásfalvy Bertalan volt az, aki felvetette, hogy Göncz Árpádnak fel kellene lépnie a rend helyreállítása érdekében.

Megkérte az elnököt, hogy mint az ország legfőbb közjogi méltósága, lépjen a nyilvánosság elé, és intse nyugalomra az embereket. Az elnök elutasította kérését, mondván, szerinte jelenleg ez inkább ártana, s majd akkor fog nyilatkozni, ha ő is úgy ítéli meg, hogy a válság feloldásához szükség van a fellépésére. Miután többen is megpróbálták győzködni, ingerülten kijelentette: hogy mikor vesse latba elnöki tekintélyét, azt ő fogja eldönteni, majd türelmét veszítve felállt, sarkon fordult, és távozott a kormány ülésterméből.

A legnagyobb ellenzéki párt színvallása

Körülbelül azzal egy időben, hogy a köztársasági elnök a kormányülésen megjelent, Kis János, az SZDSZ elnöke és Pető Iván frakcióvezető a párt Mérleg utcai székházában rendkívüli sajtótájékoztatót tartott. A pártelnök az újságírók előtt kijelentette: *„Ez a kormány nem alkalmas arra, hogy az országot kivezesse a súlyos válságból. Az országnak haladéktalanul felkészült, a lakosság bizalmát megszerezni képes kormányra van szüksége, mert most már nem csupán a benzin áráról van szó.”* Azt is mondta, hogy a kormány *„bűnös hibát követett el, amikor erőszakkal fenyegetőzött a taxisok tiltakozóakciója láttán”* és azt is, hogy a kormány *„politikailag megbukott”*. A szabaddemokraták ügyvivő testülete – amelynek nem csak a pártelnök és a frakcióvezető, hanem többek között Mécs Imre is a tagja volt – ezt megelőzően nyilatkozatot adott ki: *„Az SZDSZ ügyvivő testülete jogosnak tartja a hosszú időn át halogatott, majd előkészítés nélkül bevezetett áremelés elleni tiltakozást.”* A nyilatkozat a következő mondattal zárul: *„Felhívunk minden szabaddemokrata szervezetet, hogy támogassa a békés tiltakozó mozgalmat, valamint a közellátás és a közrend fenntartását.”* Az SZDSZ ügyvivő testülete tehát nyilatkozatában „békés” tiltakozó mozgalomról és a közrend „fenntartásáról” beszél, ahelyett, hogy a fuvarozók által felborított közrend helyreállítására szólítana fel. A legnagyobb ellenzéki párt ezzel egyértelműen az országot blokád alá helyező taxisok mellé áll és a törvényes kormány ellen mozgósít.

Göncz Árpád pedig, miután eltávozott a kormány üléséről, a budapesti főkapitánnyal együtt kocsiba ül és végiglátogatja a torlaszokat. Mosolyogva integet a taxisoknak, miközben Barna Sándor tábornok kiszáll, s megnyugtatja őket, hogy ameddig ő a főkapitány, a rendőrség nem fog erőszakot alkalmazni.

Jellemző a helyzetre, hogy a *Népszabadság* másnapi száma szerint a Budapesti Rendőrfőkapitányság szóvivője péntek délután öt órakor nyilatkozatot adott ki, amelyben többek között ez állt: *„Az ügy már rég*

túlnőtt azon a határon, hogy egyszerű taxis demonstrációnak lehessen minősíteni. Mérhetetlen a kormány felelőssége a tekintetben, hogy az elkövetkező lépéseivel ne taszítsa katasztrófába az országot. Azt viszont mindenkinek látnia és tudnia kell, hogy a rendőrség immár nem használható fel politikai kérdések megoldására, azokat politikai eszközökkel kell megoldani. Budapest rendőrfőkapitánya továbbra is tartja azt a korábbi kijelentését, hogy nem hajlandó végrehajtani olyan parancsot, amely a tömegekkel szembeni erőszakos rendőri fellépésre utasítana.”

A köztársasági elnök nyilatkozata

Göncz Árpád pénteken késő este hirtelen érkezettnek látta az időt, hogy a helyzet megoldása érdekében latba vesse elnöki tekintélyét. Nyilatkozatát az úttorlaszoknál virrasztó taxisok hatalmas ovációval fogadták, hiszen az elnök az ő követelésükkel azonosult, amikor a következőképpen fogalmazott: „Javaslatot tettem a kormánynak, hogy hétfőig, amikor folytatódnak a taxisokkal folytatott egyeztető tárgyalások, függesse fel a benzináremeléssel kapcsolatos intézkedését. Megkérem a személy- és teherfuvarozókat, hogy a felfüggesztés bejelentésével egyidejűleg térjenek haza, és szüntessék meg az útelzárásokat.”

A köztársasági elnök pontosan tudta, hogy a kormány nem hajlandó felfüggeszteni az áremelést. Így azzal is tisztában kellett lennie, hogy nyilatkozatával – a fuvarozókban hiú reményeket keltve – nem segíti, hanem egyenesen hátráltatja a válság megoldását. Több mint két évtized távlatából, ma is jól emlékszem arra a csalódásra és elkeseredésre, amit Göncz Árpád nyilatkozata hallatán éreztem. És akkor még nem tudtam azt, amiről a képviselőcsoportot másnap Szabó Tamás tájékoztatta.

* * *

A munkaügyi államtitkár a kormányülésen kapott felhatalmazás keretében, azon némileg túl is lépve, tovább egyezkedett a taxisok képviselőivel, akik rendszeres kapcsolatban álltak az úttorlaszokon lévő kollégáikkal. Éjjel egy órára megszületett a megállapodás: a taxisok felfüggesztik a blokádot, a kormány pedig vállalja, hogy vasárnapra összehívja az Érdekegyeztető Tanácsot, ahol megállapodik a benzinárakról, addig viszont a felemelt árak maradnak érvényben.

Az aláírást megelőzően a taxisok képviselői szünetet kértek, mesélte Szabó Tamás a frakcióülésen, hogy a megállapodás egyes pontjait kollégáikkal még egyszer egyeztessék. Néhány perc múlva sápadtan tértek vissza, hogy nagyon sajnálják, de nem tudják aláírni az előzetesen

már elfogadott megállapodást. A kollégáiktól ugyanis megtudták, hogy időközben a köztársasági elnök az ő követelésükkel azonosult, a barikádok mellett így általános volt az egyetértés abban, hogy csak akkor szüntetik meg a torlaszokat, ha a kormány eleget tesz az elnök javaslatának, és felfüggeszti a benzináremelést. Szabó Tamás próbálta őket győzködni, hogy egyszer már megállapodtak, de a frakcióülésen elmondta, hogy a köztársasági elnök nyilatkozata után a helyükben ő sem írta volna azt alá. Kijelentette, az igazi kérdés az, hogy Göncz Árpád vajon miért éppen akkor tette meg nyilatkozatát, amikor megtette? Vajon miért nem előbb, amikor még mindenki hallhatta volna, vagy miért nem várt reggelig, amikor már ébren van az ország?

Azt mondta, hogy azok a szabaddemokrata politikusok, akiknek a tanácsait Göncz Árpád meghallgatja, kapcsolatban állnak az útelzárókkal. Miután a taxisok képviselői folyamatosan tájékoztatták a fejleményekről az úttorlaszoknál lévő társaikat, így az eszdezesek mindenről azonnal értesültek. Amikor pedig látták, hogy küszöbön a megállapodás, javasolták az elnöknek, hogy álljon elő a nyilatkozattal...

1990. október 27., szombat. Frakcióülés a Fehér Házban

Frakcióvezetői dolgozószobám szombat reggeltől valóságos átjáróház volt. Képviselőink egymásnak adták a kilincset. Beszámolóikból kiderült, hogy továbbra is állnak a torlaszok, sőt néhány helyen újak jelentek meg, de a hangulat némileg megváltozott. A közellátás akadozik, a szabad mozgásukban gátolt emberek türelmetlensége egyre inkább a taxisok ellen fordul, s mintha a lelkesedés a barikádok mentén is csökkenőben lenne.

Balás István frakciótitkár ¾10-kor jelenti, hogy a képviselők többsége már a Fehér Házban van, tehát nem lesz akadálya a határozatképes frakcióülés megtartásának. Palotást nem láttad véletlenül? – kérdezem a frakciótitkárt, aki megrázza a fejét: Neki rangon aluli a frakcióülés, mondja, és megy tovább a dolgára.

Szabad György 10 óra előtt néhány perccel érkezik. Elmondja, hogy beszélt Antall Józseffel, aki azt üzeni, hogy keresni kell a békés megoldást, de mindenképpen ragaszkodjunk a rend helyreállításához. Göncz Árpád ugyan szerinte is túllépte hatáskörét, de kéri, hogy lehetőleg ne támadjuk a köztársasági elnököt, és próbáljuk őrizni az intézmény tekintélyét.

A házelnök meglátása szerint a taxisok akciójához eredetileg nem volt köze az ellenzéknek, de a szabaddemokraták megpróbálják a kialakult helyzetet kihasználva megbuktatni a kormányt. Ha nem is

nagykoalíciót akarnak, jelenti ki, de egy olyan kormányt, amelyben már nem Antall József a miniszterelnök. Ezért szerinte most az a legfontosabb, hogy a frakció kiálljon Antall mellett, és megfelelő háttérrel biztosítsa a kormánynak. Erre megjegyzem, hogy a tegnapi kormányülésen megütötte a fületem Göncz Árpád egy mondata, amelyet úgy is lehetett értelmezni, mintha az elnök is egy Antall nélküli megoldásban gondolkodna. Aztán megkérem a házelnököt, hogy üljön mellém a pulpitusra, és a frakcióelnökség tagjai közül ugyanerre kérem Csengye Dénest, Bethlen Istvánt és Szabó Ivánt.

A bevezetőben röviden felvázolom a politikai helyzetet és az előzményeket. Összefoglalom a benzináremelés okait, de tartózkodom minden kritikai megjegyzéstől. Beszámolok a Göncz Árpádnál tett látogatásunkról, de egyetlen szóval sem bírálom az elnököt. Ezt követően tájékoztatom a frakciót a tegnapi kormányülésen meghozott döntésekről.

Elmondom, hogy a kormány úgy határozott: az üzemanyag fogyasztói árának emelését nem vonja vissza és nem is függeszti fel, de a közlekedési akadályok feloldása után a kompenzációról hajlandó tárgyalni, továbbá a helyzet kezelésére bizottságot hozott létre, amelyet Boross Péter, titkosszolgálatokért felelős tárca nélküli miniszter vezet. Azután felsorolom, hogy kik a bizottság tagjai: Rabár Ferenc pénzügyminiszter, Horváth Balázs belügyminiszter, Kiss Gyula kisgazda tárca nélküli miniszter, Balsai István igazságügy-miniszter, Kádár Béla, a nemzetközi gazdasági kapcsolatok minisztere, Surján László népjóléti miniszter, a KDNP elnöke és Szabó Tamás, a Munkaügyi Minisztérium politikai államtitkára. Beszámolok arról is, hogy az ülés egy részén jelen volt a köztársasági elnök, de óvakodom attól, hogy az általa elmondottakat kommentáljam, a Szabad Györgynek említett ominózus mondatról nem beszélek.

Mielőtt megadnám a szót a képviselőknek, a házelnököt és a belügyminisztert kérem hozzászólásra. Szabad György hangsúlyozza, hogy mindenképpen alkotmányos megoldást kell találnunk. A koalíció kétirányú nyomás alatt áll, elemzi a kialakult helyzetet, egyfelől adva van a jogellenes akció, amely megbénítja az országot, másfelől az ellenzék egy része, amely a blokádot politikai céljaira akarja felhasználni. Mindkettővel egyértelműen szembe kell szállnunk, jelenti ki határozottan, miközben be kell tartanunk az alkotmányos szabályokat. A frakciónak is elmondja, hogy beszélt Antall Józseffel, aki azt kéri, hogy álljunk ki a kormány törekvései mellett, és – bár ő sem ért egyet Göncz Árpád tegnapi estői nyilatkozatával – az a kérése, hogy ne támadjuk a köztársasági elnököt. Szabad hozzáteszi, ő is osztja Antall véleményét, hogy minden körülmények között óvni kell az elnök tekintélyét.

A belügyminiszter egy nagyalakú Budapest-térkép segítségével bemutatja, hogy a főváros mely csomópontjaiban vannak jelenleg is úttorlaszok. Harmonikaszerűen illeszkedő ék alakzatban, vagy fűrészfogakként álltak be a gépkocsik, magyarázza, oly módon, hogy a torlaszok megbontása minél nagyobb nehézségbe ütközzék. Elmondja, hogy a szervezetből eltávolított volt állambiztonságiak tömegével helyezkedtek el taxisként, az ő kezük nyoma látszik a torlaszok megszerzésének profizmusában. Szerinte ez a szűk réteg szervezte meg a blokádot, s továbbra is ők szítják a tüzet, a kis taxisokat persze maguk előtt tolva.

A vitában jelentkező képviselők közül többen a szabaddemokratákat vádolják, mondván, a hatalom megszerzése érdekében kollaborálnak a taxisokkal. Vannak, akik – figyelmen kívül hagyva Szabad György szavait – Göncz Árpád felelősségét is boncolgatják, sőt a taxisok, a szabaddemokraták és a köztársasági elnök összehangolt akciójáról beszélnek, az SZDSZ hatalomátvétele érdekében.

Ugyanakkor a kormánnyal szemben is elhangoznak kritikus felszólalások. Nem kizárólag a benzináremeléssel összefüggésben, hanem a kormány egész eddigi tevékenységével kapcsolatban, általánosságban is megfogalmazódnak kritikák, sőt a kormány lemondására, és nagykoalíció létrehozására vonatkozóan is hangzik el javaslat. Néhányan a frakcióvezetést is bírálják.

Amikor a radikális hangokkal és a kemény kormánykritikákkal szemben egyre inkább felülkerekedni látszottak a mérsékelt felszólalások, és egy pillanatra senki sem jelentkezett, javasoltam, hogy mielőtt folytatnánk a vitát, szavazzunk arról, hogy támogatja-e a frakció a kormány eddigi és a jövőben meghozandó intézkedéseit. A képviselők túlnyomó többsége igennel voksolt, mindössze négyen szavaztak nemmel és nyolcan tartózkodtak.

* * *

A frakcióülés természetesen nem volt folyamatos. Szekciókat hoztunk létre, a képviselők jöttek-mentek, én magam időnként a kormányülésre is átmentem, és a miniszterelnökkel is konzultáltam. Közben folyamatosan jöttek a telefonok, emdéesfeseiktől, aggódó ismerősöktől.

Dél körül Tóth László barátom keresett, aki akkoriban már a Független Jogász Fórum mellett az MDF XI. kerületi szervezetében is fontos szerepet játszott. Elmondta, a kerületi szervezetben elhatározták, hogy tüntetést hoznak össze a kormány támogatására. A Bem térről úgy értesültek, hogy Lezsák Sándor holnapra tervez egy hasonló megmozdulást, de ők nem akarnak holnapig várni. Már ki is küld-

ték az értesítéseket és telefonon is toboroztak, de azért megkérdezi, hogy mi a véleményem. Mondom neki, így utólag egyet tehetek, hogy sok sikert kívánok nektek. A bejelentésre nyitva álló 72 órás határidőt persze nem tudtátok betartani, folytatom, de az események ezen már régen túlléptek. A taxisok megbénítják az ország normális működését, mondom neki, nevetséges lenne, ha egy velük szembeni békés demonstráció szervezőin kérése számon valaki a formai szabályok betartását.

* * *

A frakcióülésen egyébként nem csak a képviselő kormánytagok vettek részt, hanem azok is, akik nem voltak képviselők, így Jeszenszky Géza külügyminiszter és persze Rabár Ferenc pénzügyminiszter, aki több alkalommal is átjött, s tájékoztatta a képviselőcsoportot a Munkaügyi Minisztériumban folyó tárgyalások állásáról. Ugyanezt tette Szabó Tamás is.

A munkaügyi államtitkár egyszerre higgadt és határozott. Úgy látja, a taxisok vezetőivel meg lehet állapodni, kérdés, hogyan tudják átvinni a megállapodást a saját embereiken, bár a torlaszok mentén szerinte is a kifáradás jelei mutatkoznak. Kijelenti, nem szabad merev álláspontot képviselni a benzinárak ügyében sem, nyitva kell hagyni az átmeneti csökkentés lehetőségét, mivel a taxisok képviselői számára is biztosítani kell a tisztességes visszavonulás útját.

Ekkor már nem a válság okairól, hanem a megoldásról vitatkoztunk. S bár egyszer-egyszer elhangzottak még a kormánnyal szemben kritikus felszólalások, végül egyértelműen felülkerekedett az az álláspont, hogy a jelenlegi helyzetben a képviselőcsoport egyet tehet: teljes súlyával támogatja a kormányt abban a törekvésében, hogy sikerüljön a rendet erőszak alkalmazása nélkül helyreállítani, anélkül, hogy meghátrálásra kényszerülne az áremelés kérdésében.

(Folytatjuk)

MESSZE TÚL A TAXISOK ÜGYÉN

2. rész

Szekér Nóra interjúja Bod Péter Ákossal

A kormány hiányosságai és a politikai következmények

SZN: Fölmerülhet a kérdés, hogy vajon minek nevezhető ez az egész: puccs volt-e, vagy egyszerűen az események alakulása okán sodródott úgy a dolog, hogy már péntekre túlnőtt a taxisügyön? Lehetett-e látni emögött egyfajta szervezettséget?

BPÁ: Én gazdasági miniszteri működésem egy epizódjának, noha persze nagyon fontos epizódjának tartom a dolgot. Nem mentem utána annak a kérdésnek, hogy ezt szervezte-e valaki. Tény, hogy elég szépen, szisztematikusan voltak elhelyezve a blokádok. A politikai része nagyon érdekes. Az MDF győzelme egyértelmű volt 1990 tavaszán, de nem lehengerlő. Kezdjük azzal, hogy a választók 65 százaléka fáradt csak el az urnákhoz, az egyharmada nem ment el. Ami botrányos az első szabad választáson. Egy tucatnál több párt indult, tehát azt se lehet mondani, hogy nem volt választék. Annak a 65 százaléknak, aki elment, a szűk 25 százaléka szavazott miránk, 21 százalék az SZDSZ-re, az MSZP és a Kisgazdapárt pártlistája 10 százalék körüli szavazatot kapott, a többi párt ennél kevesebbet. De aztán a második forduló miatt ezzel a 25 százaléknyi szavazatunkkal lett 42 százaléknyi képviselői helyünk. A parlamenti képviselők – látván a relatív többségüket a parlamenti padsorokban – azt gondolhatták, hogy ilyen arányban áll mögöttük az ország. A választások utáni első közvélemény-kutatás kimutatta, hogy az MDF-nek 15 százalékos a támogatottsága. Összeomlottak az embereink, pedig a teljes lakosságnak addig is körülbelül akkora hányada támogatta a pártot. Ezt csak azért hozom ide, mert adott volt egy koalíciós kormány, amiben ráadásul két párt igencsak igyekezett a maga külön szempontjait érvényesíteni. A kisgazdák eleve speciális helyzetben voltak: folyt a háború a régi kisgazdák meg a Torgyán József-féle kalandor, populista irányzat között. Nyilvánvaló, hogy voltak küldött emberek is közöttük. De ha ezt mind félre is teszem, és csak azt hozom ide, hogy mi van azokkal, akik vesztettek, azaz az MSZMP-ből kivált MSZP-vel és a Munkáspárttal: a Munkás-

párt nem jutott be a parlamentbe, mert nem érte el a 4 százalékot. Az MSZP pedig ellenzékbe került, kipottyant a hatalomból, de az infrastruktúrájuk, telefonhálózatuk, pártházai, sajtójuk megvolt. A megyei lapokat ugyan kivitték vállalkozási keretbe, de ugyanaz maradt a főszerkesztő, az újságíró, megmaradt a formátum, az olvasótábor, és valószínűleg a világkép is. Országos napilapként ott volt a *Népszabadság*, a kormánnyal szemben nagyon kritikus *Magyar Hírlap*. A *Magyar Nemzet* még nem tudta eldönteni, hová húzzon, de az újságírók a körműket próbálgatták – persze a kormányon. Mi azt gondoltuk, hogy minket megválasztott a nép, máskor majd mást választhat meg. Ez egy szolgálat, a szabad sajtó pedig polgári érték. A sajtó azonban – tele régi emberekkel –, nem tudott felhőtlenül örülni, hogy jön egy új, szabadon választott kormány. Sokan az ellenségeinkként definiálták magukat, és azt sugallták a médiában, hogy a magyar nép hibázott, rosszul választott. Jött a nyár a maga csalódásaival, és jött az őszi önkormányzati választás. Itt a kormányoldal lényegében megbukott. Természetesen ez jogilag nem érintette az országgyűlési képviselőket, a visszahívás intézménye sem létezett már, de ez azért fiaszó volt. Az SZDSZ azt gondolta, hogy ha minket lejárat, akkor ők fognak nyerni legközelebb. Nem így lett. Ezt egyébként Antall József tudta. Ő már a legelején megmondta, hogy az MSZP lesz az igazi ellenfél a következő választáson. Valójában ezért tett gesztusokat az SZDSZ-nek, de ezt az SZDSZ nem értette meg, és nem viszonzta. Minden lehetséges alkalommal a polgári kormánnyal szemben definiálta magát, és a Demokratikus Chartával 1991-ben lényegében eldöntötte, hogy az MSZP-t kihozza a politikai karanténból. Történelmi hiba volt az SZDSZ részéről, hogy meghosszabbította a posztkommunista struktúrák továbbélését. Végül szétzúzta saját magát.

SZN: *Hogyan összegezné a történetek politikai következményeit?*

BPÁ: Az egyik fontos politikai következménynek tartom, hogy az SZDSZ végleg felborította azt az együttműködést, ami az Ellenzéki Kerekasztal keretei között működött, és mint ellenzéki párt az MSZP-hez csapódott, ami a Charta megszerveződésével nem sokkal ezután egyértelművé vált. A Fidesz köreiben ugyanakkor egyre jobban felszínre került az a kérdés, hogy kell-e nekik ehhez ifjúsági csapatként segédkezni, vagy pedig menjenek be valahogy középre.

SZN: *Már a taxisblokáid idején is látszott, hogy a pártmagatartások ezen irányelvek mentén körvonalazódnak?*

BPÁ: Igen. A Fideszt az MDF nem tekintette ellenfélnek, csak ellenzékinek, akikkel ki lehet alakítani konstruktív kormány-ellenzék vi-

szonyt. Ismertem persze olyan MDF-es, kisgazda vidéki képviselőket, akiknek igen rossz véleményük volt a nyegle, vidéki fiatalokról. Mi többnyire a vezérkarral találkoztunk, akik testközelből látták, hogy az SZDSZ számos vezetőjének fura, életidegen és nem konstruktív a világsége. Én azt mondtam, hogy ezek a fideszes politikusok bizonyos értelemben a mi fiaink. Az én diákom volt Varga Mihály, és még sokan a Fidesz gazdasági csapatából, igaz, Kuncze Gábor is járt hozzám. Ami a joghallgatókat illeti, Szabad Gyuri bácsi majd' mindegyiket ismerte a szakkollégiumból. A Fidesz kritikája is olyan volt, hogy Antall, bár nem mindig örült neki, de inkább szórakoztatta, nem bosszankodott rajta. Az SZDSZ támadásai azonban bántották, mert azok gyakran nemtelen, ráadásul értelmetlen támadások voltak. Szerintem Antallnak mind az etikai, mind a racionális énjét bántotta, hogy az SZDSZ-esek nem látják át, mire megy ki a dolog. Magukat nagyon okosnak tartották, de valójában korlátoltak voltak, bezárva a saját előítéleteikbe. Ennek meg is fizették az árát.

SZN: *Bogár László egy újságcikkében azt írta, hogy őt a szituáció polgárháborús helyzetre emlékeztette...*

BPÁ: Tudni kell, hogy 70 ezer fegyver volt legálisan kint. Ezeket a kormányzat nyilván szedegette vissza, de nem mindet. És voltak szép számban illegálisan is fegyverek valakiknél, hiszen a szovjetektől lehetett venni. Nem vagyok pszichológus, de az volt a személyes álláspontom, és a kormánytagokkal beszélgetve is azt gondoltuk, hogy a taxisblokád állapota maximum 2-3 napig tartható úgy, hogy ne legyen óriási az anyagi kár és az emberi kockázat. A végkifejletet szerencsére nagyon felgyorsította a szimpátiatüntetés. Miközben folyt a tárgyalás a Munkaügyi Minisztériumban, az úgynevezett spenótépületben, egyszer csak kint elkezdett zúgni a tömeg. Legalább 20 ezer torok kiabált, az üvegen keresztül tisztán hallani lehetett: „Tarts ki, Ákos!” És azt is láttam, hogy az MSZOSZ-esek „sápadozni méltóztattak”. (Én igazán magamat Péternek hívom, az Ákost a publikációimban használtam megkülönböztetésként, de onnantól nem mondhattam, hogy Péter vagyok, úgyhogy utána az Ákost is fölvettem hivatalosan.) Addigra az embereknek kezdett leesni a tantusz. Látták, hogy a taxisok túllóttek a célon, hogy meg van bénítva az ország, és hogy az ellenzék, miután elvesztette a választást, most bejelentkezett kormányzásra, kihasználni igyekezve a zavart. A politikai helyzet tehát átbillent. Ebben persze nem kis része volt annak is, hogy Antall József a műtete után kezdett fölépülni, aktivizálódni. Pénteken a betegágya mellől már ő is bekapcsolódott. Kaptam tőle instrukciókat telefonon, viselkedésit, tartalmi is. A viselkedési ilyen volt: *„Jól csinálod, de vigyázz, túl kemény vagy.”*

A tartalmi az volt egy ponton, hogy ne legyen hatósági ár, hanem liberalizáljuk – gyorsan. Azaz menjünk előre. Ez az ő döntése volt, és ezzel lényegében megvolt a megoldás. Nagyon jó döntés volt, hiszen előbbutóbb úgylis sort kerítettünk volna az árak liberalizálására.

SZN: *Tehát ő az árak liberalizálását javasolta mint tárgyalási pozíciót?*

BPÁ: Nem javasolta, eldöntötte.

SZN: *Mennyire volt az érzékelhető, hogy nincs kormányfő, hogy „fejetlen” a kormány?*

BPÁ: Horváth Balázs volt a hivatalos helyettes. Balázs nagyon kedves ember volt, akit mindenki kedvelt. Jellemző rá, ahogy csütörtök éjszaka engem felhívott, milyen szavakkal értékelte az eseményeket: „*Jaj, hát látod Petyám, mit tettek ezek a pimaszok, ezek a franc taxisorok...*”. Ő nem katonai, nem politikai, hanem emberi terminussal írta le a helyzetet. A tárgyalást tulajdonképpen nem miniszterelnökként, hanem mint egy tanárpótló diák vezette le. Látszott rajta, hogy nem volt katona. Én voltam. Tehát ha nekem egy beosztottam, egy Barna nevezetű rendőrtiszt megtagadja a parancsot, akkor nem kérdéses, hogy helyben felmentem. Adja le a belépőjét, a fegyverét, és menjen szépen haza. A munkaügyi bíróság majd neki fog igazat adni, fizetnek neki, de most be ne tegye a lábát a rendőrséghez, a belügyminisztériumba. Balászból ez a fajta határozottság hiányzott. Mint jogász, jól látta a dolgokat, tudta, hogy van jogalapja a kormánynak a rend helyreállítására, de nem volt kellően határozott. Ám nem akarom az ő tevékenységét minősíteni. Nem az az emlék él bennem, hogy tőle kaptam volna az utasításokat. Sokkal inkább Antall József titkárai igazítottak el, Forrai István például, de egyszer-kétszer személyesen is beszéltem a miniszterelnökkel telefonon. A nyugodt hang a vonal végén lényeges volt.

SZN: *Rabár Ferenc ott volt a tárgyalásokon?*

BPÁ: Bizonyos tárgyalásokon ott volt, bizonyosokon nem. Amikor együtt tárgyaltunk, akkor azt láttam, hogy menet közben vonulgat vissza. Ezért kellett nekem keménynek lenni. Ez nem volt végig gondolt munkamegosztás. Sokan azt gondolták, hogy a pénzügyminiszter a joviális ember, aki a cigarettát adja, a kemény fiatalember a gumibotos rendőr. Valójában ő nem vállalta fel a kormány álláspontját, miközben ebbe a brutális áremelésbe ő ugrasztotta bele a kormányt. Rabárnak egyébként nagyon furcsa kapcsolata volt a többi kormánytaggal. Nem nagyon kommunikált. Kádár Bélával szerintem kimondottan rossz viszonyban volt, Matolcsy Györggyel állandóan háborúzott. A mi minisztériumaink között rengeteg közös dolog adódott, de

általában nem vele tárgyaltam. Alapvetően a helyettes államtitkáraival tartottuk a kapcsolatot. Ő elvont ember volt, nem gyakorlatias pénzügyi szakember. A kormányba kerülése előtt egy ausztriai nemzetközi kutatóintézetben agrármodellezéssel foglalkozott. Nem definiálta magát politikusnak sem. Az volt a véleménye, hogy a politika piszkos dolog, amiben becsületes kereszténydemokrataként jobb nem elmerülni. Ebben a helyzetben ez a hozzáállás óriási károkat okozott. Meg kell mondanom, hogy a krízis idején sem tőle, sem a PM részéről nem sok támogatást kaptam. Többször fizikailag is eltűnt. Olyan is előfordult, hogy beült egy taxiba, és elment egy magánlakásra tárgyalni, anélkül, hogy szólt volna bárkinek. Különös dolog volt.

Helytállt az apparátus

SZN: *Mint említette, a tárgyalások az Érdekegyeztető Tanácsban folytatódtak. Ide kik delegálták a társadalmat képviselő tagokat?*

BPÁ: Az Országos Érdekegyeztető Tanács (OÉT) tagsága már korábban kialakult. Az OÉT-nak működött egy titkársága a Munkaügyi Minisztériumban, ugyanis a munkaügyi miniszter volt ennek a koordinátora a kormány részéről. Ebből adódott, hogy annak az épületében, a „spenóházban” folyt az egyeztetés. Egy nagy teremben, a zárónapon a televízió nyilvánossága előtt folyt a tárgyalás, az egyik oldalon az OÉT-tagok, a másikon kormánytagok ültek, mögöttem meg az osztályvezetők, az energiaszakértők.

SZN: *Ezek az „ön emberei” voltak?*

BPÁ: Őket vittem az egyeztetésre, és ők is ott ültek a tárgyalásokon, amit a tévé közvetített. Nem félték kiülni. Az egyikük, Ligeti Pál, talán valaha párttag volt, régi szakember, akit örököltem. Ő jelesre vizsgázott. De az egész apparátusom helytállt. Igazából azt gondolom, hogy a nyári minisztérium-építkezés sikeres volt. Persze érvényesült emberi taszítás és vonzás is egy ekkora átszervezés során, de engem nem hagytak cserben az embereim. Az energia-szakembereket világosan kérdeztem, és ők világosan válaszoltak. Semmi félretájékoztatás nem volt. Az OKGT-nél viszont éreztem ilyet. Kritikus pillanatban meghazudtolták a minisztériumomat, a szóvivőmet.

SZN: *Milyen lépéseken keresztül jutottak el a megegyezésig?*

BPÁ: Sem ott, sem utána nem készítettem jegyzeteket, emlékezetemre hagyatkozom most. Szombaton kora reggel bementem a minisztériumomba, és dolgoztam. Intéztük az energiaügyeket, az importot,

a tankerek mozgását. Leállt az áruforgalom, akadozott a kenyér, a tej szállítása, és ezernyi alapvető dolog foglalkoztatott. De bizonyos értelemben az energiatartalékok szempontjából nyertünk egy kis időt az-
zal, hogy kényszerszabadságra ment az ország. Százhalombatta szé-
pen termelt, persze az üzemanyagot el is kellett juttatni a kutakhoz...
Igazából ilyen helyzetben az ember a főnökétől kap egy parancsot, s
azt tenni kell. Ügyvezető miniszterelnökként Horváth Balázs üzent,
vagy Antall miniszterelnök titkára, Forrai Pista mondhatta, hogy a
miniszterelnök úr azt kéri, hogy menj be a stúdióba, vagy képviseld
a kormányt a tárgyalásokon, vagy éppen azt, hogy most húzódj hát-
rább. A vasárnapi kormányülésen végül is a sors azt hozta, hogy az
árakkal az én B-változatomig mentünk vissza, és az lett az OÉT-n el-
fogadott megoldás egyik eleme, a januárra előrehozott üzemanyagár-
liberalizálás mellett. Én ezt ott senkinek nem dörgöltem az orra alá
– ha így, 25 évvel később kérdezik, elmondom. Az ember miniszter,
csapatjátékos.

A kormány vasárnap rendkívüli kormányülésen döntött, majd a
mögötte álló pártokkal egyeztetett. Ezért is kellett elmennünk a tár-
gyalásról vasárnap este, vacsoraidőben, hogy a frakcióval a kormány-
döntést megbeszéljük. Azzal álltunk föl az OÉT-tárgyaláson, hogy
kérünk egy órát, mert visszamegyünk a Parlamentbe. Mondtam va-
lami olyasmit is, hogy „uraim, mindenkinek vannak biológiai szük-
ségletei...” Volt is ebből némi röhögés. Ezt poénnak szántam, aminek
akkor feszültségoldó hatása is volt. Persze megfogalmazódott a vád is
ellenünk, hogy időhúzás az egész.

SZN: *Volt ilyen szándéka a kormánynak?*

BPÁ: Egyáltalán nem. Egyszerűen át kellett menni az egyik épületből
a másikba, mert ott vannak a képviselők, és meg kellett velük beszélni.
Egy kormány addig kormány, amíg a parlamenti képviselők mögötte
állnak. Azt már nem tudom, hogy az egész frakcióval találkoztunk-e,
vagy csak a frakcióelnökséggel. Valószínűleg az utóbbi lehetett. Arra
viszont jól emlékszem, hogy mire kaptunk felhatalmazást. Ennek
mentén aztán az Érdekegyeztető Tanácsban vasárnap este végül is
megszületett a megállapodás. A lényege az volt, hogy a kormány az
áremelés felét visszavonja, azaz csökkentti a megemelt üzemanyagára-
kat. Továbbá, hogy ezek a hatósági árak az árliberalizálási törvények
hatályba lépéséig lesznek érvényesek. Ez a megállapodás valójában
megadta mindenkinek azt a minimumot, amit akart.

A taxisok már látták, hogy a hangulat kezd ellenük fordulni, men-
tek volna haza. A kormány pedig elkötelezte magát arra, hogy január
1-jétől liberalizálja az árakat. Amikor január 1. eljött, az ipari minisz-

ternek mint tulajdonosnak jelentő nemzeti olajvállalat meghirdette a piaci árakat, amelyek 1-2 forint különbséggel visszahozták az A-verziót. Annak volt realitása az akkori világpiaci nyersolajárak, a dollár-forint árfolyam, az iparág termelési költségei és a fogyasztói kereslet tényezői alapján. Úgy nyitott ki az ország az 1991-es év nagy januári áremelésében, hogy az üzemanyag ára is magasabb lett. És senki se ment az utcára. Biztos volt egy-két mérges ember, de én nem emlékszem, hogy január 1-jén délelőtt bárki lezárta volna a Lánchidat.

SZN: *Lehetett-e érzékelni az asztal másik oldalán ülők között érdekellentéteket?*

BPÁ: Ha lett volna tárgyalás! De nem volt, mert valójában nem volt gyakorlatias álláspontjuk. Ott ültek, és itták a kávékat. A feleségemtől megkérdeztem – mivel szakszervezeti tag volt –, hogy adtál valami instrukciót ezeknek? Mert kit képviseltek azok a személyek ott, a tárgyaláson? Mi visszamentünk a megbízóinkhoz, a képviselőkhöz, akiknek később meg kellett szavazniuk a törvényt. A lényeg, hogy ez az érdekegyeztetésnek még nem az igazi modellje volt. Rámutatott arra, hogy Magyarországon a szakszervezetek sajnos nem eléggé komoly fajsúlyú szervezetek, de a munkaadói szervezetek is vegyes képet mutattak.

SZN: *Hogyan ítéli meg az államapparátus taxisblokádi alatti viselkedését?*

BPÁ: Azt kell mondanom, hogy az államapparátus ebben egészen jól szerepelt. Sőt, még az az önkormányzati apparátus is, amely egy hete volt hivatalban, végezte a munkáját. A sajtóról viszont nem javult a véleményem. A rendőrségen pedig azt lehetett érezni, hogy elbizonytalanodtak. Ugyanis jött az új demokratikus rend, amiben az a szabály, hogy ütni, rugdosni nem lehet. És jött egy kedélyes, jószívű vidéki, jogász belügyminiszter. A rendőrségi középvezetők mindegyike MSZMP-s volt, néhányan azt is gondolhatták, hogy ha megbukik a kormány, akkor őket megdicsérik. Érződött, hogy a rendőrség átmeneti állapotban volt. A feladatoktól félték is, nem voltak például felkészítve tömegoszlatásra. A mai rendőrség, a rohamrendőrség felkészültebb. Az akkoriaknak azt mondták, hogy az állampártnak vége, demokrácia van, mindenkinek egyforma jogai vannak. Ugyanakkor megjelent a szegénység, a bűnözés. A bűnözők voltak az elsők, akik éltek a szabadsággal. Nem volt könnyű helyzetben a rendőrség, nem irigyeltem a vezetőiket. Ezen a teszten ők gyengén teljesítettek. A katonaságnak ilyen ügyekben nincs alkotmányos tennivalója. Most is lehet látni, hogy amikor a szíriai menekültek eltereléséről, a határzár felépítésében való honvédségi részvételről döntött a kormány, akkor is a parlamenthez kellett fordulni. A taxisblokádi idején a katonaság-

gal kapcsolatban annyi merült csak fel, hogy azokat a nagy gépjárműveket, emelőket, amelyek a honvédség birtokában vannak, adják kölcsön, mert ezekre szükség lehet.

Göncznek az ügye szomorú történet. Ő a kétharmados törvények kiszűrésére irányuló paktumnak volt az egyik eleme. Az MDF-SZDSZ paktum részeként a köztársasági elnöki posztot, amit parlamenti ereje folytán magának vindikálhatott volna, az MDF odaígérte az SZDSZ-nek. A Fidesznek nem ígérhette, mert túl kicsi volt, az MSZP-nek nem akarta ígérni, mert az volt a „túloldal”. A mi fejünkben az volt, hogy csak az Ellenzéki Kerekasztal egy másik pártja jöhet szóba alkutársként ahhoz, hogy az Alkotmány életidegen, kormányzást súlyosan gátló passzusaitól megszabaduljunk – megfizethető áron. Meg is kérték minket, kormánypárti képviselőket, hogy titkos szavazással szavazzunk meg valakit. Volt egy olyan hír korábban, hogy az SZDSZ részéről Kis János lesz a jelölt. Kizárt dolog volt, hogy titkos szavazással őt megszavazzuk. Azután megszületett a bejelentés: Göncz Árpád. Ő valaha kiscgazda volt, börtönben ült, halálra ítélték, tulajdonképpen egy kedves művészember. Gönczről akkor még nem lehetett sejteni, hogy nagyon becsvágyó ember, vagy nagyon kézben tartotta a pártja. Megválasztását követően hamar kezdett úgy viselkedni, mint egy ellenzéki hatalmi központ. Miután nincsen semmi kormányzati felelőssége, kellemetlen ügyet nem kell képviselnie, ő volt a kellemes ügyekben megjelenő joviális, kedves Árpi bácsi. Egy darabig ez rendben is volt. Kezet fogott a tábornokokkal, az egyetemi tanárokkal, fogadta a nagyköveteket, kifelé képviselte az országot. De amikor jött a krízis, akkor először is elment a blokádra, ott lefényképeztette magát, hogy tulajdonképpen velük van. Majd elkezdett javaslatokat adni, hogy mit csináljon a kormány, hogy vonja vissza, csinálja ezt, csinálja azt. Végül azt mondta, hogy ő a hadseregnek megtiltja, hogy odaadja a kormány által kért dolgokat, mert ő a hadsereg főparancsnoka. Ez teljes szereptévesztés, mert ez csak a rendkívüli állapot kihirdetése esetén van így. A fellépése káros volt, zavart okozott a tárgyalások menetében, és egy nappal meg is hosszabbította a békés megállapodáshoz elvezető utat. Egyébként is nagyon negatívnak látom az ő elnöki működését, azt gondolom, hogy kárt okozott a magyar demokráciának. De ezt az ország többsége nem így látja, mert az emberek emlékeiben úgy él, mint egy joviális öregúr.

SZN: *Említette, hogy Göncz Árpád blokád melletti kiállása zavarokat okozott. Ez a tárgyalások menetében is érzékelhető volt?*

BPÁ: Persze. Biztatta a taxisokat, s így elakadtak a tárgyalások. A kormánynak semmi érdeke nem volt abban, hogy ez az állapot 3-4 napig

tartson. Minél tovább tart, annál nagyobb a káosz. Ő úgy gondolta, a sajtója is ezt mondta, hogy ő volt a békés megoldás, a kompromisszum letéteményese. Ez hazug beállítás. Szerintem hátulról mozgatták. Göncz szerepvállalása Antallnak sok személyes problémát okozott, hiszen ők előtte jóban voltak. Antall úgy érezte, hogy Göncz cserbenhagyta, és ez igaz is volt. Antall elég jól tudta kontrollálni az érzelmeit, de azt lehetett látni, hogy Göncz hátba támadása megrázta. Ezt sok ember megérezte, úgyhogy az elnökkel szembeni kritika fortyogni kezdett. Aztán kifütyülték... Erre volt ok, nem kellett azt megszervezni. Ezzel megint visszatérünk arra a kérdésre, hogy mi van megszervezve és mi nem. Én azt gondolom, hogy van időnként spontán reakció. Persze a spontán érzelmekre és reakcióra már rá lehet szervezni.

SZN: *Említette, hogy a kormánypárti tüntetésnek nagy jelentősége volt. Az ezzel foglalkozó sajtó ennek megszervezését is a szemükre vetette.*

BPÁ: A tüntetést nem a kormány szervezte, hanem a kormány mögött álló pártok egyike, az MDF. A kormány erre nem ért rá. Tény viszont, hogy akadtak, és nem kis számmal olyan emberek, akik nyíltan váltalták a kormány iránti szimpátiájukat, és mertek kivonulni azokra az utcákra, amelyeket napok óta kormányellenes tüntetők leptek el. És nem csak MDF-esek vonultak az utcára, megelégedve az országot megbénító taxismegmozdulást. Amikor én a tárgyalás alatt kinéztem az ablakon, láttam, hogy óriási tömeg van a ház előtt. Nem tudtam a szervezésről, és nem számítottam rá, hogy ez a tömeg megjelenik. Ez aztán fel is gyorsította a tárgyalásokat, mert nyilvánvaló volt mindenki számára, hogy már tömeg áll szemben tömeggel. Nekünk is jólesett. Az is egyértelműen látszott, hogy a tárgyalópartnereink megzavarodnak. Olvastam aztán én is mindenfajta úgynevezett „független” embereket, hogy milyen aljas és felelőtlen dolog volt nekiugrasztani a békés taxisoknak a feldühödött professzorfeleségeket. Ez a kettős mérce. Ha az egyik megszervezheti magát, és nekik teát osztogathatnak, akkor a kormány mögött álló pártok miért ne mondhatnák a támogatóiknak, hogy gyertek, és mondjátok: mi mögöttetek állunk. Fordulópont volt. Eddig tárgyalópartnereink páholyban ültek, és semmi konstruktív ötlettel nem álltak elő. Azt gondolom, hogy a tömeg megjelenésével szembesülve már fontos lett nekik, hogy érjen véget az ügy, miközben nem igazán tudták magukat elszánni a kompromisszumra. Ehhez túl heterogén volt a csoport. Ott volt az MSZP-s parlamenti képviselő által vezetett MSZOSZ, de ott volt az elvileg kormánypárti, antikommunista Munkástanács is, a munkaadói oldalon pedig olyan vállalatvezetők ültek, akiket korábban az MSZMP Központi Bizottságában láttam.

SZN: *Hogyan hatott a kormány további működésére ez a krízis?*

BPÁ: Szokták azt mondani, hogy innentől kezdve a kormány meggyengült, lendületét veszítette. Ez teljesen téves. A sok inkább az önkormányzati választás volt. Majdnem minden későbbi kormány – kerül, amibe kerül az adófizetőknek és az unokáinknak – megcsinálta azt, hogy a tavasszal megnyert választást követően nyáron, ősszel pumpálta a pénzt a gazdaságba, ígérgetett bármit, csak nehogy veszítsen ősszel. Mi '90 tavaszán úgy gondoltuk, hogy kormányozni kell, nincs idő a népszerűtlen intézkedésekkel kivárni az őszi helyhatósági választásokat. Csak megemlítem, hogy nyáron már volt egy benzináremelés, ami az októberi nagy emelést megelőzte. Szerintem a kormányt a taxisblokád megerősítette. Ha például nincs ez az egész nagy felfordulás, akkor sokkal többet küszködünk a nagyvállalatokkal az energia-áremelés miatt. Hiszen a nagyvállalati vezetők rám ugrasztották volna a saját alkalmazottaikat. Egy 60 százalékos ipari áremelés azt jelenti, hogy néhány iparágban, a péti műtrágyagyártástól kezdve a nehézvegyészetig, egy csomó cégnek le kell állnia, vagy végiggondolnia: kell ez a termék, el lehet adni világpiaci költségszint mellett? Tehát itt megindult a magyar iparnak egy szép kizöldülése. Ezek a leginkább környezetszennyező, energiaigényes ágazatok egyszerűen gazdaságilag olyan helyzetbe kerültek, hogy egy-két éven belül eltűntek, vagy pedig technológiájukban, energiagazdálkodásukban átalakultak.

A társadalmi aspektust illetően pedig azt gondolom, hogy egyszerűen ekkor szembesült az ország azzal, hogy tényleg bajok vannak, nagy a tét, mert addig ez nem igazán tudatosodott az emberek többségében. Miniszterként kaptam egy reklamáló levelet, hogy *„eltelt már 3 hónap, és még hogyhogy nem változott semmi?!“* Létezett olyan naiv várakozás, hogy minden jobb lesz rövid időn belül. Az Antall-kormányt a túloldalról gyakran azzal vádolták, hogy nem tárta fel az ország igazi helyzetét. Ez egyszerűen nem igaz, nem is logikus. A bejövő kormány miért festette volna rózsásabbra a helyzetet, az átvett örökséget? Az embereket valójában a taxisblokád szembesítette azzal, hogy komoly gondok, feszültségek vannak, együttműködési képtelenség van. Ez a krízis szerintem inkább javította a kormányzók és a kormányzottak viszonyát, mintsem rontotta volna. Megértőbbé váltak az emberek, azt felismerve, hogy nem is olyan egyszerű talpra állítani ezt az országot.

A kormányon belül is történtek változások. Én is felajánlottam a lemondásomat, mert természetesen az egész nem úgy zajlott, ahogy kellett volna, de az enyémet nem fogadta el a miniszterelnök. Rabárt, Matolcsyt felmentették, tehát az egymással veszekedő, egymást lerontó emberek kikerültek. Boross bejött mint belügyminiszter, hogy

legyen ott egy katonásabb ember. Horváth Balázs átment ifjúsági és sportminiszternek. Ott nagyon jó volt. Lényegében az irányítási struktúra szép csöndben átalakult. Bejött Kupa, aki határozottabb volt és „brahisabb”, a sajtóval jobban tudott bánni. Tulajdonképpen azt gondolom, hogy az a néhány drámai nap jó teszt volt. Hiszen a miniszterelnök az induláskor egyikünket se tudott kipróbálni éles helyzetben. Volt egy első csapat, aztán utána egy újabb. Szerintem jobban kezdett működni ezután a kormány, nem történt törés sem a kormányfő, sem a kormány munkájában. Az események mentek tovább, nagy dolgok jöttek: a KGST feloszlata, a Varsói Szerződésből való kilépés. A gazdasági válság ettől az esettől függetlenül viszont hosszabb, mélyebb volt, jobban igénybe vette a társadalmat, amelynek nem volt sem anyagi, sem egyéb tartaléka. Belefáradtak az emberek, és ezért végül visszatapsolták a szocialistákat. És ez a taxisblokádtól független dolog. Az inkább egy érdekes és fontos epizód, de a későbbi választási vereséget nem ebből vezetném le.

Megjelent a Taxisblokádtól (tanulmányok, interjúk) című kötetben. Szerkesztette Székér Nóra és Nagymihály Zoltán, RETÖRKI, 2016, Antológia kiadó, Lakitelek.

KRÍZIS ÉS FELEMELKEDÉS

2. rész

Szekér Nóra és Nagymihály Zoltán interjúja a taxisblokádról

Kodolányi Gyula

Hogyan jellemezné a kormány lelkiállapotát a blokádnapjaiban?

KGY: A kormány körében mindenki tisztában volt az események baljós sugallatával, de egyáltalán nem voltunk pánikban. Antall kiváltképp nem. Ő a kórházból kísérte figyelemmel az eseményeket. Látuk azt, hogy a taxisok kezdenek kifáradni, nem tudnak eredményt elérni, ami egyre kínosabb a számukra. Gyakorlatilag azt a pillanatot kellett eltalálni a tárgyalásokban, amikor már érzik azt, hogy már jó volna megegyezni. A kormányban azzal mindenki egyetértett, hogy nem szabad visszavonni az intézkedést, de kompromisszumot lehet kötni, kompenzációk és egyéb kiegészítő intézkedések formájában. És a megegyezés előfeltétele részünkről a blokádnak megnyitása kell legyen. Nem volt kétséges, és Antall ezt el is mondja az Osskó-könyvben, de a pizsamás interjúban is, hogy nagyon komoly kommunikációs hibák történtek. A kormány előtt is nyilvánvalóvá vált, hogy ennek az intézkedésnek nem volt kellőképpen átgondolva sem a bevezetése, sem a bejelentése. Nem folyt előzetesen megfelelő párbeszéd a frakciókkal és a pártokkal sem, és a kormány magára maradt. Miközben a levegőben volt, hogy ezt meg kell hamarosan lépni, nem folyt átgondolt eszmecsere azzal kapcsolatban, hogy miként is kellene megcsinálni. Az események katartikus hatására azonban a kormánykoalíció pártjai és választói összezártak, mondhatni újra egymásra találtak, s ennek hosszabb távon is jótékony hatása lett.

Amikor aztán a következő év januárjában bejelent a kormány egy nagy áremelés-csomagot, azt semmifajta felzúdulás nem követi. A dolgot elfogadja a lakosság felháborodás nélkül. Akkor persze már ott ült Kupa Mihály a pénzügyminiszteri székhelyen, akit a sajtó szimpátiával kezelt, és ő is jól kezelte a sajtót. A sajtó szemében neki volt hitele. Reformkommunista háttérből jött, és nyilván a kapcsolatai is megvoltak ahhoz, hogy intézkedéseit elfogadtassa.

Az SZDSZ már pénteken lemondásra szólította fel a kormányt. Ez a reakciónk mennyire volt váratlan?

KGY: Abban a pillanatban, nem sokkal a választási győzelem után, amikor az SZDSZ számára világossá tettük, hogy nem vagyunk hajlandóak velük nagykoalícióra lépni, gyakorlatilag ellenségévé váltunk, többé nem ellenfelek voltunk a szemükben. Ezután már bármi következhetett. Az SZDSZ igyekezete a kormány parlamenti leváltására meglepő volt, mert a pozitív bizalmatlansági indítvány azt jelenti, hogy csak úgy lehet egy új kormányt beiktatni, ha a képviselők 2/3-a új miniszterelnök személyére szóló javaslatot szavaz meg. Azon sem csodálkoztunk, hogy a sajtót olyan mértékben hangolták ellenünk, amennyire csak lehet, hiszen ehhez megvoltak a kapcsolataik. Hogy vezető SZDSZ-es politikusok hordták a teát a barikádra, mintha ez egy patrióta, demokrata cselekedet volna, azon sem lepődtünk meg.

Egy fokkal realisabb céljuk nem lehetett egy nagykoalíció illetően való kikényszerítésére?

KGY: A nagykoalíció kikényszerítése lehetett volna egy olyan cél, amit lélektanilag el lehetett volna érni. Amikor valamikor a krízis idején a miniszterek beszámoltak a helyzetről a Fehér Házban a frakciónak, akkor állítólag Elek István, aki elsőnek szólalt fel, azt mondta, hogy a kormány azonnal mondjon le, és nagykoalíciót kell csinálni. Ezt azonban rendkívül ellenségesen fogadták a többiek. Antallnak egyébként esze ágában se volt egy ilyen verzió. És nem is érezte úgy, hogy erre szükség lesz. Tehát ő nem gondolta úgy, hogy a kormány annyira vesztes helyzetben van, hogy ez mint reális lehetőség felmerülhet. A kormány nem volt megroppanva önbizalmában. Se előtte, se alatta, se utána. Az kiderült, hogy egyes minisztereket le kell váltani, más-hová kell tenni. Kiderült, hogy a kormány hibákat követett el. Le kell vonni a konzekvenciát. De az nem derült ki, hogy ez a kormány teljesen alkalmatlan, és hogy egy másik kormány sokkal jobban tudná kezelni a dolgokat.

Azt gondolom, hogy az ország népe addig valójában nem volt tisztában azzal, hogy a rendszerváltozás micsoda megrázkódtatásokat fog hozni, minden jó szándék ellenére. Antall ezt megmondta a beszédeiben, csak erre nem figyeltek oda. Akkor még a választópolgárok jelentős része politikailag rendkívül tudatlan volt, hiszen 30-40 éven át ki voltak rekesztve a politikából. Nem tudták azt, hogy micsoda lépéssort kíván egy intézményi rendszer átalakítása, egy új irányítása. Hogy egy kormány, ami rendkívül bonyolult törvényi és intézményi rendszert működtet, mennyi idő alatt tud bizonyos dolgokat előkészíteni és megvalósítani. A sajtó bedobta a száznapos program gondolatát, és talán közöttünk is elhitték ennek realitását néhányan, s aztán száz nap után számon kérték rajtunk, hogy ez meg az még mindig nincsen meg.

Mennyire lehetett az örökölt apparátussal együtt dolgozni, segített-e, vagy inkább gátolta az apparátus az új kormány munkáját?

KGY: Egyénenként dőlt el, hogy a bizalmat kapott régi közigazgatási emberek mennyire vállaltak igazi lojalitást az új rendszerrel. Azon nem csodálkoztunk, hogy a rendőri vezetők egy része elállt mellőlünk, vagy szembefordult. Furcsa időszak volt ez, hiszen alkotmányos szempontból erős volt a féléves kormány pozíciója, de hogy emögött politikailag és adminisztratív mekkora a tényleges erő, azt nem lehetett tudni. Bízunk abban, hogy nemzetközi elismertségünk és az újrakezdés lehetősége egyre több embert állít majd mögénk. De tudtuk, hogy nehéz és fáradságos folyamat lesz a négy év. Emlékszem rá, egyszer, 1993 nyarán a CDU-oszlop Kurt Biedenkopf, szászországi miniszterelnöknek említettem meg Antall hasonlatát a kamikazekormányról. Biedenkopf, a régió jó ismerője, aki Drezdában vállalta el a rendszerváltás levezénylését, azt válaszolta: nem, ez a vállalkozás olyan, mint Mózes átkelése a pusztán. Ha talán nem is negyven év. Számítottunk arra, hogy rengetegszer fogunk találkozni apró dolgokban sunyisággal, hogy olykor magasabb szinten is elszabotálják azt, amit akarunk. Ezt az ember szinte rezzenéstelen arccal fogadta. Ilyenkor ahol lehetett, és amikor lehetett, személycserét indítottunk el – a külügyben például a csúcson is komoly cserék zajlottak menet közben is. De nagyon sok régi közigazgatási ember hálálta meg a bizalmat lojalitással és komoly szakmai teljesítménnyel.

Ezekben a kritikus napokban volt valamilyen személyes kapcsolata a miniszterelnökkel?

KGY: Rózsa Mariannával, a titkársága vezetőjével folytonos kapcsolatban voltam. Ha Antall a minisztereinek akart valamit üzeni, akkor azt többnyire Marianna továbbította. De nemegyszer közvetlenül hívott valakit fel a miniszterelnök a kórházból. Bod Péterrel többször is beszélt a tárgyalások alatt. A tárgyalásokat a kormánytagok beszámolóiból óráról órára egyre inkább követte, különösen pedig a vasárnap esti döntő fordulót, amelyet a televízió közvetített – felhívta a minisztereit, ha úgy látta, változtatni kell valamin akár a stílusban, akár az alkufeltételekben.

Pénteken lehetett, a kudarcba fulladt kormányülés után, amikor én felhívtam őt. Marianna jelezte neki, hogy hívni fogom. Eléggé mélyponton voltam akkor Göncz ellenségessége miatt, és úgy éreztem, hogy a dolgok kezdenek nagyon rossz irányba menni, mert kiszámíthatatlan, hogy az elnök mikor mit fog nyilatkozni. Kérdeztem Antaltól: nem érzed-e úgy, hogy itt volna az ideje, hogy te is megnyilatkozzál. Ő erre azt mondta, hogy nem akar a nyilvánosság elé lépni, mert

az ország és a kormány szempontjából rendkívül fontos, hogy ő ne használódjon el a mostani huzavonákban. Neki mint miniszterelnöknek meg kell óvnia magát, mert a miniszterek elfogyhatnak ezekben a tárgyalásokban, de neki meg kell maradnia. Ő a végén akar csak megszólalni. Ő már akkor végiggondolta, hogy ő a katarzis pillanatában fog a nyilvánosság elé lépni, amikor a dolog már megoldódott. Akkor pedig nem megosztóan, hanem egyesítően lép fel a nemzet előtt. Elmondja, hogy történt egy nagy nemzeti megrázkódtatás, s ennek előidézésében mi, a kormány követtünk el hibákat, azonban a következmények azért túllépték azok mértékét. Levonjuk a következtetéseket, ugyanakkor büntetlenséget ígérünk a taxisoknak. És ez így is történt, a nevezetes pizsamás kórházi interjúban, vasárnap késő este.

Jellemző, hogy mindezt úgy találta aztán az ellenzék és az akkori sajtó, és furcsa módon ez köszön vissza még napjainkban is – amint ezt a *Magyar Nemzet* online évfordulós oldala is sugallta –, mintha a megoldást, a megbékélést Göncz hozta volna el. Mint láttuk, egyáltalán nem. Sajnos Göncz a helyzetet élezte. És ez rendkívül félelmetes volt. Az volt az ember érzése, hogy ő maga sem tudja, hogy mivel játszik. Hogy mi történhet akkor, ha olyan erők veszik át az irányítást a háttérből, amikkel esetleg ő sem szeretne szembesülni. Antall tette meg a nagy megbékélési gesztust akkor, rögtön a megegyezés után, a televízióban: nagy államférfiúi gesztust. Azért is tartom fontosnak, hogy most megnyilatkozzam, mert a taxisblokád volt a rendszerváltás legdrámaibb eseménye, és a nemzeti emlékezet – nyilván segédlettel – szinte betemette a nyomait. Szinte patológikus, ahogy elmaradt a történet feltárása és az értékelés kísérlete.

Visszatérve a kérdéshez, így folyt le akkor telefonbeszélgetésem Antall-lal. Ő nagyon nyugodt volt, jó volt a hangja. Számomra meggyőző volt, hogy teljesen a helyzet magaslatán van. És ez nagyon fontos volt. Ha olvassuk az akkori politikai megnyilvánulásokat – akár az ellenoldalról, akár a mi oldalunkról –, kiviláglik az a felismerés, hogy a dolog Antall akadályoztatása miatt vadult így el. Ha ő egészséges, akkor nem így alakultak volna az események. És ő az, aki megoldása lehetne ennek az egész helyzetnek.

Nem gondolom, hogy ezt a blokádot parlamenten belüli erők szervezték meg. Az MSZP nagyon visszafogottan viselkedett az egész blokád alatt. Az SZDSZ viszont felszállt erre a vonatra menet közben. Talán a vezetői úgy érezték, hogy az események ajándékot kínáltak fel nekik, most lehet nyerni. Az, hogy népszerűséget, szereplést kereső politikusok esetleg többel is hozzájárultak a konfliktus elvadulásához, nem kétséges. Másokban viszont az egész rendszerváltás miatt élt revánsvágy. Noha sokan úgy viselkedtünk, mintha a rendszerváltás

sikere bevégzett dolog lett volna a nagypolitikában, ez tévedés volt. Gondoljunk arra, hogy '91. augusztus 19-én KGB-puccs volt Moszkvában. Ismerve Gorbacsov belső ellenzékének elszántságát, Antall köre számára ez nem volt meglepő. Bizony örvendeztünk akkor, milyen jó, hogy 1991. júniusának végére távozott innen az utolsó szovjet katona.

Hogyan értelmezi az ellenzék és a taxisblokad vezetőinek magatartását egy távolabbi nézőpontból?

KGY: Bizony fel kell elevenítenünk, hogy nagyon különböző szabadság- és demokráciakoncepciók csaptak össze a '90-es választásokon. Azt gondolom, hogy akkor még nem volt mindenki előtt annyira világos, hogy az SZDSZ-ben tulajdonképpen két elem van. Hogy ezek hogyan tudtak illeszkedni, egymással együttműködni, az a párt furcsa mentális sajátossága volt. Anarchisták voltak az SZDSZ-ben és szélsőséges liberálisok. Az MDF pedig kimondottan mérsékelt konzervatív, liberális és keresztényszocialista erőket gyűjtött össze, ha a koalíciós partnereinket nézzük – belőlük a valós erejénél hangosabb Csurkaszárny szükségszerűen morzsolódott le három év alatt. Ellentétes végletek közt, széles palettán terült ki az állam- és társadalomelmélete ennek a három, négy, öt irányzatnak. Jóhiszeműen elemezve Göncz magatartását, azt mondhatom, hogy ő egy szélsőséges szabadságeszme és egy nagyon plebejus demokratikus eszmény jegyében lépett fel. Tehát ő valóban hihette azt, hogy ez most a nép hangja, és igenis az állampolgárnak jogában áll, hogy kormányt döntsön. És a közvéleményben is sokan képzelték ezt hosszabb-rövidebb ideig azokban a napokban. Ellenben Antall nagyon szigorúan a nyugati parlamentáris demokráciák szabályai szerint viselkedett. Azt gondolta, hogy ha egy kormányt megválasztanak a parlamentben, akkor azt parlamenten kívüli úton megdönteni rendkívül súlyos véttség, mert az egész államrend és az ország működése forog kockán. A választások után a kormányoldalon, de jelentős parlamenti egyetértés mellett, elkezdtük egy új államrendszer és intézményrendszer lassú, de nagyon tudatos felépítését. Ezt a mi nézetünk szerint tilos lett volna veszélyeztetni közharag gerjesztésével, gyermekded forradalmiaskodással.

Azt lehet mondani, hogy a politikusok és a közvélemény egy része '90 végén még úgy viselkedett, mintha '89 nyarát írtuk volna, amikor a vízlépcső építése ellen kellett fellépni. Én a sajtó viselkedését is részben ilyen típusú infantilizmussal magyarázom. Mellőzve ennek lélektani elemzését és politikai bekötöttségeit, a késő Kádár-korszakban kompenzálásképpen, megkésve alakult ki a sajtó munkatársaiban egy metafizikus kormányellenesség, miszerint a hatalom az rossz. És akkor következnek tavasszal a '90-es választások, amelyet a középjobb

nagy fölénnyel megnyer. A demokrácia szabályai szerint ez a népakarat megnyilvánulása, de ezt a sajtó jelentős része nem veszi tudomásul, hanem továbbra is hajtogatja, hogy a hatalom az rossz. Egy ilyen felállásban a miniszterelnökre rá lehet retusálni a gőgös, rideg vagy ravasz ember vonásait. Holott ő csak a kádári kacsingatósdit utálta, s akarta kerülni végletesen, mert az megalázta volna a választópolgárt. Ennyire infantilis volt akkor a magyar politika és a sajtó.

Ezért is rendkívül fontos, katartikus élmény volt ez a taxisbloká. A kijózanodáshoz szükség volt egy krízisre, amely szembesít mindnyájunkat azzal, hogy milyen is a politikai helyzet, amelyben élünk, hogy mik itt a téték és kockázatok, hogy a társadalmi béke törekeny, és hogy milyen lassú és embert próbáló lesz az átalakulás folyamata. Minden értelemben. Anyagilag is. Másrészt világosan megmutatta a taxisbloká lefolyása azt is, hogy hogyan is kellene működjön egy demokratikus államrend, kinek hol van ebben a helye, kinek mik a jogai és kötelességei. Én úgy gondolom, hogy nagyon sokan megértették akkor ezt. Az ellenkező oldalon is. Lehet, hogy ezt nem mondták ki, de ez nagyon komoly lecke volt minden értelmes ember számára. Gondoljunk a vasárnapi nagy tüntetésre. Annak szervezésében Lezsák Sándornak és belső körének, a nagyszerű Gyarmati Dezsőnek, és sok MDF-es asszonynak múlhatatlan érdemei vannak. Lezsák a maga szervezőgárdájával mindig is az MDF komoly mozgósító ereje volt, és rendkívül jól működött. De ez a felvonulás azért lett olyan nagy és meggyőző, mert rengeteg olyan ember, aki esetleg nem állt a kormány oldalán, de józanul gondolkodott, látta, hogy a bloká nagyon rossz dolog, és nagyon rossz irányban bontakozik ki. Valakinek helyre kellene állítania az ország működését. Ki képes rá ebben a helyzetben? Alkotmányosan és szervezetenként a kormány – egy szabadon választott kormány. Akkor most a kormány mellé kell állni! Voltak barátaim és régi iskolatársaim, akik az SZDSZ-re vagy egyáltalán az ellenzéki oldalra szavaztak, de most felháborodtak, s közülük többen a kormány melletti tüntetésre is eljöttek. Többen is küldtek nekem támogató üzeneteket, először a választások óta. Voltak elkötelezetlenek is, és voltak, akik félték egy brutális visszarendeződéstől... A rendszerváltás első idejében az embereknek nem kis hányada gondolta úgy, hogy na, nézzük meg, mi fog történni. Hogyan boldogul az új társaság? Hogy is lesz ez majd? Lényegében kivártak. És a taxisbloká és benne a kormány megerősödése sokaknak nyitotta fel a szemét.

Ön elégedett volt a kormány első fél éves munkájával?

KGY: A rendszerváltás végrehajtása változatlan világpolitikai környezetben is óriási feladat lett volna, azonban 1990-ben veszélyes fejle-

mények bontakoztak ki, még a Szovjetunióban is belső harc folyt a peresztrojka körül. A taxisblokádnak szempontjából lényeges, hogy megkezdődött az öbölválság, és hamarosan kétszeresére emelkedett az olaj világpiaci ára. A Szovjetunió pedig, a csapatkivonási és fizetési huzavonák részeként, zsarolásképpen minden ürügyet kitalált, hogy miért nem szállítja az olajat megegyezés szerint. Tartalékaink vérszen lecsökkentek a blokádnak előtt. Innen indultunk el fölfelé, és 1994-re, az Antall-kormány időtartama alatt fokozatosan megnőtt az olajtartalék, tényleg 90 napnyira. Mint ahogy nagyon felnöveltük a Nemzeti Bank tartalékát is. Az egyik döbbenetes felfedezés az volt, hogy csak a választást követően tudta meg Antall József is, hogy csupán 800 millió dollár a Nemzeti Bank tartaléka. Ezt mi felnöveltük 4 milliárd dollár fölé 1994-re. Az összes Kelet-Közép-Európa felé irányuló beruházás több mint fele, legalább 12 milliárd dollár, Magyarországra jött 1990 és 1994 között. Tehát túl a lendületes törvénykezési meneteken, túl a külpolitikai sikereken, mint amilyen említett amerikai utunk volt, amelyek stratégiaiilag az ország biztonságát alapozták meg, és a mentális visszacsatlakozást a Nyugathoz, igen nehéz napi gondokkal kellett megküzdünk a gazdaságban az első években, és az erőfeszítések látszata csak fokozatosan jött meg.

Korábban említette, hogy egy parlamenti vizsgálat kiderítette, hogy a taxisok között szép számmal akadtak olyanok, akiket frissen bocsájtottak el a titkoszolgálatoktól. Lehet-e az ő tevékenységükről a blokádnak többet tudni?

KGY: Egy parlamenti különbizottság készített jelentést, amelyet aztán az Országgyűlés elé terjesztettek. Ebben megállapításként szerepelt, hogy – ha jól emlékszem – 47 elbocsájtott állambiztonsági tiszt volt a taxisblokádnak szervezői között. A részletek feltárásában eljutott valameddig a jelentés. Nyilván a mögöttes háttérrel nem tárt fel. Lehet, hogy nem is lehetett volna, de nem tudta vagy nem kívánta feltárni. A parlamenti határozat célja az volt, hogy a társadalmi megbékélés jegyében amnesztiát kapjanak, és törvényes kivételként mentesüljenek a büntethetőség alól a blokádnak résztvevői.

A taxisblokádnak követően jelentős személycserékre került sor a kormányon belül. Javította-e ez a kormányzati munkát?

KGY: Nagyon sokan mérettek meg keményen a kormányban is és az apparátusban is. Kiderült, hogy nem lehet belügyminiszter, aki nem volt katonaviselt. Horváth Balázs nagyon kedves és felvilágosult ember volt, de nem volt kellően erélyes. Azért ne felejtjük, hogy az ország nagyrészt neki köszönhette a nyári, demokráciához méltó önkormányzati törvényt. Abban is igaza volt, hogy a rendőröknek

a polgárok irányába tanúsított viselkedésén változtatni kell. De ez nem jelentheti azt, hogy egy rendőr nem lehet érelyes. Az továbbra is a rendőr feladata, hogy ha az államrendet veszélyeztetik, akkor védje meg azt. Boross Péter kimondottan illett ebbe a pozícióba. Ő tudta, hogy a rendőröket hogyan kell irányítani, és hogy ezt ők el is várják. Még meg is tudta magát szerettetni. Horváth Balázst is szerették, csak nem biztos, hogy tisztelték. A taxisblokádnak negyedik drámai szereplője Antall, Göncz és Rabár mellett Horváth Balázs volt. Nagyon megszenvedte az eseményeket, és igaztalanul is támadták, a pártban is. A mai távlatból nézve bizony azt mondom: lehet, hogy Horváth Balázs volt az, akinek jól működtek az ösztönei. Lehetséges, hogy a legkisebb érelyes fellépés a hatóságok részéről robbanást idézett volna elő. Nem tudjuk, mekkora volt az elszántság a blokádnak a mozgatóiban, és mire. Akkor az, amit Balázs maga is késésnek vagy gyengéségnek ítélt meg a maga szereplésében, valójában egy mélyebb ösztönös bölcsesség megnyilvánulása volt.

A Rabár-kérdés eldőlt, ő hamarosan megvált a kormánytól, miután az október 8-i ultimátumos levelét kiadta a HVG-nek. Szabó Tamás is a blokádnak alatti szereplése révén került előtérbe. Munkaügyi államtitkárként rendkívül jól tárgyalt, és kiderült Antall számára, hogy szilárd és hatékony ember, aki nagyobb feladatra is hivatott. Ez után a krízis és katarzis után, bár rengeteg belső kritika merült fel, jogosan, a kormánytagok és a kormánypártok összezártak. Látták, hogy az új demokrácia mennyire törekeny. Azt is felismerték, hogy egy kormány-nak minden értelemben nagyon végesek a lehetőségei.

A kommunikáció terén nagy hiányosságokat tárt fel a taxisblokádnak. Ebben az ügyben mit léptek, és mit tett a Tanácsadó Testület?

KGY: Természetesen rengeteg volt a belső kritika. Az MDF-en belül, a kormánykoalícióban belül, a választóink részéről. Ezek mind jogos dolgok voltak. És az is tény, hogy a kommunikációban rendkívül sok hiba volt. Ez gyenge pontja volt a kormánynak. Nagyon rossz helyzetből indultunk. Gyakorlatilag nem volt sajtónk. A közszolgálati rádió, televízió nem segített a taxisblokádnak a dolgok kezelésében. Az intézmények élére kinevezett Hankiss Elemér és Gombár Csaba nagyon nehéz helyzetbe kerültek posztjukon. Iszonyú belső nyomásnak voltak kitéve, amit nem tudtak kezelni. Ehhez még az is hozzájött, hogy egykori ellenálló értelmiségiként ők is mintha azt gondolták volna, hogy a függetlenség lényegében kormányellenességet kell jelentsen, mindig és mindenhol. Ez is váratlan csalódás volt – Hankiss szintén bizalmas barátja volt Antallnak a rendszerváltozás előtt, Gombárt pedig Csoóri Sanyi és barátai javasolták a posztra személyes jelöltjükként.

A taxisblokádot követően rendkívül felgyorsult az az igyekezetünk, hogy legyen egy konzervatív napilap is. Az *Új Magyarország* létrehozásában a Tanácsadó Testületnek, és különösen Czakó Gábornak vannak komoly érdemei. Csoóri Sándor is újra feltűnik akkor körünkben, és ő is aktívan részt vesz a lap fundálásának teendőiben. Nagyon konstruktívan működik ismét. Tehát ilyen értelemben ekkorra már feldolgozta az SZDSZ-paktum utáni konfliktusát Antall-lal.

Személycseré történt a kormányzóvivői poszton is. Ekkor kerül át szóvivőnek az én javaslatomra, a Miniszterelnökségre Juhász Judit, a rendkívül megnyerő, szépen, szabatosan beszélő rádióriporter, aki akkor már Surján László, a népjóléti miniszter szóvivője volt. Az ő belépése után épül fel egyre differenciáltabban a sajtóosztály munkája a Miniszterelnökségen.

A nagy sajtótapasztalatú, jól kommunikáló Czakó Gábornak már a taxisblokádot megelőzően is egy sor kísérlete volt Hankissnál is, Gombárnál is annak érdekében, hogy az állami televízió, rádió a rendszerváltozás kívánta különleges közszolgálati funkciót lásson el. Mert hiszen a taxisblokádot csúnya lejárato sajtókampány előzte meg, amelynek kivédésére nem volt a kormánynak eszköze. Szeptember elején elindul egy kampány, amelyik azt mondja, hogy Antall egy új keresztény kurzus miniszterelnöke. Értsd: horthysta. Sértett értelmiségiek pedig, mintegy visszhangozva ezt, egy másik kampányt indítanak meg, amelyik azt sugallja, hogy a miniszterelnök nyilvános viselkedése úri gőg, elzárkózás. És közben gyakorlatilag nem engedik szóhoz jutni, megmutatni a kormány valódi arcát a médiában. A cél nyilvánvaló: elidegeníteni a néptől a kormányt, feltüntetni mint egy szociális érzékenység nélküli, gőgös, elzárkózó formációt, miközben a kormány és a kormánytagok nem kapnak lehetőséget a rendszeres szereplésre.

Czakó – a Tanácsadó Testületben ő volt ennek a gazdája – rendszeresen beszél Hankiss-sal, Gombárral. Tervezeteket ír. Például azt találtuk ki – tanulván egy rendszerváltó dél-amerikai ország példájából –, hogy legyen a kormánynak egy törvényt magyarázó félórás mondjuk esténként vagy legalább hetenként. Ez nagyon fontos lett volna, hiszen a lakosságnak az lenne az érdeke, hogy tudja, hogy azok a törvények, amiket megszavaznak, miről szólnak, mi ezeknek a következménye, az állampolgárt ezek hogyan érintik. Nem kaptuk meg ezt a lehetőséget. Azt mondta Hankiss, hogy csak akkor tud állandó műsoridőt biztosítani a kormánynak, ha mindegyik párt kap ugyanannyi adásidőt. Ami teljesen abszurd álláspont, mert a kormánynak egész más a szerepe egy parlamenti demokráciában, mint a pártoknak. A kormányzás felelős szakmai többletfeladat, amely megkívánná, hogy legyen jó kommunikáció a kormány és a nép között. És ez nem működött.

Nem azért, mert nem akartuk. Egyszerűen Hankiss és Gombár abban a közegben, amibe bekerültek, nem tudták, vagy nem akarták markánsan képviselni azt a gondolatot, hogy ez nem pártpolitikai kérdés.

Ezeket a dolgokat menet közben kellett a Tanácsadó Testület által koordináltan kigondolni, végigharcolni. És azért csak megalakult az *Új Magyarország* és a *Heti Magyarország!* Megcsináltuk aztán a Duna Televíziót is! Amelyik pártokon felüli és tárgyilagos csatorna volt, és ezt kimondottan a Tanácsadó Testület hozta létre. Csoóri lett a tulajdonos Hungária Televízió Alapítványának az elnöke, én meg az alelnöke. Azt gondolom, hogy kommunikáció terén sokat léptünk előre a blokád utáni két évben. Sajnos nem valósult meg a tanácsadók Kiss György által összefoglalt javaslata egy tárca nélküli kommunikációs miniszteri posztra.

A taxisblokad végső mérlegét hogyan vonná meg?

KGY: A rendszerváltás első éveiben mindenki iskolát járt ki, a szerepek kipróbálásának veszélyesen komoly iskoláját. Mi a jogköre a köztársasági elnöknek? Egy rendőrkapitánynak? Mire való a közmédia funkciója? Mik a jogai egy tv-elnöknek? Mik a kötelességei? És bukda-csoltunk sokat, és nagy csaták folytak.

Összességében ennek az egész krízisnek kimenetelét véleményem szerint három dolog döntötte el. A kormánykoalíció helytállása. Antall a háttérben, aki a dolgok szellemi irányítását átvette. És végül a nagy tüntetés, amit Lezsák Sándorék szerveztek meg, és ami mögé oda tudtak állni olyan emberek is, akik nem voltak kormánypártiak. Annak idején mesélte Bod Péter, hogy micsoda erőt adott neki, hogy hallotta az utcáról a kórust, hogy tartson ki. És hát a taxisok és támogatóik erre a félelmetesen nagy és békés táborra végképp nem számítottak. Sok tízezren vonultak körbe a belvároson, Pestről Budára és vissza Pestre, visszafogottan és derűsen. Ismét felbukkant a nyugodt erő: az MDF felismerése, hogy a magyar politikai hagyomány – forradalmaink ellenére – ösztönösen a mérsékletet, a középutat keresi, abban találja meg a megoldást.

A taxisblokad, mint a nagy drámák, katarzissal járt. A magam részéről, ismétlem, pozitívnak tartom végkicsengését, lelki és szellemi hatását.

Megjelent a Taxisblokad (tanulmányok, interjúk) című kötetben. Szerkesztette Szekér Nóra és Nagymihály Zoltán, RETÖRKI, 2016, Antológia kiadó, Lakitelek.

A HAZUGSÁG SOKFÉLESÉGE

Viivi Luik

Megemlítettem egy barátnőmnek, hogy néhány nap múlva a rádió *Éjszakai egyetem* című műsorában tartok előadást, ő pedig rögtön értekezésem tárgya felől faggatott. Amikor elárultam, hogy a hazugságról fogok szólni, megjegyezte, hogy ez bizony kényes téma, s végül oda lyukadtunk ki, hogy ha egyszer a világra jöttünk, akkor nincs mese, élni kell. Mert hogyha élsz, nyilvánvalóan kényes téma az életed is. A rádió-előadást lemondhatod, de ettől még nem sikerül megszöknöd az életed elől. És miután az élet ma az egyik legvitatottabb hazugság, a hazugság megvitatása elől sem menekülhetsz.

Ha tájékozódni akarsz a világban, előbb meg kell ismerned önmagad, állítják mindazok, akik tudnak az emberről valamit. Ezt a tézist meg is fordíthatjuk: ha tisztába akarsz jönni önmagaddal, előbb a világgal kell megismerkedned. Mert ha a világ alapjaiban változik meg, ez annak a jele, hogy valami bennünk is alapvetően megváltozott.

Mi változott hát meg az emberben, mi az oka annak, hogy ilyen gátlástalanul hazudozik és hisz a legképtelenebb hazugságokban is?

Korábban sok szó esett már arról, hogy ez az új, virtuálissá vált világ új embertípust hozott létre. Én magam a következőképpen írtam erről 1963-ban: „*Milan Kundera híres regénye A lét elviselhetetlen könnyűsége címet viseli. Csakhogy napjainkra a cím az »elviselhetetlen« jelző miatt menthetetlenül elavult. Ma ugyanis a lét könnyűsége tökéletesen elviselhető, sőt kifejezetten szirupos fordulat. Végre lehet nevetni, ahelyett, hogy sírnánk. Végre nem kell félnünk a holnaptól, mert van rá remény, hogy a holnap be sem következik. Ha pedig igen, másképp, és nem úgy, ahogy elképzeltük.*

Azt is figyelembe kell vennünk, hogy korunk embere, aki számítógépekkel nőtt fel, természetesnek veszi, hogy partnerét bármikor kikapcsolhatja. A kikapcsolható partnerhez fűződő viszony pedig egészen újszerű nexust alakít ki a halállal. A halál technikai folyamattá vált, közjátékká, aminek nincs különösebb jelentősége. Ezért a gyilkosság is más jelentést nyer. Majdnem úgy élünk, mint a paradicsomban. Vagy majdnem úgy, mint a pokolban. Ahogy tetszik.”

És mert a virtuális világban látszólag minden lehetséges, a hazugság is elvesztette valamikori világos és egyértelmű jelentését.

Az igazságot és a hazugságot egykor a halál biztos ténye segítette megkülönböztetni: régen a hazugság bűn volt, amiről halálunk óráján számot kell majd adnunk. Ma a hazugság való világ, az ember tudatlan és beszámíthatatlan létállapota. Vagy önfeledt időtöltése a sok egyéb között. Pedig az ember ma is halandó, és továbbra sem úszhatja meg a halált, úgyhogy az új hazugságok mögött mindig ott van az igazság is, egy és ugyanaz a régi, vitathatatlan igazság.

Az emberek általában úgy gondolkoznak, hogy a halálig még sok időnk van hátra, ezért betehetjük egy fiókba, és majd csak elleszünk vele. Vannak sokkal fontosabb dolgok is. Például a pénz.

Hogy a pénzhőség hazugságot szül, nem újság. Mindig is azt szült. Csakhogy azelőtt más volt a pénz is, mint aminek a ma embere ismeri. Ma a virtuális pénz a hazugság egyik szimbóluma. Nem ígér olyat, amit ne tudna teljesíteni. A pénz előbb vagy utóbb becsap, megcsalja mindazokat, akik megszállottan imádják, és akik bármit megtennének érte. És senki sem tudja, mi történik akkor, amikor a pénz egyszer csak becsapja a világot. Görögország és Izland a maga adósságválságával csupán előjáték.

Dieter Schnaas írja *A pénz kultúrtörténete* című tanulmányában: „A bank- és államcsődök a politikai rendszer csődjei. Az arany pénz nélkül semmit sem ér, a pénz arany nélkül azonban mindent. A pénzt és az aranyat 1971. augusztus 15-én választották szét. Ebből az arany nem profitált semmit, a pénz igen. Az arany csak addig van értéke, ameddig össze van kapcsolva a pénzzel. Ma az arany csupán giccs, ékszerek nyersanyaga. A divatos pénz ezzel szemben vidám gavallér, akit nem terhel semmi kötelezettség. A tudományos-technikai forradalom korában a csalfa és kéjenc pénz korlátlan szabadsága valósággal megbabonáz bennünket a maga értelmetlenségével, végtelen hazugságával, amiben váltig hisz az emberiség.”

Amikor azt állítottam, hogy a hazugság előretörése szoros kapcsolatban áll a haláltudatnak, az élet szentségének az elvesztésével, nem mondtam ki azt, amit Dieter Schnaas fentebb idézett szövege hangsúlyoz. Hogy jóllehet a korszellem valaha mindig racionális, tudományos-technikai jellegű volt, az embert ma az bővíli meg, ami ennek az ellentéte. Mivel az inga, mint tudjuk, egyik végletből a másikba lendül, a racionális gondolkodás kora előbb vagy utóbb létrehozza a maga ellentétét.

A határtalan hazugság elburjánzásáról – melyet az elmúlt 20. században épp a racionális gondolkodás szüntelen hangsúlyozása, túldimenzionálása, a csoda és a szentségek kikapcsolása váltott ki – Max Scheler már 1912-ben így írt: „A nem tudatos, előítéletektől áthatott, divatos világképben a dolgok a fejük tetején állnak. Itt minden élő az élette-

lenen át próbálunk megérteni, úgy fogjuk föl az életet, mint jelentéktelen kőjátékot egy mechanikai folyamatban, az élőket úgy fogjuk fel, mint véletlenszerű találkozást az élettelen környezettel: a szemet szemüveggé kezeljük, a kezét lapátként, az élő szervezetet élettelen szerszámokként. Ha ily módon értelmezzük át az élő szervezet és az élettelen munkaeszköz viszonyát, akkor a divatos civilizációs szellemiség nem előrehaladást mutat fel, hanem az emberiség állandó hanyatlását. Akkor erő helyett gyengeséget mutat, a pallérozottság helyett tudatlanságot, minőség helyett mennyiséget.”

A mindenre kiterjedő hazugságáradat diadalútja száz évvel ezelőtt kezdődött az orosz forradalommal, pontosabban azzal, hogy a forradalom hazugságait kezdték elhinni a lelkes tömegek. Azaz a mai ordas hazugságok mélyen az orosz forradalomban gyökereznek. A racionalizmus, a tudományos-műszaki világkép túlhangsúlyozása a szentségek eltűnéséhez vezetett. Eltűnt az élet és a halál titka, az ember egyszerű porhüvellyé vált. Mindezt az igazság olyan mérvű fejtetőre állításának nevezhetjük, amelynek eredményeképpen a hazugságot kezdjük igazságként felfogni, de tekinthetjük az igazság tudatos leértékelésének is. Jól példázza ezt a híres szovjet jelmondat: „Mindent az emberért, mindent az emberi boldogság nevében!”

Mit kifogásolhatunk ezen a jelmondaton? Semmit. Csakhogy a büntetőtábor falán ez a jelmondat cinikus paródiává válik, leértékeli a humanitást, és nyíltan a szemünkbe hazudik, úgy, ahogy Putyin és Lavrov hazudik bele az egész világ arcába.

Ezen a ponton érdemes emlékeztetnünk magunkat arra, hogy a legnagyobb hazugságoknak nincs mindig gyakorlati céljuk. A hazugság lehet kaland és kedvtelés is, mint a háborúk. Mert nem kaland és kedvtelés volt-e az orosz forradalom kiagyaloínak mindaz, amit a munkások felszabadításának fennkölt hazugságával próbáltak álcázni? A Kreml ma is hazugsággal próbálja leplezni ukrajnai zsoldosainak kalandját és kedvtelését az orosz nép előtt. A bűnözőknek nyilvánvalóan más kedvtelései vannak, mint az egyszerű embereknek. Ha a kedvtelés még haszonnal is jár, a hazugság extrém méreteket ölt.

A közepes hazugságok alapja legtöbbször a haszonszerzés, a félelem, a szegény, az irigység vagy a bosszú, de a nagyon nagy hazugságokat nemegyszer valóban csak a kedvtelés és a kaland motíválja, ami különösen nehezen hihető egy felnőtt ember számára.

A világ és az ember bonyolultabb és egyszerűbb, mint gondolnánk.

Ebben a világban a hazugság és az erkölcs úgy illenek egymáshoz, mint a csizma és a párja. Ha az egyiket látjuk, tudhatjuk, hogy a másik is a közelünkben van.

„Az új etika egyik legfontosabb vívmánya az, hogy a világban nincs egyetlen erkölcs, hanem sokféle erkölcs van. Erkölcsön ma már az egyes korok

és nemzetek által időről időre felállított igazságokat értjük, nem pedig annak filozófiai igazságtartalmát és tudományos fogalmát, és ezek az igazságok a morált csupán tárgyként vagy témaként szemléljük.

Legfontosabb céljukat ezek a tudat alatti előítéletek azzal érik el, hogy hatnak az erkölcsre, aminek következtében a morális igazságok mintegy természetellenessé válnak, és azt, ami korábban rossz volt, egyszerre jónak érezzük.” – állítja Max Scheler.

Néhány évtizeddel ezelőtt a gazdák még rossznak vagy erkölcstelennek tartották volna, ha mérgezett paradicsomot vagy uborkát termesztene, vagy a csirkéket és a lazacokat az emberi egészségre káros táppal etetik. Mondhatnánk persze azt is, hogy a paradicsom és az uborka hazudik, mert szép küllemük kórokat és betegségeket takar. De a burgonya és a sárgarépa, a marha és a malac ugyanígy hazudik. Merthogy az ember is hazudott a paradicsomnak és az uborkának, a sertésnek és a marhának, amikor rútotl kihasználta bizalmukat, és méreggel etette őket.

Nem is olyan régen a világ rettegett a kergemarhakórtól, amely elpusztítja az emberi agyat, és rádöbbsent, hogy a kórra azok az állatok fogékonyabbak, amelyeket csúnyán becsapott, amikor takarmány gyanánt csontlisztet etetett velük. A hibásak természetesen a marhák voltak, nem az emberek. A marhákat elpusztították, a vendéglőben pedig átmenetileg bárányt rendeltek az emberek. Talán még emlékeznek rá, hogy abban az időben Európa legnagyobb marhatenyésztő gazdaságait beborította az elégetett marhák füstje. Különleges védőruhába bújt marhaégető brigádok járták a vidéket. Az egyes országok tömérdek pénzt költöttek el a beteg állatok megsemmisítésére. Mára mindez feledésbe merült.

Mondhatjuk, hogy Lavrov és Putyin éppen olyan hazug, mint az uborka és a paradicsom, vagy a félrevezetett tehének. Csakhogy az ő létük egy évtizedeken át tartó hazugságlánc eredménye. Azt is mondhatjuk, hogy a hazugság szülte őket. Talán emlékeznek még rá, milyen gyakran idézték egykor Gogol egyik mondatát, melyben Tarasz Bulba, a hírhedt kozák atamán így fenyegeti meg a saját fiát: „Én nemzetelek, én is ütlek agyon.” A maga gunyoros módján ez a fenyegetés a hazugságra és a hazudozóra is alkalmazható. Akit a hazugság nemzett, azzal előbb-utóbb az fog végezni is.

Így ír erről Szvetlana Alekszijejics *A megélt idő* című könyvében: „És most hadd szólok néhány szót a hóhérokról... a hétköznapi, szelíd hóhérokról... Apámat följelentette a szomszédunk... Jura bácsi... Valami apróságért. Én hétéves voltam. Jura bácsi gyakran elvitt halászni, megengedte, hogy lovagoljak. Megjavitotta a kerítésünket. Értik, ugye, mi meglehetősen csúf

képet őrzi egy hóhérról – ő azonban hétköznapi ember volt, vendégszere-
tő... Normális... Apát letartóztatták, és néhány hónappal később a fivéréét is.
Jelcin idejében kaptam kézhez az anyagát, amely több feljelentést is tartalma-
zott. Az egyiket Olja néni írta... Az unokatestvőére... Ez a szép és mindig
derűs asszony... Nem volt könnyű, mégis föltettem neki a lelkemet régóta
gyötrő kérdést: »Olja néni, miért tetted?« Ő visszakérdezett: »Azt hiszed,
Sztálin idején sokan maradtak tisztességesek?« Értik ugye, vegytiszta
gonoszság nem létezik... A gonoszság nem csak Sztálin és Berija... Hanem
Jura bácsi és a derűs Olja néni is...”

A hazugság, a kedvtelés és a kaland kérdésköréhez visszakanya-
rodva, kénytelen vagyok ismét magamat idézni: „*Roman Friszter Sapka*
című regénye olyan, mint a szögek, amelyekkel a fogságba került tisztek váll-
lapját a vállukhoz szögezték. Hogy hogyan szögezték oda? Közöséges kala-
páccsal, közöséges szögekkel. Az egyik kéz a kalapácsot fogta, az ujjai közt
pedig a szögeket. A váll-lapok pedig egy másik emberi lény vállán voltak.

Haszna nem származott ebből senkinek... A váll-lapokat nem haszonszer-
zésből szögezték a vállukra, hanem mert szórakoztatónak találták, mert örö-
met szerzett nekik.

Szélsőséges időkben mindig fölbukkannak azok az emberek, akiknek
addig sikerült mások előtt eltitkolni és elfojtani perverz hajlamaikat.
Ezeket az embereket békeidőben nem veszik komolyan, hanem beteges
jelenségeknek tartják őket, és úgy vélik, hogy börtönben vagy a bolondok-
házában van a helyük. Ám amikor kitör egy háború vagy egy forradalom,
amikor pusztító földrengés vagy orkán söpör végig a tájon, a természetel-
lenes lesz a szabály. És azok lesznek a hangadók, akiket korábban észre sem
vettünk. Megváltoznak a kedvtelések és az örömök. A szomszéd fiú kalapá-
csot ragad és szórakozást keres magának. A hatalom a torz vigasságra
vagyók kezébe kerül.

A normális emberek egy része ilyenkor megpróbál alkalmazkodni és az új
hatalom kedvében járni, mások igyekeznek láthatatlanná válni és menteni az
irhájukat. A világ pedig börtönné és bolondokházává válik.”

Nem is kell feltétlenül odaszögezni a váll-lapokat, elég, ha az
embereket arra kényszerítik, hogy olyan környezetben éljenek, ahol a
hazugság mindennapos jelenség. Ahol nem ismernek mást, csak
hazugságot. Ekkor a világ a feje tetejére áll, és irreálissá válik. Ezt a
feje tetejére állított világot, a feketét fehérnek hazudó magatartásfor-
mát ábrázolja Mihail Bulgakov *A kutya szíve* című novellájában.
Erről a jelenségről így írtam a szovjet korabeli lakáshiányról értekez-
ve: „Mára a nép megszokta a gettósodást. Valamikor mindez szorongást
váltott ki belőle. Merthogy akkor még nem szokott hozzá, hogy papírvékony
falú és csúf házakban éljen... De nem volt kiút. Nagy volt a lakáshiány.

El kellett fogadniuk, amit adtak, és ott kellett élniük, ahova telepítették őket. Mustamäen és Öismäen főleg a családosok kaptak lakást. Ott nőtt föl sok mai potentát.”

Későbbi életében az ember tudat alatt igyekszik újjáteremteni gyermekkori környezetét. Most ott tartunk, hogy a gettóban felnőtt nemzedékek Észtországban is megpróbálják gyermekkori környezetüket újrateremteni. Olyan környezetre vágnak, amelyet biztonságosnak éreznek, amely el van mentve e nemzedékek közös emlékezetében, és miután a közös emlékezet ki nem törölhető, ahogyan az emberi természet sem, a gettóban felnőtt ember gyakran az élő természet ellen fordul, mivelhogy az, amit mi „a természet szépségének” mondunk, az számára idegen és visszataszító.

Anne Fried, az osztrák zsidó és finn író, a tübingeni egyetem filozófiadoktora és New York-i szociológus, érdekes szociális kutatásokat végzett az 50-es években a harlemi utcagyerekek között. Ő mesélte egyszer, milyen hatással volt egy, az erdőbe tett kirándulás a gyerekekre, akik soha nem tették ki a lábukat New Yorkból. Ezek a gyerekek életükben először láttak erdőt. És bár sokat vártak a kirándulástól, a gyakorlatban ők, akiket a harlemi utcán sem visszafogottság, sem féltékenység nem jellemzett, nem mertek leszállni a buszról, mert riasztotta őket a falevelek vibrálása, a fák suhogása. Sőt, sokan sírva fakadtak, amikor megpróbálták megmutatni nekik az „erdő szépségét”. Ezek a gyerekek Harlemet tartották szépnek, svábbogaraival, patkányaival és szemetével.

Ezzel magyarázható Észtországban is az ingatlanfejlesztők ellen-szenve az őshonos fákkal szemben. Ezért épülnek vigasztalan, füves mezők közepébe pottyantott lakókörzetek, amelyek úgy festenek, mintha Lasnamäe és Öismäe panelházait lakásokra szedték volna szét, és szétszórták volna a pusztaságban, majd minden egyes lakást „családi háznak” nevezték el.

A fák idegenkedést és szorongást váltanak ki az itt élő gyerekekben, ezért meg akarnak tőlük szabadulni. Ugyanilyen ellenszenvet éreznek a csend iránt, mivel gyermekkorukban a falak és a födémek minden zajt áteresztettek, ami ahelyett, hogy zavarta volna őket, biztonságérzetet adott. Észtország szovjetizálása részben a lakáspolitikai következménye, mely meghozta romlott gyümölcsseit.

A helyet, ahol felnövünk, előbb vagy utóbb megpróbáljuk újrateremteni. Ha egy országban nagy számban vannak gyerekek, akik a szemétdombon nőttek fel, az az ország a jövőben nagy valószínűséggel szemétdombbá válik. Az, ami a gyerekekkel történik, az történik velünk is.

A hazugság különösen ott pusztít, ahol belső bizonytalanság és tanácstalanság uralkodik, ahol az emberek nem hisznek semmiben, nem tisztelik az úgynevezett alapértékeket, és ezért válogatás nélkül minden hazugságot elhisznek. Úgy is mondhatnánk, hogy a hazugság ott pusztít leginkább, ahol megszűnt az élet szentségének ismere-
te. Mert az élet szentsége és a tisztület szorosán összefonódnak az igazsággal, az igazság felismerésével.

De erről majd kicsit később szólok, most szeretnék visszakanyarodni a pénzhez, és néhány szót ejteni a pénzéhségről, azaz a pénzsóvárságon alapuló hazugságról. Mindenki ismeri a szólást: olyan pénzéhes, hogy kész volna eladni a saját anyját is. És ez így is van. Ez nem csupán érzékletes megfogalmazás, hanem maga a színtiszta igazság.

Az emberek hozzá vannak szokva, hogy az élet rubrikákra tagolódik, ahogy egy kartoték, és hogy az egyes rubrikákban feltüntetett tételek élesen elkülönülnek egymástól. Aki például jó pénzért a saját anyját is kész volna eladni, az csak életének egyik rubrikájában ilyen, a többiben ettől még lehet jó apa vagy anya, rendes állampolgár, normális emberi lény.

Ugyanez a helyzet a kultúra iránti érdeklődéssel vagy a hittel is. Ezeket akkor vesszük elő a dobozból, amikor egy-egy neves művész-szel találkozunk, vagy istentiszteletre megyünk. Azaz mintegy más emberré válunk. Ezek után azonban ismét beköszöntenek a hétköznapok, és bezárulnak a fiókok. Az egyik kéz nem tudja, mit csinál a másik, így nem is találkozhatnak. Az ember idegen lesz önmaga számára, szétesik, és már nem teljes egész. A szétesett embert pedig könnyű becsapni. Ugyanilyen könnyen csap be ő is másokat.

Elmondhatjuk tehát, hogy az embernek a szíve hangjaira kell hallgatnia, mert csak ott találja meg az igazságot és a fennkölt szavakat. Ami persze az életben nem annyira könnyű, mint egy előadásban.

Erre te magad is rájössz, és joggal gondolod, hogy mi van akkor, ha a szíved nem súg semmit, úgy tesz, mint aki se nem lát, se nem hall, hanem a háttérbe vonul, te pedig aláveted magad a logikának, a remélt haszonnak vagy más olyan tényezőnek, amelynek semmi köze a szíved hangjaihoz. Nem tudsz kilépni a hétköznapok mókuskerekéből, ezért olyan döntéseket hozol, amelyeket előbb vagy utóbb megbánsz. Mert aki az egyszerű és örök érvényű igazságok ellen vét, az előbb vagy utóbb megbánja.

Nem feltétlenül a hétköznapok vezetik félre az embert. Lehet, hogy az emberi természet valóban két részből áll, van árnyoldala és van derűs oldala, és ezek minden emberben megtalálhatók. Ezért lehet a barátból nemegyszer áruló, és ezért mentheti meg máskor a bűn a másik ember életét.

Annál pontosabban, mint ahogy Betti Alver 1937-ben írt *Az önfejű* című versében, érzésem szerint észtil még senki sem fogalmazta meg az ember kettéhasadt énjét.

A világ küszöbén, hol az űr szélesre tárul
és a sugárzó köd jéggé aszik össze,
egy óriás őrködik, ki biztos kézzel tép szét
minden emberlelket, mielőtt megszületne.
A földre tenyerelek, és szüntelen érzem,
hogy a szívem valakinek odaadja magát,
míg én, mint az árnyék, szellemszárnyakon
hurcolom másik énem egy életen át.
Rám parancsol, hogy a mennyet szeressem,
és ha nagy néha a rosszat megkívánom,
visszaránt a pokol torkából, pedig oda
bejutni régi, hőn áhított álmom.
Durván megállít, s mint titokban a füvet
mássa meg a kíváncsi giliszta,
sírva fedí el arcát, feledve a veszélyt,
s előttem megnyílik a kísértések útja.
Néha átvezet a földi határon, s hiába
menekülök az árnyékok elől, ó jaj –
mert drágább nekem a fénysugárnál is
egy fa, tele fekete, mérgező bogyókkal.

Hol lehet a hiba, ha minden mindig világos, de mivel az ember kiszámíthatatlan, így az életben semmi sem lehet olyan világos? Élete során mindenki ad rá okot, hogy ujjal mutogassanak rá, és a kívülről többnyire jobban tudják, mint ő maga, hogyan történt a dolog, hogy csalt vagy hazudott, vagy valami lelkiismeretével ellenkező cselekedetre ragadtatta magát.

A hazugság egyik alfaja a cenzúra, a szólás- és a gondolatszabadság korlátozása. Alver fent idézett versét is könnyen lehetne cenzúrázni. A nagy emberbarátok úgy érezhetik, hogy ebben a versben az embert megalázzák és kigúnyolják, mert hogyan is vágyakozhat egy rendes ember mérgező bogyókra?

A cenzúrárt bűnös jóságnak is nevezhetjük. A jóság és az emberszeretet jelszavát kifüggeszti a börtönfalra, és úgy véli, ezzel minden rendben, a lózung eltakarja a börtönt.

Ha most a magasröptű gondolatok világából leereszkedünk a hétköznapi világába, térjünk vissza arra, mennyire különbözik a média által közvetített Észtország a valós Észtországtól.

Én magam a függetlenség helyreállítását követő huszonnégy évből tizenhetet Észtországon kívül töltöttem, így kénytelen voltam a hazai élet eseményeit a média csatornáin át követni.

Ha hónapokig nem jársz Észtországban, és nem látod a magad szemével az észet valóságot, az az érzésed támad, hogy odahaza a gyerekek a szemétdombokon kutatnak élelem után, kutyafalkák tépik szét az embereket, a fiú baltával veri fejbe az apját, az orvosok meggyilkolják a pácienseket, a mentőkocsi nem jön, a busz nem áll meg a megállóban, ehelyett elüt egy iskolás gyereket, minden lakótelepen él néhány habókos öregasszony, aki ötven macskát és húsz kutyát tart a lakásában, a vendéglőben a szakács beleköp a tányérodba, a nép viszszaírja a szovjet rendszert, a falusi élet ellehetetlenült és így tovább, és így tovább...

Aztán amikor hazaérkezel, és a valóságot a saját szemeddel látod, összezavarodsz, mert semmi sem felel meg az úgynevezett „valóság-nak”... Sehol sem találsz a habókos, macskabolond öregasszonyt, se a fiút, aki baltával akarja betörni az apja fejét.

Összefoglalva: az észet média ezek alatt az évek alatt folyamatosan hazudott. Fölcsipentett néhány rendkívüli eseményt, ami bárhol előfordulhat, és ezeket felhasználva egy egészen más országot vetített elé, mint amilyen valójában a hazám.

Kiderült, hogy a klikkekbe szerveződött újságírás a maga szekerét tolta, hogy minél több pénzt keressen. Eladta a saját édesanyját, azaz a hazát. Mert mi más ez a pénzért való mocskolódás, mint a haza kiárusítása.

A hazugság már csak olyan, hogy amikor valaki hazudik a másikkal, a tett, a hazugság azonnal, egy szempillantás alatt, elhangzása pillanatában megvalósul.

Ha valaki sokaknak hazudik, például az uralkodó a népnek, a termelő a fogyasztóknak vagy a politikus a választóknak, olyankor szükség van végrehajtókra, tisztviselőkre, erőszakszervezetekre, amelyek belénk verik a hazugságot, gondoskodnak róla, hogy a hazugságot igazságnak érezzük, még hozzá minél többen.

Eklatáns példa erre a náci Németország propagandagépezete, vagy Szovjet-Oroszország, ma pedig Putyin Oroszországa.

Ma már tudjuk, mi lett a náci Németországból, és tudjuk azt is, mi lett Szovjet-Oroszország vége. És jóllehet még nem tudjuk, mi lesz Putyin Oroszországból és a hazugságáradat kitervelőiből, a véget nem nehéz megsejteni.

A hazugsággal az a baj, hogy kurta a lába, a hazugság hátán nem lehet messzire jutni. A hazugságok hamar lelepleződnek, vagy ha sokáig kell is várni rá, egyszer bizonyosan minden kiderül. A leleple-

ződés úgymond bele van kódolva a hazugság természetébe. E tekintetben a hazugság nagyon becsapós és nagyon megbízhatatlan valami. Hasznavehetetlen építőanyag.

Ideje földidézni magunkban Ézsaiás próféta szavait (5:20): *„Jaj azoknak, akik a gonoszt jónak mondják és a jót gonosznak; akik a sötétséget világossággá és a világosságot sötétséggé teszik, és teszik a keserűt édessé, s az édest keserűvé!”*

Még egyszer szeretnék visszatérni a propagandához Szeptember Alekszijejevics szavaival: *„Anyja egyszer elmesélte, hogyan utaztak haza apával egy krímbeli nyaralásról. Ukrajnán át vezetett az út. Ukrajnában nagy volt az éhínség, akkor dühöngött az ukrán holodór. Milliók haltak meg... egész falvak pusztultak ki... Nem volt, aki eltemesse a halottakat... És csupán azért ölték meg őket, mert nem akartak a kolhozba belépni. Gondoskodtak hát róla, hogy éhen haljanak. Elvettek tőlük mindent, az utolsó mákszemig. Katonasággal zárták körül őket, mint a büntetőtáborokat.*

Az egyik faluban egy anya baltával ütötte agyon a gyermekét, megfőzte, és azzal táplálta a többi kicsit. A saját gyermekével. Ez már a vég...

A gyerekeket úgy fogdoszták össze, akár a kutyákat és a macskákat. A kertben kiásták a gilisztákat és megették őket. Aki bírt, elvonszolta magát a vasútig... A katonák csizmával rugdoszták vissza őket, puskatussal ütötték a fejüket... A vonatok teljes sebességgel robogtak tovább. A kocsikísérők fémlemezket tettek az ablakokra. És senki nem kérdezett semmit. Megérkeztek Moszkvába. A nyaralásból borral, gyümölcssel tértek haza, büszkén mutogatták, milyen szépen lesültek, és megvitatták a tenger szépségeit.”

És egy másik idézet Valentyna Osszejevától, akinek gyerekeknek szánt korabeli propagandaregénye, a *Vaszjok Trubacsov és barátai* így kezdődik: *„A gyerekek világos, napsütéses reggelre ébredtek. A vonat aranyló búzamezőkön, zöld réteken robogott át, a réten marhák legeltek. Lustán kerdődzött a sűrű fűben heverésző néhány tehén. Integettek a sűrű cseresznyés kertekben eldugott házikók, és a kis állomásokon ukrán tájszólásban kiabálták be a kocsik ablakán: »Cseresznyét! Cseresznyét vegyenek! Mézet! Mézet! Ki kér friss tejet?» – Én, én! – kiabált Mitya, és a lányok barnára sült kezéből kapkodta ki a bőrs tejtel teli cserépedényeket, a cseresznyével megrakott nyírfahéj kosárcákat, a mézzel teli kis kannákat. Ukrajna! Ukrajna!”*

És a két idézet megkoronázásául néhány mondat egy Sztálin korabeli szakácskönyvből, melynek *Az egészséges és ízletes ételek könyve* címet adták: *„Nálunk, a Szovjetunióban a termelés, a mezőgazdaság a nép igényeihez igazodik, és a dolgozók anyagi és kulturális szintjének emelését célozza. A recepteket országos szabványok és törvények alapján állítottuk össze. Ezek megsértése szigorú büntetéssel jár. A kapitalista országokban a szabványoknak nincs kötelező erejük.*

Hazánkban szigorúan ellenőrzik az élelmiszereket. Ahogy Mikoján elvtárs mondta: Garantáljuk az élelmiszerek kitűnő minőségét... Aki ennél rosszabb terméket állít elő, az népünk ellensége."

És a hazugság hatott, milliók hittek benne, mert ha nem hittek volna, be kellett volna ismerniük, hogy hagyják, hogy a képükbe hazudjanak. A hazugság elfogadása gyakran önvédelem, arra való törekvés, hogy mindenáron a jót lássuk mindenben. Ebben az esetben a hazugság tabu, nem beszélünk róla, mert különben leomlik a bűvőhelyünk, és ott állunk védtelenül, akár a levadászható állatok.

Valentyina Osszejeva ukrán témájú írása gyerekként komoly hatással volt rám. Pontosan úgy, ahogyan azt a Kreml eltervezte.

Amikor a 60-as években először vetődtem el Ukrajnába, reméltem, hogy megláthatom azokat a buja cseresznyés kerteket és fehér parasztházakat, a gyümölcsös kosarakat és a mézes kannákat, ám valójában csak sáros térségeket láttam, amelyeket bedeszkázott ablakú házak vettek körül, alig néhány félig kiszáradt fa tengődött körülöttük, a térség közepén pedig egy pocsolóban disznók dagonyáztak, és zsivajgó, pucér fenekű gyerekek játszottak.

A férfiak a nyári hőség ellenére usankát és pufajkát viseltek, és úgy festettek, mint akik a frontról vagy egy büntetőtáborból tértek haza. A boltban nemezsövetet és néhány kacatot lehetett kapni, amiről meg sem tudtam állapítani, hogy mire valók.

Mindenkinek ajánlom, aki még nem olvasta, hogy olvassa el Svetlana Alekszijevice könyvét, a *Megélt életet*. Ebben a könyvben volt szovjet állampolgárok mesélnék az életükről a valamikori és a mai Oroszországban.

Minderről nem beszélhetünk azonban anélkül, hogy a Stockholm-szindrómát megemlítenénk. Azt, amikor az áldozat lassan igazat ad a bűnözőnek, és megszereti. A szindróma egy Stockholmban lezajlott bankrablásról kapta a nevét, ahol a túsok átálltak a rablók oldalára, és akadályozták a rendőröket, akik ki akarták őket szabadítani.

Úgy tűnik, egész népek szenvednek ettől a Stockholm-szindrómától. Egyébként nem lehetne megérteni, hogy az oroszok igazságosnak tartják az Ukrajnában folyó háborút. Nem lehetne megérteni a forradalom utáni Oroszország életkörülményeit. Egyébként nem lehetne megérteni a szovjet kor idealizálását, amivel nemegyszer Észtországban is találkozunk.

Mit kezdünk tehát a hazugsággal átítatott világgal? Hogyan éljünk, és hogyan élvezzük az életet? Az egyik biztos és hatásos gyógyír a hazugság ellen az, ha mi magunk nem hazudunk. De hogyan tartóztatod meg magad a hazugságtól, ha egyszer ember vagy

és megvan a jó és a rossz oldalad? Úgy, hogy ha hazudsz, beismered magadnak, hogy hazudtál.

Ezzel nagy lépést teszel előre. Kérdezd meg önmagadat, van-e valami, ami számodra szent, és ha van, tedd fel magadnak a kérdést, hogy szégyelled-e a hazugságot? Ez túl nagyvonalúnak, túl szépnek hangzik, de valójában ez az egyetlen gyógyszer arra, hogy világ az igazság felé billenjen.

Meg kell próbálnunk a világot ismét a feje tetejére állítani, hogy visszazökkenjen eredeti helyzetébe, vagy előbbre kell taszítanunk, mert az, ami ma igazságnak látszik, az valójában a feje tetejére állított világ. Valamikor azt írtam: *„Van, amiről nem beszélünk, amit nem sejtünk, mert annyira más, mint az általunk elképzelt jövő. Egy saját korát túlélte világban élünk ismét, szinte egy Krisztus előtti korban, ahol mindenki megváltás és megváltó után epekedik. A különbség csak az, hogy ezúttal kívülről nem jön segítség. Magunknak kell cipelnünk saját keresztünket, és magunknak kell halottainkból föltámadnunk.*

Hogy mindez hogyan valósul meg a mindennapi életben, azt nem tudja senki. Azt nem lehet megtervezni.

Valahányszor úgy tűnik, hogy az egyik világ letűnt, meglepetés következik. Számításaink és programjaink félresikerülnek, mert jóllehet mindent előre ki akarunk számítani, meg akarjuk szervezni a jövőt, mindig közbejön valami, ami nem tervezhető meg előre. Ez pedig az ember kiszámíthatatlansága.”

Bátorításul annyit tennék még hozzá, hogy az embert semmi meg nem törí, sem a hazugság, sem a bűncselekmények, sem a Stockholm-szindróma, sem a háború, mert az ember olyan, mint a pitypang, amely az aszfalton is áttör. Roppant sérülékenynek látszik, pedig rettentő nagy az ereje. Másképp már nem volnánk. Születésed pillanatától kezdve örülj, mert az életnek két oldala van, ahogy az embernek is: egyik a komédia, a másik a tragédia.

Pontosan úgy, ahogy Carlos Ruiz Zafon mondja: *„A komédia megtanít bennünket arra, hogy nem kell az életet olyan komolyan venni, a tragédia meg arra, hogy mi történik akkor, ha nem vesszük észre a komédia tanulságait.”*

(Írásának eredeti címe: *Vale mitu olekut*. Looming, 2015/7. Az esszét és a verset Jávorszky Béla fordította.)

AUSCHWITZ MAGYAR SZEMMEL

2. rész

Pelle János

Mindaz, ami a különféle típusú náci táborokban, de különösen Auschwitzban történt a foglyokkal, fájdalmas, kínos és zavarba ejtő tapasztalat, többé-kevésbé feldolgozhatatlan az emberiség számára. A tábor gondosan megtervezett és magas technikai színvonalon előállított körülményei mind a hierarchia csúcsán található SS-őrökből, mind a többséghez tartozó, s a táboron belül viszonylag kedvező helyzetben lévő lengyel, ukrán és más nemzetiségű nem zsidó foglyokból, mind pedig magukból a különböző csoportokra szakadt, a túlélésért küzdő zsidó csoportokból és egyénekből a lehető legrosszabb jellemvonásokat hozták felszínre. A nácik, akik pontosan tisztában voltak a zsidóság gyöngeségével és megosztottságával, azzal, hogy tagjai csak szimbolikus közösséget alkotnak, állítólagos belső összetartásuk és szolidaritásuk csak legenda, pokoli „tömegkísérletet” végeztek velük. A sorsukra vonatkozó minden információ tudatos visszatartásával és adagolásával kihasználták áldozataik jóhiszeműségét, elérték, hogy a túlélés reményében hagyják magukat kirabolni, és önként végigjárják a jogfosztás különböző fokozatait, mely végül a táborokba vezette őket. A „munkával való megsemmisítés” során a mindvégig manipulált zsidó tömeget atomokra bontották, elpusztításuk előtt elvették utolsó illúzióit, és ráébresztették esendőségére.

Sokakban sikerült büntudatot ébreszteni a saját és családja pusztulása miatt, és perverz bosszúvágy alakult ki bennük naiv, újonnan érkezett sorstársaik iránt. Elérték, hogy a halál küszöbén a foglyok többsége kivetkőzzön emberi mivoltából, ellenségévé váljon a többieknek, majd lelki erejét veszítve önként, ellenállás nélkül adja magát a sorsának. Ezzel a tragikus folyamattal harcolt a pszichiáter Viktor Frankl a koncentrációs táborokban, erről számolt be túlélőként. A halálra szánt zsidóság tudatosan, bestiális módszerekkel előidézett regressziója, önkéntes menetelése a pusztulásba nehezen volt összeegyeztethető a „zsidó testvériség” lelkesítő eszméjével, melyre 1945 után a cionista mozgalomnak szüksége volt Izrael megalapításához. A magyar túlélők, önképük megőrzése érdekében nem beszéltek szí-

vesen arról, hogy a rabok egy része azonosult a rabtartókkal, átvette az SS-örök és a kápók mentalitását. (Hasonlóan viselkedtek, mint később az úgynevezett „Stanfordi börtönkísérlet” alanyai.) Bármilyen ideológiai nézeteket vallott is a visszaemlékezők többsége, hallgatott, vagy csak elvétve szólt arról, hogy a foglyok egy része kivetkőzött emberi mivoltából, a kényszermunkára kiválogatott gyengéket a biztos halálba küldte, ha ennek fejében akár néhány nappal is meghosszabbíthatta az életét. A szerencsétlen áldozatok, akik tömegesen érkeztek a táborba 1944. május eleje és július közepe között, magyar, vidéki zsidók voltak, akik nem sejtették a sorsukat, és akiket, mivel sem jiddisül, sem pedig németül nem beszéltek, a régebben ott raboskodó, „beilleszkedett” foglyok amúgy is lenéztek, még csak zsidónak sem tartottak.

Az Auschwitzcal foglalkozó visszaemlékezések első hullámaához tartozó művek, illetve az ott történt eseményeket feldolgozó irodalmi alkotások többé-kevésbé pontosan számoltak be a táborban zajló szelekciót követő tömeggyilkosságokról, illetve a barakkok és a kényszermunka sivár tárgyi környezetéről, az állandó ütlelegelésről, és az ordításokról, az alacsony tápértékű, borzalmas minőségű táplálékról, a betegségekről stb. A foglyok egymás közötti viszonyáról, reakcióikról, énképük alakulásáról, a szörnyű viszonyok intellektuális feldolgozásáról, gondolati átélésükről már jóval kevésbé, vagy tendenciózusan emlékeztek meg. A túlélők úgy érezték, hogy sorstársaik látszólag külső kényszer nélkül bekövetkező, sorozatos gyűlöletkitörése miatt és fizikai terrorjáért valamiképp nekik is viselniük kell a felelősséget, és az átéltek nem illeszkedtek a felszabadulás utáni holokausztirodalmat meghatározó hóhér-áldozat dichotómiába.

A volt foglyok, akiknek a valóságban az állandó hajszától, a kimerültségtől és az alultápláltságtól alig volt erejük gondolkodni, a felszabadulás után ismertté vált információk birtokában, utólag két társadalmi szerep keretei közé illesztették önmaguk és társaik viselkedését: vagy hősként, vagy pedig mártírként tekintettek önmagukra. Előbbi volt a ritkább, mert feltételezett valamiféle előzetes antifasiszta politikai tevékenységet, melynek megtorlásaként foghatták fel szenvedéseiket. Ami a valóságban meglehetősen ritka volt (inkább az irodalmi feldolgozásokban, illetve filmekben jelent meg, igaz, ott gyakran), mert az Auschwitzba deportált zsidók túlnyomó többsége a valóságban távol tartotta magát a politikától, legföljebb rokonszenvezett bizonyos baloldali eszmékkel, és Hitler bukását kívánta. A mártír szerep átélése, illetve a szenvedéseknek az Örökkévaló büntetéseként való átélése kézenfekvőbb volt, de ez is azonosulást jelentett egy közösséggel, ebben az esetben a zsidósággal, a vallásos hagyománnyal, igényelte a hitet és az imák átélését.

Az Auschwitzba került magyar zsidók jelentős része azonban valótalan és apolitikus volt, akiket csak faji alapon minősítettek zsidónak a törvények. Az ő szenvedésüket és halálukat nem lehetett sem a hős, sem pedig a mártír nézőpontjából elmondani, legföljebb az egyetemes humanizmusra hivatkozva elpanaszolni, az emberi együttérzésre hivatkozva felemlíteni. Ez volt a szocialista irodalompolitika elvárása, ezzel szegült szembe tudatosan az asszimiláns családból származó, Auschwitzba deportált Kertész Imre *Sorstalanság* című regényének megírásakor, melyet azután éppen e szemlélet hiánya miatt utasítottak vissza 1973-ban a Magvető kiadó lektorai.

Kertész Nobel-díjas regénye, a *Sorstalanság* nem Auschwitzról szól, hanem a pubertás kori lelki válságát élő Köves Gyurkáról. A polgári családban felnőtt fiút a történelmi véletlen, számára is teljesen felfoghatatlanul, egyedül, a szülei nélkül veti az auschwitzi foglyok közé. Ő már Budapesten fenntartással szemléli családját és környezete reakcióit, elidegenedett a családjától, a zsidóságtól, és így éli meg a koncentrációs táborokat is. Elutasítja a felnőttek, a családtagjai által előadott narratívákat a magyar zsidóság helyzetének értelmezésére, éles kritikával szemléli a felnőttek világát, nem érzékenyül el különösebben munkaszolgálatba bevonuló apja búcsúztatásakor sem. Köves Gyuri pszichológai terminusokkal élve „érzelmileg kivonja magát a konfliktusból”, „működteti elhárító mechanizmusait”. Ez teljesen hiteles, különösen azokra a kamaszokra jellemző, akiknek a szülei elválnak, így azonosulási mintái megrendülnek. A főhős ilyen előzmény után kerül bele a holokauszt örvényébe és hurcolják Auschwitzba, és minden megbízható információtól megfosztva, a nácik manipulációjának kiszolgáltatva kényszerül rá arra, hogy saját és sorstársai helyzetét felfogja, illetve értelmezze. Szellemi, érzelmi lázadása itt konformizmusba csap át, amennyiben részben magáévá teszi rabtartói szempontjait, a koncentrációs tábor logikáját, sőt, bizonyos megértést tanúsít a látott, felfoghatatlan borzalmak iránt is. Ebből a szellemi, érzelmi fejlődésből a szocialista Magyarországon működő lektorok hiányolták a „lelki ellenállást”, amit valamiképpen az antifaszizmus csírájaként foghattak volna fel. Pedig Kertész Imre ezúttal is pontosan, a saját tapasztalataiból kiindulva ábrázolja hőse lelkiállapotát, aki végül a mindennapi túlélésre és a táplálkozásra koncentráló „muzulmánna” válik a drótkerítések mögött, és akit egyetlen barátja és fogolytársa, a pesti Citrom Bandi sem képes rávenni arra, hogy higgyen saját túlélésében, a rá váró jövőben. Ez azonban a regénynek pusztán az egyik síkja, ugyanis Kertész kifejezetten ironikusan és kritikusan viszonyul az írás pillanatában saját szövegéhez. Később szerzett ismeretek alapján értelmezi főhőse gondolatait és reakcióit, szembesíti a korabeli kultúrpolitika elvárásait a szörnyű valósággal, leleplezi a holokauszt

túlélőit behálózó kommunista manipulációt, megőrökíti, hogy a Pesten bujkáló, és ott felszabadult zsidók mennyire képtelenek voltak felfogni mindazt, ami vele a táborokban történt stb.

Kertész Imre a hőséhez, Köves Gyurihoz hasonlóan csak három napig tartózkodott Auschwitzban. Átesett a szelekción, majd vonaton Buchenwaldba szállították, ahonnan egy közeli altáborba, Zeitzbe került. Amikor itt a kényszermunka és az alultápláltság következtében megbetegedett és legyengült, visszavitték, kórházban ápolták, végül Buchenwaldban szabadult fel. Az auschwitzi „élmények” a *Sorstalan-ságnak* csak kis részét teszik ki, ráadásul a megérkezést, a munkaképes zsidók elválasztását a munkaképtelenektől, a foglyoknak az átmeneti barakkokban való elhelyezését, a kápók és a különböző előljárók szüntelen terrorját csak felvillanó képek formájában észleljük. Most csak egyetlen auschwitzi epizódot emelek ki a regényből, melyet érdemes összevetni egy nemrég megjelent emlékirattal, melyben ugyanez a helyszín és ugyanez a jelenet szerepel, egészen más megközelítésben.

„Kijelenthetem, még nem szállt le az első nap estéje, mire nagyjából-egészből már körülbelül mindennel tisztába jöttem. Igaz, időközben az illemhely barakkját is megjártuk – egy helyiségét, amely egész hosszában három dobogófele emelvényből és mindegyiken két, azaz összesen hat sor lyukból állt: ezekre kellett rátelepedni, vagy beléjük találni, kinek-kinek, ahogy az alkalom kívánta. Sok idő mindenestre nem jutott, minthogy hamarosan egy mérges rab jelent meg, ezúttal fekete karszalaggal, kezében nehéznek látszó füttykössel, s ki ahogy volt, távoznia kellett. Pár más, régi, de egyszerűbb rab is őgyelgett még ott: ezek már szelídebbnek, s néhány felvilágosító szóra is kedvesebbnek mutatkoztak.”¹

Nézzük most meg, hogyan írta le ezt az infernalis jelenetet egy másik, néhány nappal Kertész előtt odaérkezett fogoly, a Debrecenből deportált Róth Miklós.

„Széles folyosón voltunk. Néhány lépést tettem előre, bal oldalamon nyitott ajtót láttam. Azon túl sorban meztelen férfiak, akik jellemző testtartásban ültek. Rájöttem, hogy ez nem lehet más, csak a WC. Közelebb mentem. Már negyvennyolc órája ugyanúgy gyötört a vágy, hogy ürítsek, mint az, hogy igyak. Odaérve türelmetlenül vártam, hogy kielégítsem természetes szükségleteimet. Talán ez magyarázza vakságomat és értetlenségemet ebben a helyzetben. Valószínűleg a többiek ugyanúgy éreztek.

Az ülő kétrétebe görnyedt férfiak előtt egy csíkos ruhába öltözött férfi járkált föl-alá és üvöltött. Vissza akartam húzódni, de a vágy, hogy mégis bemenjek, erősebb volt. Egy pillanat alatt nem találtam szabad helyet. Ekkor a többiek előtt ordító ember észrevett engem. A bottal, amelyet a kezében tartott, intett. Helyet mutatott a háttérben, az utolsó lyukat a fal mellett, amit nem láthatam. Siettem elfoglalni.

A férfi, akinek az elnevezése, mint később megtudtam, 'szarmester' vagy 'klotyómester' ('Scheissmeister') volt, tovább ordított: 'Schnell, schnell, tempo, Bewegung!' ('Gyorsan, gyorsan, rajta, mozgás!'), miközben a botjával kopogott a padlón vagy a mögötte lévő falon. Rögtön ezután újra ordítani kezdett egy olyan nyelven, melyet nem ismertem. 'Brensiwiborgyq, stavacs', mondta. Szavai jelentését később tudtam csak meg. Hirtelen a botjával rámutatott egy ülő emberre. 'Du!'. A férfi láthatóan túllépte az eltűrt időt, és el kellett kotródnia. Elég gyorsan végeztem – természetesen papírról, bármilyen legyen is, szó sem volt –, majd cipőmmel és övemmel a kezemben kimentem erről a helyről. Megkönnyebbültem, és kissé felfogtam, persze anélkül, hogy pontosan felmértem volna a tábori viszonyokat, hogy különböző szintű foglyok, Häftlinge vannak. Bár csak homályosan, de megértettem, hogy milyen körülmények közé kerültem, olyan világba, melyet nem sejtettem, nem is gyanítottam a létezését.”²

A két részletet, bár ugyanazt a helyzetet írja le az Auschwitzba való érkezés napján, csak úgy lehet összehasonlítani, ha több körülményt figyelembe veszünk. Mindenekelőtt azt, hogy két eltérő műfajú írásról van szó. Kertész Imre dokumentumelemeket, illetve saját emlékeit szuverén módon kezelő regényt alkotott, melynek nem is ő, hanem a hozzá erősen hasonlító, alteregójaként is felfogható, de vele mégsem teljesen azonos Köves Gyuri a főszereplője. Szubjektív benyomásait, illetve ezek későbbi értelmezését örököltette meg. Később többször is leszögezte: nem volt célja a tábor világának hiteles ábrázolása. Tudatosan tartózkodott attól, hogy szörnyű jelenetek leírásával sokkolja az olvasót, megpróbálja felkelteni az együttérzését. Éppen ezzel érte el a kívánt hatást, érzékeltette a könyörtelen téboly légkörét. Megjegyzendő az is, hogy Kertész a művét a hatvanas évek második felében hozta létre, amikor Magyarországon úgy kérték számon az „antifasiszta morált” Auschwitz ábrázolásán, hogy valóságos működéséről nem sokat lehetett tudni. Más szerzőktől származó emlékiratokat, történeti munkákat nem adtak ki, melyek segítettek volna Kertésznek emlékei felidezésében. Az sem biztos, hogy ha megteheti, élt volna a lehetőséggel. Végül az egyetlen rendelkezésre álló lehetőséget ragadta meg, amikor szubjektív hangvételű regényt írt az emlékeiből.

Az 1946 óta Párizsban élő, asztalosinasként dolgozó, Debrecenből deportált Róth Miklós Kertésznel sokkal több időt, közel hét hónapot töltött Auschwitzban. Ő több mint húsz évvel később emlékiratot írt, egyes szám első személyben, támaszkodva fantasztikus memóriájára, melyet még az Auschwitzról szóló művekkel, illetve az izraeli Yad Vashem múzeumban és kutatóközpontban található forrásokkal, és más volt foglyokkal való beszélgetésekkel is felfrissített.

Randolph L. Braham 2011-es bibliográfiájának megjelenése óta számos holokauszt-émlékirat jelent meg a Magyarországról deportált zsidók tollából. Mintha a kollektív emlékezet rejtett csatornáit hirtelen megnyíltak volna. Ezek az egymást sok tekintetben alátámasztó és megerősítő művek sok tekintetben bővítik ismereteinket a munkatáborról, lehetővé teszik, hogy magyar szempontból vizsgáljuk meg, mit éltek át a magyar zsidók a népiirtás szimbólumává vált Auschwitzban.³

Izraelben a nyolcvanas évektől több magyar zsidó túlélő emlékezése jelent meg, jórészt a szerzők költségén, vagy alapítványi támogatással. Ezek a magyarul és héberül egyaránt olvasható, vékony kötetek, illetve füzetek érzelmileg hitelesek, tükrözik a szörnyű traumát, amit népes zsidó családok elvesztése jelentett a túlélőknek, ugyanakkor az információértékük csekély. E memoárok tipikus képviselője a Szabolcs megyei Kék községből elszármazott Weisz-Grüner Alíz 1992-ben, Bné-Brákban kiadott kötete, az *Ágak gyökér nélkül*.

Látható, hogy az Auschwitzról szóló memoárok nagy számban, de egyre kisebb példányszámban, ismeretlen kiadóknál jelennek meg, és lassan már egyáltalán nem keltenek feltűnést a hazai könyvpiacra. A közönség nem méltatja különösebb figyelemre őket, annak ellenére, hogy a nemzedékeket neurotizáló téma továbbra is súlyos indulatokat kavart, és az 1944. március 19-i német megszállás áldozatainak Szabadság téri emlékműve, vagy a Józsefvárosi pályaudvaron készülő Sorsok Háza múzeum körüli viták továbbra is izzóan parázslanak, időről időre fellángolnak. Mi az oka annak, hogy Auschwitz, az ott történtek, a magyar zsidók sorsa iránt ennyire lankadt az eddig sem túl nagy érdeklődés, még a fővárosi értelmiség körében is, melynek egyes tagjai képesek arra, hogy „eleven emlékművet” emeljenek Auschwitz áldozatainak, szemben a szoborkompozícióval, mely szerintük elhomályosítja a magyar állam szerepét a deportálásokban?

Az ellentmondás oka nyilvánvaló. A véleményformáló történészek és irodalmárok, vagy esztéták, akik 1975-ös megjelenése után Kertész Imre regényét, a *Sorstalanságot* is „másodvonalbeli műnek” tartották, s csak a nemzetközi siker hatására „békültek meg” vele, úgy gondolják, hogy Auschwitzról már nem lehet semmi újat mondani. Szerintük a visszaemlékezések és az utólag írt naplók ugyanazt ismétlik, új részlettel nem szolgálnak, nem képesek új szempontot nyújtani legnagyobb huszadik századi tragédiánk értelmezéséhez.

E sztereotípiává dermedt véleményben van igazság. Az Auschwitzról szóló visszaemlékezések szerzőinek túlnyomó többsége, miután rövidebben vagy hosszabban leírja családi és magánéleti viszonyait a deportálás előtt, a szelekció és a borzalmas körülmények megörökítése után saját életben maradásáról szól. Ez teljesen érthető, ha te-

kintetbe vesszük, hogy a foglyok csak pokoli, gyilkos zúrjavarként észlelték mindazt, ami körülöttük és velük történik, és leginkább a létszámellenőrzések, az appellek monoton gyötrelmei maradtak meg az emlékezetükben. Kertész Imre regénye mutatta meg, hogy a kizárólag önmagára koncentráló, „autista” nézőpontból is remekművet lehet írni a koncentrációs táborok élményanyagából, amennyiben a szerző a főhős személyiségének alakulását, belső reakcióit helyezi előtérbe.

Mindeddig azonban hiányzott egy olyan, szociografikus jellegű memoár Auschwitzról, mely egy magyar identitású fogoly szemszögéből mutatja be a hírhedt kényszermunkatábor emberi viszonyait, szervezetét, továbbá az elbeszélőn kívül a társakat, és azokat a korlátlan hatalommal felruházott, tisztséget viselő foglyokat, kápókat és munkavezetőket is megjeleníti, akik 1944 nyarán döntöttek az odakerült magyar zsidók életéről és haláláról.

Nicolas Roth (Roth Miklós) *Tizenhat évesen Auschwitzban – Egy debreceni zsidó visszaemlékezései* című műve az első, mely mind terjedelmében, mind pedig a szemléletében újszerű, eltér attól, amit ebben a műfajban megszoktunk. A mű eredetileg franciául íródott, Párizsban jelent meg, 2011-ben, a *Temoignages de la Shoah* sorozatban, Serge Karslfeld előszavával, a *Le Manuscrit* kiadó gondozásában *Avoir 16 ansa Auschwitz – memoired'un Juifhongrois* címmel, és nem keltett feltűnést. Ami nem meglepő, minthogy megértéséhez mélyen és alaposan ismerni kell a tizenkilencedik és huszadik századi magyar történelmet, ami nem várható el a francia olvasóktól. Hogy újszerűségét megértsük, elég, ha összevetjük Heller Györgynek pontosan ugyanazt az élményanyagot feldolgozó *Auschwitzi napló* című művével, mely 2012-ben jelent meg Németországban.⁴

Az 1923-ban született Heller Györgyöt Nagyváradról, míg az 1928-as születésű Róth Miklóst Debrecenből deportálták, és szinte azonos időben érkeztek Auschwitzba. Heller, aki egyetemista volt, és Debrecenben Karácsony Sándor társaságához tartozott, koránál és iskolázottságánál fogva szélesebb látókörű volt, mint a tisztos iparoscsládból származó Róth Miklós, és pontosan ugyanarról a világról írt, mint ő. Heller a megérkezésen és a szelekción kívül beszámol a barakkokról, a rabok közötti hierarchiáról, a cigánytáborról, a Lodzból (Littmanstadt) deportált fiatal zsidók érkezéséről. Röviden leírja a kavicsbányában végzett munkáját, még a rabok közötti cserekereskedelmet is. Később mind a két magyar Häftling ugyanott, a DAW (Német Felszerelés-gyártó Művek Kft.) auschwitz-i üzemében dolgozott. Együtt éltek át az augusztus huszadikai amerikai légitámadást, majd a tábor kiürítését 1945. január 18-án, és ugyanazon az útvonalon, a „halálmenettel” kerültek Dachaubá.

Mégis, a két visszaemlékezés nem hasonlítható össze. Míg Heller rövid írásában kizárólag önmagára, a saját, állandóan veszélyeztetett létére összpontosít, másokról szinte tudomást sem véve, addig Róth Miklós terjedelmesebb könyvében emberi sorsokat, jellemző helyzeteket mutat be Auschwitzban. Mindenekelőtt hiteles portrét rajzol arról a három, nála alig valamivel idősebb fiúról, akikkel együtt dolgozott és lakott. Életre-halálra szóló szövetséget kötött velük, kölcsönösen, egymást támogatva próbálták túlélni a tábor. Mellettük beszámol debreceni ismerőseiről, azokról, akik elhullottak mellőle. Helyszíneket, emberi viszonyokat, sorsokat jelenít meg, hihetetlen emlékezőtehetsége, melyet kutatómunkával frissített fel, úgy rekonstruálja a holokauszt világát, ahogy előtte senki. Tudomásom szerint a munkatábori szelekció jelenetét senki nem írta le hozzá hasonlóan.

„Mentünk, követve a foglyok menetoszlopát. Borzongtunk az októberi éjszaka hidegétől, a gyomrunk fájdalmasan üres volt, az éhség mardosott, gyötört. Mindjobban eltompultunk, kimerültünk. Reggel hat óra óta talpon voltunk, pihenő nélkül, még a déli levesadagot is állva, sietve nyeltük le. Továbbmentünk előre, tántorogva, már semmire sem gondoltunk. Már semmit sem láttunk. Bizonyos ideig előrementünk a tábor főutcáján. Meddig? Nem tudom. Homályosan emlékszem rá, hogy minden irányban körbejártuk a tábor.

Azt akarták, hogy érkezünk meg valahova, de nem tudni, hová. Pihenni. Lefeküdni. A fej üres, képtelen értelmesen gondolkodni. Erőnk végén járó gépek voltunk, elhasználtak, minden iránt közönyösek. 'Halt!' Váratlanul megálltunk az éjszakában, a szögesdrótok reflektorai által megvilágított táborban. Megpróbáltam kivenni, hogy a tábor melyik oldalán lehetünk. Ez nem volt nehéz... A kettes blokk mögött voltunk, annál az épületnél, melyben akkor szállásoltak el, amikor Birkenauból megérkeztünk Auschwitz I-be. Néhány tucat méterre álltunk a tizenkettes bloktól, ahonnan elindultunk. Miért tettünk meg ekkora utat?

Körülvettek a tábor fejesei és az SS-ek. Ordították a parancsot: Mindenki levetkőzik! Meztelenre! A cipőket őrizték meg a lábuknál. Los! Los!

Az első egy nyitott ajtó felé mentek, néhány kápo szitkozódása közepette. Rajtam volt a sor. Az ajtón belépve felismertem, hol vagyok. Az első és második blokk között lévő fürdőbarakban. A hatalmas zuhanyozó ki volt világítva. Az előttem lévőket követve előrefutottam, kiabálások és ordítások kíséretében.

Majd lépegettem, ügyetlenül a hónom alá szorítva a ruhámat és a fapapucsomat. Néhány lépésre nagy, meztelen, sovány, csontos testű fogoly haladt előttem, imbolygott. A terem másik végéig ment, megközelítette a kifelé nyíló ajtót, ahol két feketébe öltözött, sárga Feuerwehr karszalagot viselő tűzoltó fogta közre. Az előttem járó sovány alak hirtelen megállt. Egy SS közeledett: ő volt Kaduk. Botot tartott a kezében, amit a végénél fogott. Előrenyújtotta, görbe végével megragadta a foglyot, a nyakánál fogva. Egy asztal és a többi SS felé vonszolta. Hirtelen felismertem az alakot, aki néhány másodperce még előttem

volt. Ő volt a szászrégeni kereskedő, a borárus... Átmentem az előttem kinyíló ajtón, és a néhány méterre található tizenkettes blokk felé futottam.

Rögtön megtaláltam a többieket, a barátaimat. Megértettük: szelekción mentünk keresztül. A ránk tetovált számok egyike sem szerepelt az SS-ek listáján. De a továbbiakban nem beszélünk arról, ami ezen az éjszakán történt velünk. Összetört bennünket a fáradtság, megsemmisültünk, az agyunk megbénult.

Másnap, alighogy a nap végére értünk, megtudtuk, hogy kiket szelektáltak ki a közvetlen környezetünkből. Tudtuk, hogy ez mit jelent, de nem voltunk hajlandók felfogni, végiggondolni, elfogadni a valóságot, mely meghaladta a képzeletünket.”⁵

Az auschwitzi munkatáborban 1944. szeptemberben lezajlott szelekció vezetője az 1965-ös frankfurti per életfogytiglani börtönre ítélt fővádlottja, Oswald Kaduk volt. Róth Miklós nemcsak a brutális SS-tiszt személyét azonosította, de a barakkot és a helyzetet is pontosan megörökítette, ahol a szelekció zajlott. Előzőleg bemutatja az egyik áldozatot, az erős fizikumú, de energiáival rosszul gazdálkodó, a viszonyokhoz alkalmazkodni képtelen szászrégeni borkereskedőt. Amivel emberi dimenzióba helyezi, átélhetővé teszi mindazt, amin keresztülment. Erre az összes Auschwitzra emlékező magyar zsidó közül egyedül ő volt képes, bár Heller György is röviden megemlítette a szelekciót és Kadukot.

Róth Miklós visszaemlékezésének figyelemre méltó érdeme, hogy a szerző fogolytársainak jellemrajzával, sorsuk későbbi követésével azt is megjeleníti, hogy a túlélők milyen pályát választottak maguknak a felszabadulás után.

Auschwitz nemcsak az ott elkövetett tömeggyilkossággal, a magyar gazdaság és kultúra jelentős részét megteremtő polgárok tömegének elpusztításával írta be magát a történelmünkbe. A kollektív tragédia katasztrofális hatása szerteágazó és maradandó volt. 1944. március 19-e után a megszálló német csapatok együttműködésre kényszerítették az államapparátust, országos és helyi szintű politikusokat, szakmai és társadalmi szervezetek vezetőségét és tagságát, több százezer vasutast, rendőrt, csendőrt, tisztviselőt, fuvarost, egészségügyi dolgozót stb. Ezzel a nácik és hazai cinkosaik az Adolf Eichmann és Endre László irányításával végzett deportálás mérhetetlen bűnét „szétterítették” a magyar társadalmon. Ami hozzájárult a felszabadulás után bekövetkezett politikai fordulathoz, előkészítette az egypártrendszer és a „népi demokráciát”. Az Auschwitzot és a többi koncentrációs tábor túlélő zsidók közül sokan, emberileg érthető módon, a Szovjetunióban látták a garanciát a fasiszmus visszatérése ellen, s fenntartás nélkül a kommunista párt szolgálatába álltak. Ezt tette a négy auschwitzi barát közül a legidősebb, Löwinger Laci, aki a legfiatalabbal, Róth Miklóssal együtt megérte a felszabadulást, és hazatért. Ugyanakkor a szerző egy

évvel idősebb névrokona, a felvidéki születésű Róth Miklós, az átéltek hatására cionista lett, és bizonyára új hazát keres, ha nem hal meg közvetlenül a felszabadulás előtt.

„Társaim útjai a tábor felszabadulása után visszavezettek Magyarországra. Megpróbálták elképzelni, hogy otthon mit tesznek először, hogyan viselkednek majd. Szavaikat felidézve feltűnő, hogy ekkor, 1945 februárjában milyen keveset tudtak. Közel egy év óta semmiről sem értesültek, így nem is tervezgettek, hanem ébren álmodtak. Azt hitték, hogy Magyarországon a háború vége annyi évnyi fasiszta, majd náci hatalom után törvényszerűen demokráciához, igazsághoz, egyenlőséghez vezet. És persze nyomban felszámolják azt a hatalom körül meglepedett, mocskos társaságot, mely hasznot húzott a körülményekből, kifosztotta a zsidókat, megkaparintotta a vagyonukat, majd fizikailag is megsemmisítette őket. Nyilvánvaló volt számukra, hogy visszakapják a lakásukat, és kártalanítják őket. Róth Miki számára nem ez volt a fontos. Számára a hazatérés csak egy állomás volt. Mindenekelőtt erőre akart kapni és meg akart gyógyulni, és talán találkozni akart a barátaival, hogy azután folytassa útját. Végcélja Eretz, őseinek földje volt, ahol fel akarta építeni a zsidók országát. Löwinger Laci nem osztotta a véleményét. A cionizmus szerinte nem vezet sehova, hiszen csak egy másik nacionalizmus. Kártékony és viszályok forrása, úgy, mint a többi. Az ember és az emberiség jövője a szocializmus. Vissza akart térni Magyarországra, hogy ott harcoljon érte, és a kommunizmus révén megteremtse a jobb jövőt”, írja le a szerző a négy barát utolsó beszélgetését, már Dachauban.⁶

A debreceni Róth Miklós nem foglalt állást társai vitájában, mert nyilvánvaló volt a számára, hogy Franciaországban, illetve Palesztinában életben maradt testvéreihez utazik, nem tér vissza Magyarországra. Kívül maradt a világnézeti és politikai konfliktuson, melyek már közvetlenül a felszabadulás előtt kibontakoztak a foglyok között. Ez volt az egyik oka annak, hogy fél évszázaddal később eredeti hangvétellő visszaemlékezést tudott írni, mely eddig nem ismert képet rajzolt a tábor belső, emberi viszonyairól, különböző munkahelyeiről, kapcsolatairól, küzdelméről, hogy viszonylag elfogadható szinten táplálkozzon és ruházkodjon. Könyve egyesíti a memoárt és a történeti feldolgozást, szövege érzelemtől átfűtött, a személyes sors által hitelesített. Bepillantást nyújt a tábor mindennapjaiba, megörökíti a „munkával történő megsemmisítés” borzalmas mechanizmusát. Heller Györgyhoz hasonlóan, de nála sokkal részletesebben és érzékletesebben leírja Auschwitz kiürítését, majd pedig azt, hogy előbb gyalogmenetben hajtották, majd borzalmas körülmények között, nyitott vagonban szállították a foglyokat Dachaubá. Emlékezetes beszámolót nyújt a holokauszt utolsó stációjáról, majd a felszabadulásról. És a visszaemlékezése itt még nem ér véget: felidézi, hogy 1946 februárjában több menekülttáboron keresztül, végül Rómán át jutott el

a testvéreihez, Párizsba, miután nem győzte kivárni, míg megkapja a bevándorlóvizumot Palesztinába, ahol szintén egy bátyja várta.

Más túlélőhöz hasonlóan állandóan felteszi a kérdést, hogy mi volt saját túlélésének titka. Minek köszönhette a megmenekülését? Erre a kérdésre persze ő sem, de senki más nem adhat minden kétséget kizáró választ. Azon viszont eltűnődhetünk, miért volt képes úgy megjelteni ezt az iszonyatos világot, mint senki más.

A tizenhat-tizenhét éves Róth Miklós azért volt olyan kiváló megfigyelő, mert a családja művelt és tájékozott, ő maga pedig eredendően kíváncsi volt, nyitott a világra. Ez tette lehetővé, hogy viszonylag hamar kiismerje magát a láger addig elképzelhetetlen viszonyai között. Kiváló alkalmazkodóképességéhez és fizikai adottságaihoz társult az erős vágy, hogy viszontlátni akarta a testvéreit. Bár Auschwitzba való érkezésük után, a szelekció során tisztos szabómester apját, anyját és fogyatékos nővérét nyomban a gázkamrába küldték, maradtak közeli családtagjai, akiket viszontlátni akart. Tisztában volt vele, hogy a deportálását követően, de már azt megelőzően is, példátlan események részese, melyeket meg kell örökítenie. Ezért készített jegyzeteket már közvetlenül a felszabadulás előtt, Dachauban, amikor először alkalmat nyílt rá. Azon kevesek egyike volt, akik nem „sodródó áldozatként”, hanem „aktív megfigyelőként” élték át Auschwitzot, és már akkor úgy érezték, hiteles képet kell adniuk róla. Róth Miklós évtizedeken át őrizgette feljegyzéseit, gyűjtögette az információkat Auschwitzról, volt fogolytársairól és a debreceni zsidókról, és csak a kilencvenes évek elején kezdett hozzá könyve megírásához. (Előzőleg, az ötvenes évektől 1988-ig, ameddig nyugdíjba vonult és eladta a cégét, esőkabátszalonya volt Párizsban, kis szériában készülő modelljeit maga tervezte.)

Auschwitzról a magyar társadalom 1945 óta túlságosan sokat hallott és hall ma is, anélkül, hogy ténylegesen el tudná képzelni. Ez nem meglepő, ha tekintetbe vesszük, hogy az intézményes antiszemitizmus, a holokauszt és a koncentrációs táborok bonyolult és ellentmondásos világát csak a hatvanas évektől kezdve kezdte feltárni a szakirodalom: 1961-ben, az Eichmann-perrel, és Raul Hilberg korszakos, négykötetes művének amerikai megjelenésével és sikerével „szakadt át” az elhallgatás gátja. (*The Destruction of the European Jews*, Yale University Press). Az ekkor lendületet kapott, a nyugati világban és Izraelben végzett tudományos kutatómunka eredményei politikai okokból több évtizedes késéssel jutottak el Magyarországra, ahol addig csak erősen átpolitizált, népszerűsítő kiadványok közvetítették az ismereteket Auschwitzról. A rendszerváltást megelőzően, illetve utána fokozatosan „átpolitizálódott” a téma, és kizárólagos szemponttá vált a korabeli magyar társadalom közreműködésének megítélése, felelősségének méricskélés-

se. Eközben megjelentek a holokausztot tagadó és relativizáló vélemények is, melyek szélsőjobboldali politikai mozgalmak és pártok (előbb Csurka István pártja, majd a Jobbik Magyarországért mozgalom) „értelmiségi holdudvarából” hangzottak el, és nevetséges, de sajnos nem hatástalan érvekkel támadták „holokamut”.

Ilyen előzmények után, már a harmadik évezred második évtizedében, hetven évvel a náci koncentrációs táborok felszabadulása után vetődik fel a kérdés, hogyan lehetne megszervezni a holokauszt oktatását, miként lehetne a felnövekvő nemzedékeknek, legalább a középiskolában viszonylag hiteles képet nyújtani Auschwitzról. Napjainkban megszületett az erre irányuló politikai szándék, mely az Európai Unió legtöbb országában már megvalósított holokauszt-oktatási programokhoz hasonló bevezetését tervezi Magyarországon is. Ismeretes, hogy Ausztriában, Németországban, Franciaországban és Nagy-Britanniában a huszadik századi történelem oktatása során, a tantervek központi direktíváknak megfelelően időt biztosítanak a Soá alapvető tényeinek megismertetésére, a serdülő korosztályokban ott is burjánzó előítéletek és téveszmék cáfolatára. Magyarországon 2001-ben, a holokauszt áldozatainak emléknapja előtt jutott el az első, az antiszemitizmust és a holokausztot ismertető füzet a középiskolák igazgatóihoz.⁷

Auschwitz és a holokauszt oktatásának azóta sincs kijelölt helye a hazai tantervekben. A történelem- és irodalomtanárookra van bízva, szánnak-e időt, és ha igen, mennyit, hogy beszéljenek diákjaiknak a témáról. Ehhez segítséget nyújt az izraeli Yad Vashem múzeum és a Páva utcai Holokauszt Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény (HDKE) közös programja, mely lehetővé teszi, hogy minden évben tíz-húsz középiskolai tanár Izraelbe utazzon, és ott továbbképzésen vegyen részt. A tanárok, egyeztetve az iskolaigazgatókkal, kellő előkészítés és bejelentkezés után elvihetik diákjaikat a Páva utcai holokauszt-múzeumba is. Ezzel a lehetőséggel főként a fővárosi középiskolák tanárai élnek, a vidékiek kevésbé. Fiatalok nagyobb létszámú tömegeinek fogadására a HDKE alkalmatlan, ráadásul a föld alatti kiállítás tematikája mindenekelőtt az intézményes antiszemitizmusra, a gettózásra és a deportálásra koncentrál. Auschwitzot elsősorban hallátáboroként mutatja be, hallgat a magyar túlélők visszaemlékezéseiről.

Úgy gondolom, hogy ha a magyar oktatási rendszerben végre helyet kap a holokauszt oktatása, azt mind irodalomból, mind pedig a történelemből egy-egy alapszövegre kell építeni. Irodalomból, ehhez kétség sem fér, Kertész Imre *Sorstalanság* című regényét kell elemezni, ahogy ez már egyes középiskolákban el is kezdődött. Történelemből viszont egy volt deportált visszaemlékezése keltheti fel a fiatalok

érdeklődését. Utóbbi „műfajban”, ehhez kétség sem fér, Róth Miklós könyve messze a legjobb és a legfontosabb. Előnye, hogy megjeleníti, érzékelhetővé teszi a vallásos, de a világra nyitott vidéki zsidóság sorsát a harmincas évek végétől kezdve, kiszorítását a magyar társadalomból, a jogfosztás és munkaszolgálat következményeit. A magyar identitású szerzővel, annak ellenére, hogy könyvét francia nyelven írta, azonosulhatunk, küzdelme az életben maradásért megrendíti az olvasót. Ez a jó stílusú memoár nem egyes felkavaró részletekre koncentrál, hanem a teljes, tragédiába forduló magyar-zsidó történetet elmeséli. Ami mélyen be van ágyazva a hazai közegbe, már csak azért is, mert első fejezetei a magyar kultúra és história számára kiemelten fontos városban, Debrecenben játszódnak. Ugyanakkor az Auschwitz belső viszonyaival, egész szervezetével foglalkozó leírásai érthetővé teszik azt a valóságos borzalmat, amiből a tragikus eseményekre telepedett, önmaga megértését is gátló politikai legenda kisarjadt.

JEGYZETEK

¹ Kertész Imre: *Sorstalanság*, Magvető, 2003, 137–138.

² Nicolas Roth: *Tizenhat évesen Auschwitzban*, 114–115.

³ Felsorolom a Magyarországon az utóbbi időben megjelent visszaemlékezéseket: Havas Ágnes: *Elmondom hát mindenkinek* (Central Média csoport Zrt., 2014), Magyar Isaacson Judit: *Köszönet az életért* (Novella Könyvkiadó, 2008), Kiss László: *Auschwitzi napló* (Zachor alapítvány, 2010), Kardos Klára: *Auschwitzi napló* (Szent Gellért kiadó, 2001), Pauk Anna: *Az 12539-es sz. fogoly* (CET, 2001), Heller György: *Auschwitzi napló* (Oriold és társai kiadó, 2013), Hirsch Gábor: *Békéscsaba–Auschwitz–Birkenau retúr* (Tevan Alapítvány, 2013) Nicolas Roth: *Tizenhat évesen Auschwitzban – Egy debreceni zsidó visszaemlékezései* (DZSH-Merkava, 2015). Még néhány, a rendszerváltás óta megjelent memoár, a teljesség igénye nélkül: Braun György: *Hatan voltunk... Mátészalka–Auschwitz–Birkenau–Los Angeles* (Debrecen, 1992), László Károly: *Tóparti nyaralás* (Mundus, 2004), Jechezékel Hárfenezs: *Lágernapló 1944-45* (Pesti szalon, 1993) Garai András Júda: *Az ördög vigyorgott a lángokból* (Jelenkor, 1995.) Ausch Klára és Szita Szabolcs: *Ajándékba kaptam az életet. Egy 16 éves lány feljegyzései Auschwitzból* (Kecskemét, BT-Press, 2004), Kertész Lilly: *Mindent felfaltak a lángok* (Ex Libris, 1995), Fahidi Éva: *Animararum* (Tudomány kiadó, 2006).

⁴ *Auschwitz: faschistisches Vernichtungslager*, Georg Heller. S. Ficher Verlag, 2012 Zsebkönyvként jelent meg, egy másik holokauszt-túlélő emlékezésével együtt.

⁵ Nicolas Roth i. m. 189–190.

⁶ Nicolas Roth: i. m. 246.

⁷ *Iskolai emléknepok – A holokauszt áldozatainak emléknepja*. 2001. Írta: Szita Szabolcs és Pelle János

A LÁTÓHATÁR SZERKESZTŐSÉGI ELLENTÉTÉNEK HÁTTERE 1957–1958-BAN

2. rész

Szeredi Pál

A valódi problémát az jelentette, hogy Vámos Imre az írószövetségtől függetlenül próbált tárgyalni az egyes támogató szervezetekkel, ezáltal azt az érzetet keltve, hogy az írószövetség nem képviseli a teljes magyar emigrációs irodalmi életet. Lépése veszélyeztette a szövetség további anyagi támogatását, ezen keresztül a teljes magyar emigráció tekintélyét is. Nem véletlen, hogy Hatvany Bertalan, aki a magyar kulturális érdekek képviselőjeként elismert és megbecsült tárgyalópartner volt az amerikai szervezeteknek, azt írta Vámosnak, „... veszelkedős emberekben nem bíznak az amerikaiak”¹. Cs. Szabó folyamatos levelezésben állt Vámostal. Ő is a megegyezést sürgette: „Az írószövetség természetesen nem szól, és nem szólhat bele önálló dolgokba, de a magunk további együttműködését s az 1958-ra tervezett újabb hadjáratot a lap érdekében csak úgy tudjuk elképzelni, ha Ti nem is a barátságot, de legalább a közös szerkesztést helyre tudjátok állítani. Ha újévre két folyóirat jelenik meg Münchenben, valamennyiünk felfogása szerint elérünk emigrációs szellemi életünk tragikomikus főfejezetéhez.”²

Kovács Imre éppen Európában tartózkodott, mivel Távol-Keleten tett körútjáról visszaérkezve egy kellemetlen fertőzést kapott el, s Svájcban kezelték egy szanatóriumban. Arra kérte a szerkesztőket, hogy ott keressék fel őt személyesen. Beszélgetéseik alapján felszólította Vámos Imrét arra, hogy a megegyezés érdekében vállaljon kompromisszumot. „Szennyeseinket, mert sajnós nekünk is vannak, mindig a saját embereink, barátaink teregették ki. Pap és Borsos³ után most ez a legrosszabbkor jött, és úgy látom, a nyílt kirobbanással fenyegető Látóhatár-vita máris nagyobb hullámokat vert, mint általában a szokásos belső viták az emigrációban. Én nem gondoltam, hogy ennyire elmérgesedhet a helyzet, a te beszámolódból nem úgy tűnt. Könyörgöm, ne mérgecsétek, szélesítsétek tovább, mert azzal vétkeztek a magyar néppel szemben, s eljártsszátok azt a lehetőséget is, amit éppen most nyújtanak amerikai barátaink.”⁴ Kovács beszélt Hatvanyval, s tudta, hogy a Szabad Európa Bizottságtól támogatást remélhet a *Látóhatár*, de azal is tisztában volt, hogy az amerikaiak csak egységes szervezetet hajlandóak támogatni, a megosztott társaságoktól távol tartják magukat.

Látva a végsőig kielezett állapotokat, tulajdonképpen megszarolta a *Látóhatár* szerkesztőit, mert bejelentette: „*Ha nem egyeztek meg és két Látóhatár jelenik meg, akkor kénytelen leszek elbúcsúzni tőletek. Barátok maradtunk továbbra is, de munkatársak nem leszünk...*”

Kovács határozott fellépése ellenére a feszültség nem oldódott a szerkesztőség tagjai között. Borbándi 1957. december végén levélben számolt be Kovács Imrének a kialakult helyzetről. Molnár két ízben is tárgyalt Vámosal annak érdekében, hogy a szerkesztőség egysége helyreálljon. Vámos elutasította a többi szerkesztőségi tag javaslatát. Ahogyan Borbándi írta: „*Vámos ragaszkodik a státus quo antéhoz. Azt mondotta, hogy egy ilyen egyezés presztízavesztéssel járna, amit ő nem vállal. Ismét nyilvánvalóvá vált, hogy tekintélyt címeikkel és tisztségekkel akar szerezni, nem pedig munkával és írásaival.*”⁵

Mind Hatvány, mind mások elítélték Vámos viselkedését, s többen levélben is közölték vele, hogy csak akkor hajlandóak együttműködni a *Látóhatárral*, ha helyreáll a béke a szerkesztők között. December 16-án Kovács Imre és Hatvány Bertalan közös levélben szólította fel a szerkesztőket a kibékülésre, mert, mint írták, „*... mindaddig, amíg nem »rendeztettek közös dolgaitokat«, mi ketten sem New Yorkban, sem Párizsban nem képviseljük a Látóhatár érdekeit. Örömmel vennénk gyerekes viszályokat megszűntének hírét, hogy újból szolgálhassuk a lap ügyét, míg azonban hiába várunk erre a hírre, felesleges időfecsérlésnek tartjuk a veletek való levelezgetést, és londoni barátainkat is arra fogjuk kérni, hogy ne törődjenek veletek mindaddig, amíg meg nem békültök egymással.*”⁶

Cs. Szabó december 20-án Vámosnak megírta, hogy a *Látóhatár* szerkesztői között kitört ellentét az írószövetség és a SZER közötti tárgyalásokra és egyezkedésre, sőt az egész magyar emigráció megítélésére is kihatott, az amerikaiak meggyőződése szerint a magyarokkal nem lehet megegyezni, de gyakorlatilag nem is lehet komolyan venni őket. Ez a megjegyzés azért is volt rendkívül szomorú, mert a *Látóhatárnak* és az abban megjelent írásoknak komoly presztízse volt az amerikai szervezeteknél az 1950-es évek első felében, több ott megjelent írás készítette őket az egész magyar emigráció megítélésének megváltoztatására.

Vámos végül belátta, hogy Hatvány és Kovács közreműködése nélkül nem tud anyagi támogatást szerezni a folyóirat megjelentetéséhez, ezért 1957 karácsonya előtt pár nappal megszületett a megegyezés a két fél között. A *Látóhatár* szerkesztését a szeptember 25-én megfogalmazott megállapodás alapján folytatták, a lap élére szerkesztőbizottságot állítottak, melynek tagjai Borsody István, Cs. Szabó László, Határ Győző, Hatvány Bertalan, Ignóus Pál, Kovács Imre, Szabó Zoltán és Tábori Pál lettek. Vámos leállította az általa önkényesen kiadott *Látóhatár*-szám terjesztését, s rövidesen megjelent az öt szerkesztő nevével közösen jegy-

zett lap. Úgy tűnt, hogy helyreállt a béke a *Látóhatár* szerkesztésében, s remény volt arra is, hogy anyagi támogatást kapjanak a további megjelenésekhez. Hatvany Bertalan arról tájékoztatta őket 1958 elején, hogy a Szabad Európa Bizottság 600 dollárral segíti minden megjelenő lapszám előállítását, s ez az összeg nemcsak a folyóirat kiadását, hanem a szerkesztők megélhetését is biztosította volna. Ekkoriban a német szakmunkások átlagosan 450–500 márkát, a fiatal mérnökök 650–700 márkát kerestek. A 600 dollár 2400 márkának felelt meg, a folyóirat nyomtatási költsége egy lapszám esetében kb. 1500 márka volt.

A Szabad Európa Bizottság támogatása különösen annak fényében látszik roppant fontosnak, amit Borbándi írt 1958 márciusában New Yorkból Molnárnak, amikor amerikai látogatásáról, tárgyalásairól beszámolt neki. *„Dolgaink egyébként sem állnak valami jól. A forradalom után másfél évvel – részben a forradalmi emigráció hibájából – az egész demokratikus politikai tábor romjaiban hever. Ellenfeleink lassan megint hangadók és sokkal tevékenyebbek, mint mi. ... A Látóhatár tehát aligha remélhet hathatós támogatást. Az íróknak alig van befolyásuk az illetékes hivatalos és félhivatalos szervekre. A politikai barátainkra pedig nem lehet számítani. A Látóhatár hosszú távra tehát csak saját erőforrásaira támaszkodhat. Megbeszéléseimnek az a végső eredménye, hogy ha nem tudunk a saját lábunkon megállni, elvesztünk. Külső támogatásra aligha gondolhatunk, mert helyzetünk mindig rosszabb, és lassan felülkerekedő ellenfeleink máris munkálkodnak azon, hogy a víz alá nyomjanak minket. Ennél fogva a legnagyobb takarékoságot javaslom. Ez nemcsak a lap gazdálkodására vonatkozik, hanem – ha nem veszitek rossz néven az ügyeitekbe való beleavatkozást – a személyes helyzetetekre is. [...] Tudomásul kell vennünk, hogy a Látóhatárt csak addig veszik tudomásul, ameddig a saját lábán tud megállni. Ha ennek vége, biztos, hogy barátaink is elhagynak, mert sokan csak azért barátaink, mert tartanak tőlünk. Ha nincs mitől tartaniuk, akkor biztosan cserbenhagynak. Gondoljatok erre, és ne hagyjátok félrevezetni magatokat különféle platonikus szerelmi nyilatkozatoktól.”*⁷

A Szabad Európa Bizottságtól kapott összeg felhasználása körül azonban újra kieleződött a vita. Vámos és Horváth azt képviselte, hogy a teljes összeget a SZER-től eltávolított három szerkesztő kapja meg. Molnár – aki szintén részesült volna az összegből – viszont azt javasolta, hogy csak egy részét osszák fel egymás között, a nagyobb részt viszont a *Látóhatár* felhalmozódott nyomdai tartozásának kiegyenlítésére fordítsák. Vámos meggyőzte Horváth Bélát arról, hogy csatlakozzon hozzá, s a Szabad Európa Bizottság három hónapon keresztül küldött 1800 dollárját egymás között osztották fel. Mivel a folyóirat nyomdászamláit nem fizették ki, ezért Herp János, a nyomda vezetője hivatalos levélben szólította fel őket tartozásaik rendezésére, s bírósági feljelentéssel fenyegette meg a szerkesztőket.

Kovács Imre, értesülve az újabb konfliktusról figyelmeztette Vámosékat arra, hogy a további vita megsemmisítheti mindazt, amit addig felépítettek: „Könyörgöm, próbáljatok rendbe jönni egymással és fejelemzetten dolgozni, viselkedni. Én nem kifogásolom senkinek a magán-dolgait, de a Látóhatár több mint egy folyóirat, a Látóhatár mindnyájunk közös ügye, hazafelé az egyetlen komoly fórum, amire figyelnek, és amitől tartanak. Elég baj az, hogy a politikában minden elzúllott, egy év elég volt ahhoz, hogy a Forradalmi Tanács, Nemzeti Képviselet, minden erőlködésünk megsemmisüljön, aminek újonnan jött barátaink naivsága és sterilitása az oka. Még csak az hiányzik, hogy a Látóhatárnak is vége legyen, akkor aztán tényleg készen vagyunk. Az amerikaiak készek segíteni, de persze nekik is vannak szempontjaik, és azt szeretnék, ha a lap megfelelő pénzügyi kúrát kapna. Azt nem hiszem, hogy megoldás lenne, ha hazamentek, ha megszűnnek a lehetőségek, mert oly szerepet kellene eljátszanotok, amihez nem hiszem, hogy kedvetek vagy gusztusotok lenne. Aztán meg csak addig van értéketek, amíg a Látóhatárt csináljátok, amint otthagytátok, más, új értékelésben lenne részetek. Meggondolandó tehát, hogy miképpen viselkedünk a jövőben, és én jobb szeretném az eredeti formát visszaállítani, amiben meg is egyeztünk: szerkesztőbizottság, osztott szerepek és üzlet-szerű pénzkezelés, meghatározott honoráriummal. Félek, hogy ellenkező esetben elmarad a támogatás, előfizetésekből nem lehet fenntartani, ezt ti is tudjátok, és végünk lesz.”⁸

Időközben az írószövetség és a SZER közötti tárgyalások is megszakadtak. Ignó Pál 1958. április végén tájékoztatta Vámosot, Horváthot és Molnárt, hogy június 30-ával meg fog szűnni a Szabad Európa Rádiótól kapott honoráriumuk. Ignó Vámosnak felajánlotta, hogy költözzön át Londonba, és segítse az írószövetség munkáját. Ignó Vámosnak tisztes jövedelmet, Horváth Bélának pedig a Kongressztől rendszeres apanázs biztosítását ígérte, Molnár ügyében azonban nem nyilatkozott Borbándi telefonon feltett kérdésére. Az írószövetség ezzel a lépéssel gondolta megoldani a Látóhatár ügyét. Ha Vámos és Horváth megfelelő jövedelemhez jut, akkor nem fognak kiállni a folyóirat fenntartása mellett, s az megszűnik. Így rendeződik a vita, s elhárul az akadály az Irodalmi Újság monopolhelyzetének megteremtése elől.

Kovács Imre Molnárnak 1958. április elején küldött levelében keserűen állapította meg, hogy veszélybe került a népi emigráció legfontosabb produktuma, a folyóirat, mely biztosította nekik, hogy részesei maradhassanak az otthoni folyamatoknak. Mindent megpróbált megtenni megmentésért, de a személyi ellentéteket nem tudta orvosolni. „Én jól tudom, hogy nehéz azokkal együtt dolgozni, akiknek szemléletét a saját balsorsuk jobban befolyásolja annál a kötelezettségénél, amely ránk hárul emigráns mivoltunkból. Én se szeretem, amikor egy eszme, nagy gondolat, szép tervek hívei nem úgy élnek, ahogy az a munkájukhoz, hivatásukhoz illő.

De ezen a területen a legtehetetlenebb az ember, kedves Jóska, nincs az a földi hatalom, isteni sugallom, világi erőlködés, ami egy kurvából szüzet, vagy szentet tudna formálni."⁹

Sokkal többről van ebben az esetben szó, mint valamilyen pénzügyi elszámolási kérdés, vagy Vámosék anyagi helyzetének rendezése. Ignotus nem tartozott a népi emigráció tagjai közé. Neki az újonnan kikerült írók által birtokolt *Irodalmi Újság* volt a megfelelő fórum a kulturális értékek megjelenítésében. A népiek megerősödését kívánta megakadályozni azzal, hogy megosztotta soraikat. Az írószövetséget támogató amerikai szervezet egyértelművé tette, hogy csak egy közös magyar nyelvű lap kiadását finanszírozza, ez pedig Ignotus szerint csak az *Irodalmi Újság* lehetett, így a *Látóhatár* jövője kilátástalanná vált.

1958. május 11-én Borbándi Gyula levelet küldött a folyóirat szerkesztőbizottsági tagjainak. Részletesen beszámolt az anyagi ügyekben keletkezett bonyodalomról, s kérte a bizottság tagjait, hogy tisztázzák a helyzetet Vámosékkal. „... ha ezen az áldatlan állapoton nem tudunk segíteni, a *Látóhatár* botrányos események középpontjába kerül. Arról nem is beszélek, milyen súlyos következményekkel járna, ha szerkesztőségünk egysége felbomlanék és mi nyíltan is két egymással szemben álló táborra szakadnánk.”¹⁰ – írta Borbándi a szerkesztőbizottságnak.

Pár nappal később Borbándi részletesen beszámolt Kovács Imrének az események háttéréről. „Vámos Imre múlt hét közepén azzal a javaslattal állott elő, hogy likvidáljuk a *Látóhatárt*, ő ugyanis kijárta, hogy az írószövetség-nél állást kapjon, és ezért át kíván telepedni Londonba. Minthogy úgy érzi, hogy a mi együttműködésünk nem állítható helyre, nem marad más választás, mint a *Látóhatárt* felszámolni. Neki az a szándéka, hogy új címen – de olyan címen, amelyben a *Látóhatár* neve benne van – az írószövetség támogatásával és Ignotus, meg Cs. Szabó László hatékony közreműködésével új folyóiratot indít.”¹¹

A *Látóhatár* szerkesztősége formálisan kettévált. Borbándi, Bikich és Molnár a szerkesztőbizottság közbeavatkozását sürgette, Vámos és Horváth ezzel szemben önhatalmúlag kinyomtatta az 1958. évi 2. *Látóhatár*-számot, ám annak előfizetőknek történő kiküldését nem tudták megoldani, mert a címlista Molnárnál volt, aki addig, míg a szerkesztőbizottság nem foglalt állást a konfliktusban, nem volt hajlandó azt átadni Vámoséknak.

A szerkesztőbizottság Ignotus Pált és Cs. Szabó Lászlót kérte fel a közvetítésre. Az általuk összeállított javaslatsort július 15-én megküldték a szerkesztőség minden tagjának. A javaslatokat Borbándi, Bikich és Molnár elfogadta, Vámos és Horváth azonban nem. Cs. Szabó Vámosnak kétségbeesetten írta, hogy „... most, amikor a népi írók a börtön küszöbén állnak, s az amerikaiak végleg cserbenhagyták a magyar szellemi életet, árulásnak érzünk minden civódást és indulati kitörést. A helyzet véglegesen komoly.”¹²

Kovács Imre július végén Münchenben találkozott a szerkesztőség mind az öt tagjával. Határozottan leszögezte, hogy csak akkor tudja elképzelni a *Látóhatár* további megjelenését, ha abban mind az öten közreműködnek.

Vámosék azonban már eldöntötték, hogy szakítanak Borbándiékkal. Megtagadták a velük való további együttműködést, mert „... túlbecsülve közreműködésetek értékét, olyan szerepet tulajdonítottatok magatoknak folyóiratunknál, amely nem felelt meg sem a valós helyzetnek, sem az irodalmi közvéleményben rólatok és munkátokról kialakult nézeteknek.”¹³ Vámosék puccsszerűen vették át a *Látóhatár* további megjelentetését. Augusztus 7-én postázni kezdték az 1958. évi 3. számot, melyben a teljes szerkesztőbizottságot feltüntették, szerkesztőként azonban csak Horváth Béla és Vámos Imre szerepelt. Álságos és partizán módszerüknek mi sem lehet ékeesebb bizonyosága, mint hogy pár nappal azelőtt – július 30-án egy Kovács Imrével lezajlott közös ebéden – még egy szót sem ejtettek arról, hogy az új lapszám már nyomdában van, s Borbándiék neve nélkül fog megjelenni.

A lapot egy levél kíséretében megküldték Kovácsnak, melyben bejelentették, hogy saját kezükbe veszik a folyóirat megjelentetését, s kérték tőle támogatását, további írásai elküldését. „Ha azonban ez nem állna módodban, mert túlbecsülöd két békétlenkedő munkatársunk működésének értékét, nem véve figyelembe a *Látóhatár* írói táborának egységét – fogalmazta meg Vámos és Horváth –, mi elhárítjuk magunktól a politikai felelősséget, amelyet elhatározásod maga után von.”¹⁴

Kovács Imre pár nappal később felháborodottan utasította vissza Vámosék önkényes lépését. „Kedves Imre, mély megdöbbenéssel olvastam augusztus 7-i leveledet, amelyben Horváth Béla aláírásával egyetemben arról értesítettél, hogy »erélyesen rendet teremtettetek« a folyóiratnál, mármint a *Látóhatár*nál. Nemigen használtam erősebb kifejezéseket emigráns életemben, de most meg kell mondanom, hogy egyéni elhatározások a *Látóhatár* megjelentetésére, a saját nevetek alatt és a szerkesztőbizottság változatlan feltüntetésével, amihez azt hiszem, senki nem adta beleegyezését, mint ahogy magam is a leveletekből értesültem róla, nem annyira erély, mint inkább aljasság, ami meggyőzött a veletek szemben hangoztatott vádak alaposságáról is.”¹⁵ Kovács bejelentette, hogy minden kapcsolatot megszakít Vámosékkal, „... a nevem nem szerepelhet az általatok kiadott *Látóhatár*on, ha még egyszer megjelentek, az ún. májusi-júniusi számon való feltüntetésemet tévedésen alapulóként igazítsátok helyre, magamnak fenntartva azt a jogot, hogy tőletek függetlenül egy új folyóirat megteremtésében részt vegyek.”

Vámosék azonban már eldöntötték, hogy a *Látóhatárt* más irányzat mellé állítják. Kovácsnak ingerült, sértő választ adtak: „Nagyon sajnáljuk, hogy kizártad magadat abból az írói körből, amely Téged mindenkor igen

nagyra becsült. Tisztelettel értesítünk azonban, hogy erre az írói körre sem politikai, sem irodalmi szempontból ezentúl nem számíthatok.”¹⁶ A valóság azonban mást mutatott. Ignótus augusztus 14-én, Hatvany Bertalan augusztus 11-én, Szabó Zoltán augusztus 15-én, Cs. Szabó László augusztus 25-én írt levelében mondott le a *Látóhatár* szerkesztőbizottsági tagságáról, követve Kovács Imre lépését. Csak Határ Győző, Fenyő Miksa és Tábori Pál maradt Vámosék mellett.

Borbándi, Molnár és Bikich úgy döntött, hogy az értelmetlen vitát ők is befejezettnek tekintik, s *Új Látóhatár* címmel 1958. október elején megjelentették az eredeti célokhoz kötődő folyóiratot. Kiadóként Molnár József, felelős szerkesztőként Borbándi Gyula, főmunkatársként Bikich Gábor, Kovács Imre és Szabó Zoltán szerepelt a lap impresszumában. A hátsó borító belső oldalán az *Új Látóhatár* szerkesztői kijelentették, hogy a *Látóhatár* folyóirat megszűnt, s ezért kellett új lapjukat elindítaniuk. Ez a bejelentés azonban nem volt igaz, mert a *Látóhatárt* továbbra is kiadta Vámos és Horváth, így a két folyóirat párhuzamosan jelent meg, nem kis értetlenséget gerjesztve a magyar emigráció köreiben. Kovács Imre egyértelműen az *Új Látóhatár* mellé állt, s közreműködésével a folyóirat némi támogatást kapott az Szabad Európa Bizottságtól, ám a lap megjelentetésének anyagi bázisát az előfizetőktől érkezett díjak és a pénzbeli felajánlások, adományok jelentették. A *Látóhatár* előfizetői címlistája Molnárnál volt, így az *Új Látóhatár* minden addigi olvasóhoz eljutott, míg a Vámosék által megjelentetett *Látóhatár* elsősorban az *Irodalmi Újság* előfizetőihez jutott el.

A két lap egymás mellett élése csak fél évig tartott. A *Látóhatár* egyre ritkábban jelent meg, s tartalma inkább visszatetszést, semmint helyeslést keltett az irodalmi emigráció körében. Vámosékat közben megkörnyékezte a magyarországi államvédelmi szolgálat. Mind Vámost, mind Horváth Bélát beszervezte ügynökének, s a *Látóhatár* 1960-tól már a magyar titkosszolgálat pénzén került kiadásra Münchenben. Ennek megfelelően tartalma a magyar emigrációs közélet bomlasztását, az ellentétek szítását szolgálta, s jelentős károkat okozott az emigráció köreiben.

A *Látóhatár* című folyóirat 1957–1958-as válságait, a folyóirat megszűntét, átalakulását nem lehet pusztán egy emigrációs vizsálynak tekinteni. A *Látóhatár* 1950-től kezdődően a népi emigráció kulturális-közéleti fóruma volt. Benne megszólalási lehetőséget kaptak a külföldre kényszerült írók, költők, s megjelenhettek a magyar emigráción belüli politikai elképzelések szinte teljes skáláját felvonultató közéleti írások. Következtesen demokratikus, és mind kulturálisan, mind politikailag toleráns lap volt. A magyarországi felkelést követően azonban megváltozott a magyar emigráció szerkezete. A nagy számban nyugatra menekült politikusok, közéleti emberek, írók és gondolko-

dók nem kívántak beleilleszkedni a meglévő szervezetek, lapok és folyóiratok kereteibe, saját ízlésük és politikai törekvéseik szerint akarták fel- és kiépíteni az emigrációs közéletet. 1956 előtt a népi emigráció jelentette a legerősebb tömörülést, s a *Látóhatár* a legfontosabb szócsövet. Bár a folyóirat együttműködést ajánlott az újonnan nyugatra kerülteknek, ám azok többsége kényszerűnek és behatároltnak tekintette a lap irányultságát. Furcsa is lett volna, ha a volt kommunista párttag Aczél Tamás vagy Mérai Tibor hirtelenjében a *Látóhatár* szerzőjévé avanszált volna. A Budapestről kimentett *Irodalmi Újság* viszont megfelelő fóruma lehetett a sokszínű társaságnak. Mivel finanszírozni csak az amerikai szervezetek segítségével lehetett a megjelentetést, ők viszont csak egy újság kiadását támogatták, ezért a *Látóhatár* sorsát nem az olvasói igények, hanem az amerikai szándékok döntötték el.

Méltatlan lenne ugyanakkor csak az amerikaiak fejére olvasni a *Látóhatár* sorsának alakulását. Abban meghatározó szerepe volt a megváltozott magyar emigráció politikai törekvéseinek, versengésének is. Minden új politikus, s természetesen a régiek is keresték a lehetőséget, miképpen tudják ambícióikat megvalósítani, meghatározó szerephez jutni. A *Látóhatár*, mint elismert orgánus, jó lehetőség lett volna, ám azt Kovács Imre nevével, felfogásával, azaz a népi vonulattal kötötték össze. Kovács pedig nagyon erős befolyással rendelkezett Amerikában is. Pozícióját gyengíteni, követőit megosztani, a *Látóhatárt* ellehetetleníteni kellett ahhoz, hogy az újonnan jöttek megfelelő befolyásra telessenek szert. Az emigrációs írószövetség szolgáltatta ennek a visszaszorító folyamatnak a keretét, Vámos Imre az eszközt, s a *Látóhatár* felszámolása a példáját. Kovács Imre politikai szerepének meggyengítése mind az új emigráció tagjainak, mind a régiek egy részének régóta tartó törekvése volt. Nem tudom igazolni, hogy volt-e szerepe ennek a szándéknak abban, hogy 1958 áprilisában Kovács Imrét felkérték egy a dél-amerikai országok agrárgazdaságát, az ottani reformfolyamatok vizsgálatát végző intézet vezetésére, ám ezzel három évre kivonták őt a magyar emigrációs közélet irányításából. Mindenesetre figyelmet érdemel, hogy az új magyar politikai szervezetek kialakulásakor Kovácsnak a Szabad Európa Bizottságnál a magyar kérdésektől távoli munkafeladatot találtak. Kovács Imre ennek ellenére még ki tudta harcolni az *Új Látóhatár* támogatását a Szabad Európa Bizottságnál, s megerősítette a folyóirat pozícióit.

A Vámos Imre és Horváth Béla által megjelentetett *Látóhatár* két-éves agonizálás után teljesen megszűnt, majd a két szerkesztő Magyarországra történt visszatelepülése után évtizeden keresztül Budapesten jelent meg kulturális írások utánközlő folyóirataként. De ez már egy másik történet.

Az *Új Látóhatár* – Borbándi Gyula és Molnár József szerkesztésében – ott folytatta, ahol 1957 tavaszán a *Látóhatár* abbahagyta. Szélesre nyitotta a folyóirat képzeletbeli kapuit, valódi vitafórumot biztosított a magyar emigrációnak. Megtartotta négy évtizeden át a magyar szó cselekvő erejét!

JEGYZETEK

¹ Hatvany Bertalan levele Vámos Imrének és Horváth Bélának, 1957. december 7. [ÁBTL], 3.2.1. Bt-123./ melléklet 3. 429.

² Cs. Szabó László levele Vámos Imrének, 1957. november 23. [ÁBTL], 3.2.1. Bt-123./ melléklet 3. 402.

³ Kovács Imre az 1950 januárjában Pap Istvánhoz írott bizalmas levele nyilvánosságra kerülésére és Borsos Sándornak 1952-ben a *Látóhatár* szerkesztőségéből történt kiválására utal.

⁴ Kovács Imre levele Vámos Imrének, 1957. december 2. Xavier dosszié. [ÁBTL], 3.2.4. K-1869. 339/1.

⁵ Borbándi Gyula levele Kovács Imréhez, 1957. december 11. Columbia, Columbia University Bakhmeteff Archive, Rare Book and Manuscript Library, Butler Library [CUL], New York. *Imre Kovacs papers*. CUL B/1.

⁶ Hatvany Bertalan és Kovács Imre levele a *Látóhatár* szerkesztőinek, 1957. december 16. [ÁBTL], 3.2.1. Bt-123./ melléklet 3. 432.

⁷ Borbándi Gyula levele Molnár Józsefnek, 1958. március 3. [ÁBTL], 3.2.1. Bt-123./ melléklet 1. 318.

⁸ Kovács Imre levele Vámos Imrének, 1958. március 27. Xavier dosszié. [ÁBTL], 3.2.4. K-1869. 339/8.

⁹ Kovács Imre levele Molnár Józsefnek, 1958. április 4. [PIM] Molnár József hagyaték.

¹⁰ Borbándi Gyula levele a *Látóhatár* szerkesztőbizottsága tagjaihoz, 1958. május 11. Columbia, Columbia University Bakhmeteff Archive, Rare Book and Manuscript Library, Butler Library [CUL], New York. *Imre Kovacs papers*. CUL B/1.

¹¹ Borbándi Gyula levele Kovács Imrének, 1958. május 16. Columbia, Columbia University Bakhmeteff Archive, Rare Book and Manuscript Library, Butler Library [CUL], New York. *Imre Kovacs papers*. CUL B/1.

¹² Cs. Szabó László levele Vámos Imrének, 1958. július 25. [PIM] Molnár József hagyaték.

¹³ Vámos Imre levele Molnár Józsefnek és Borbándi Gyulának, 1958. augusztus 6. [PIM] Molnár József hagyaték.

¹⁴ Horváth Béla és Vámos Imre levele Kovács Imrének, 1958. augusztus 7. Xavier dosszié. [ÁBTL], 3.2.4. K-1869. 339/9.

¹⁵ Kovács Imre levele Vámos Imrének, 1958. augusztus 13. Xavier dosszié. [ÁBTL], 3.2.4. K-1869. 339/3.

¹⁶ Vámos Imre és Horváth Béla levele Kovács Imrének, 1958. augusztus 30. Xavier dosszié. [ÁBTL], 3.2.4. K-1869. 339/11.

SZEKFŰ GYULA UTOLSÓ ÉVEI (1949–1955)¹

2. rész

Monostori Imre

Sztálin halála, Szekfű 70. születésnapja

Három hónappal Sztálin halála után, 1953 júniusában – már az első Nagy Imre-kormány idején – viharos történésszikkongresszust tartott a szakma. A fő referátumot (a publikálás előtt Andics Erzsébet is jóváhagyta) a megbízható kommunista Elekes Lajos tartotta.² Elekes – a korszellemnek megfelelően – kritikus és önkritikus, ám az elért eredményekre is büszke. Elsősorban a sematizmust bírálta, amely különösen a függetlenségi mozgalmaink tárgyalásánál bukkan elő (Kovács Endre Bemről, Wittman Tibor Bethlen Gáborról). Kevés az elvi vita és az alapos kritika – mondja. Másfelől Benda Kálmán – volt Szekfű-tanítvány – Bocskayról írott munkája is nagyon súlyos hiba: „az osztálybéke és az osztály feletti nemzet polgári ideológiájának” a felbukkanása.³ Kosáry Domokos („hivatalos opponens”-ként szerepel ebben a vitában, azaz hivatalosan újra elővették) indulatos hozzászólásában⁴ keményen bírálta Elekest: csak a már föltárt és megbírált jelenségeket hozta fel újra, s csak a kisebb ügyekről beszélt, az igazán jelentőseket elhallgatta. Különben az egész történésszikkongresszus óvatos volt, kerülte a mélyreható vitát. Visszautasítja, hogy 1945 után a polgári történetírás képviselői bárminő kártékony eszmei irányt – például imperialista ’nem nyílt fasizmust’ – képviseltek volna. Kétségtelen, hogy nagy szakadék volt a polgári történészek és az ifjabb marxista szakmabéliek között, ez utóbbiak gyakran bizonytalankodtak és elzárkóztak. Nem jött létre történész egységfront: egymás segítése, kritikája, támogatása. Kosáry a szakmán belüli kiegyezést, a megbékélést szorgalmazza. Hiszen: „*Ma már a magyar marxista történetírás komoly eredményeket produkált, megszilárdult, nemcsak elbírja a komoly építő kritikát, hanem meg is követeli!*”⁵

1953 májusában Szekfű Gyula akadémikus, országgyűlési képviselő 70 éves lett. A hivatalos köszöntések visszafogottak. Az Elnöki Tanács „a magyar történettudomány fejlesztése terén szerzett érdemeinek elismeréseként” Munka Érdemrenddel tüntette ki. (A Kossuth-díj

ezúttal is elmaradt.) A kitüntetésről 1953. május 24-én egymondatos, azonos szövegű hír jelenik meg a *Szabad Népb*en és a *Népszavában*. A *Magyar Nemzet* e hír közlése mellett (ebben az időben Boldizsár Iván a főszerkesztő, s a felelős szerkesztő, Parragi György szintén régi Szekfű-szimpatizáns) interjút közöl Szekfűvel, amit a legendás alapító főszerkesztő, Pethő Sándor fia készített.⁶ Visszafogott, egy kissé iskolás ez a beszélgetés. Szekfű válaszai megfelelnek különös helyzetének: tisztelettel szól Rákosiról és Révairól, emlegeti kitüntetéseit, és örül a magyar nép kulturális és tudományos fölemelkedésének. A beszélgetés rövid szakmai része futólag szól csak arról, hogy szeretné még megírni a Kossuth-emigráció 1851 és 1867 közötti szakaszának történetét. (A riport végén betoppan a Szekfű-villába Kodály Zoltán, aki szintén köszönteni jött régi jó barátját.)

Szemet szúr viszont, hogy a politikai és a szakmai hivatalosság kerüli az ünneplést: a kitüntetésen kívül nincs nyoma ennek.

Akad mégis komoly, érdemi születésnapi méltatás, igaz, külföldön. A Münchenben megjelenő, jól szerkesztett folyóiratban, a *Látóhatár*ban a neves történész, az egyesült államokbeli Pittsburgh egyetemén oktató Borsody István (az Ohio állambeli Oberlinben élő Jászi Oszkár harcostársa) tollából. A lap szerkesztői (Borbándi Gyuláék) egy fejezetet (*Az egyetlen menekvés: a forradalom*) közölnek a *Forradalom után*ból, s Borsody ehhez ír bevezetőt és kommentárt.⁷ „Viharos történetírói pályát” említi, amelynek az a magyarázata, hogy Szekfű az ellenforradalmi korszakban sem volt egyértelműen a rezsim történésze: „a magyar dekadencia okait fejtegető elemzése” már akkor bizalmatlanságot váltott ki vele szemben. Majd szembefordult a náciizmussal, itthon maradt 1945-ben, ám a *Forradalom után* című könyvével, melyben „Magyarország jövőjét a Szovjetunió ölébe helyezte, azokat döbbsentette meg a legjobban, akik hívei és barátai voltak”.⁸ Borsody arra is figyelmeztet, hogy Szekfűnek e művén nem megbotránkoznia kell a magyar emigrációnak, hanem meg kell azt érteniük, és el kell tudni helyezni az életmű egészében. Szekfű itt is helyesen írja le azokat a folyamatokat, melyeknek során a magyar állam és társadalom megsemmisült a második világháborúban. 1945-ben Magyarországon valóban forradalom ment végbe, amely lezárt egy régi, és megnyitott egy új fejezetet történetünkben. Mert mi is volt a korábbi Szekfű-könyvek lényege? Nagyon jól ismerte föl, hogy „a magyarságot az utolsó száz évben a dekadencia kórja emészttette. Szekfű ezt a száz évet hanyatló kornak nevezte [...] A hanyatlás kórokozó gócpontját Szekfű az erkölcsi megújulás kudarcában találja meg.”⁹ A társadalmi, a nemzetiségi és a közép-európai sorsproblémák megoldatlansága, az erre való képtelenség vezetett a katasztrófához. „A kiegyezés kori Magyarország tündöklését Szekfű tal-

minak ecsetelte. Kritikáját az európai liberalizmus válságának szélesebb medrébe ágyazta. Elismeri, hogy a liberalizmusa magva a humanizmus. [...] De a liberalizmus gyakorlati eredményeit kudarcnak tekinti.”¹⁰ Borsody kitűnő elemzésének (amely Szekfű nagy érdemeit és nagy hibáit tárgyilagosan számba veszi) második részében – az egy évvel korábbival teljes összhangban – bírálja Szekfűt, amiért arra hív fel, hogy legyünk alárendeltjei a szovjet rendszernek és részei a szovjet birodalomnak. Arra figyelmeztet, hogy „Szekfű Gyula számunkra a hanyatló kor történetírója – nem pedig a forradalomé.” Ez azonban nem jelenti azt – figyelmezteti ismét a magyar emigrációt –, hogy hazánkban 1944–45-ben nem történt mélyreható cezúra, amelyből egy új állam született.

Nekrológok. Szekfű utolsó írása: Az értelmiségiek átállása a felszabadulás idején

1955. június 28-án meghalt Szekfű Gyula. A nekrológokat, a temetést állami figyelem követi, s rangjához méltó a búcsúztatás. A temetésről ugyanazt a kommunikét adja ki a *Szabad Nép* és a *Magyar Nemzet*. A temetésen többek között megjelent Molnár Erik Kossuth-díjas akadémikus, igazságügy-miniszter, Andics Erzsébet Kossuth-díjas akadémikus, az MDP Központi Vezetőségének osztályvezetője. Az Elnöki Tanács nevében Mihályfi Ernő méltatta Szekfű életútját, kiemelve a fejlődést, amelyen nézetei és állásfoglalásai keresztülmentek az idők folyamán. Az Akadémia nevében a régi fegyvertárs, Révész Imre református professzor szól, az Országos Béketanács nevében Moravcsik Gyula, Kossuth-díjas akadémikus búcsúzott, az ELTE-t és a Magyar Történelmi Társulatot I. Tóth Zoltán Kossuth-díjas, a történettudományi kar dékánja képviselte. A volt tanítványok nevében Ember Győző Kossuth-díjas vett búcsút Szekfű Gyulától.¹¹

Pamlényi Ervin (ekkor a *Századok* szerkesztőségi titkára, egykor Szekfűnél doktorált) két nekrológot írt, mindkettőt név nélkül, s mindkettőt erős szerkesztőségi kontroll, cenzúra alatt.¹² Az egyik napilapban, a másik a *Századokban* jelent meg.¹³ Pamlényi jó szándékúan, mindenesetre az elvárt irányt tartja cikkeiben. Úgy mutatja be mesterének pályáját, mint aki a múlt rendszer téves ideológiáját nem csak vallotta, de meg is alapozta. Belátva azonban tévedését „szembefordult a fasizálódó németbarát hivatalos közélettel. A háború után népi demokráciánk mellé állt, közszerepeket vállalt, s több munkájában tett hitet a nagy változások mellett. Nagy történész, kiváló ember volt.”¹⁴ A *Századok* számára írt nekrológban (Andics a főszerkesztő) bővebben és szigorúbban szól. A szellemtörténet bírálatára is sor kerül itt, de abban az

értelemben, hogy Szekfű legjobb munkái szétfeszítik ezt a reakciós ideológiai keretet, s felvillantják a valóság egy-egy részletét. Helytelenül állította fő műveiben, hogy a magyar tragédia azért következett be, mert a társadalmi és gazdasági fejlődés menete túlságosan liberális volt. A *Magyar történet* részleteiben csodálatot kelt, egészében azonban kiábrándító. A nekrológíró Révai Józsefet idézi: „a germán–magyar történelmi közösség hirdetője, a magyar szabadságharc szkeptikus bírálója, aki évszázados függetlenségi harcainkat hamis német analógiával kismagyar történetírásnak bélyegezte, a szellemtörténész, akinek iskolája a behódolás, a kompromisszum, a néptömegek nélkül és ellenére való politika szellemének képviselőit, Széchenyit, Deákot, Görgeyt igyekezett igazolni a gerinces helytállás, a nemzeti ellenállás, a népre való apellálás politikájának képviselőivel szemben”. Ám a harmincas évek közepétől megkezdte leszámolását korábbi illúzióival, majd megtalálta útját a haladó erőkhöz. Saját korábbi nézeteit is bírálva, s fölismerve a Szovjetunió, valamint a munkásság, a parasztság és az új középosztály szerepét, megtalálta helyét és szerepét az új, demokratikus Magyarországon.¹⁵

A *Magyar Nemzet*ben Pethő Tibor búcsúztatta Szekfűt.¹⁶ A cikk teljesen pozitív, érzelmileg is szolidáris. Kiemeli, hogy „történetírásában és politikai felfogásában mind közelebb került a haladó népi mozgalmakhoz, és nagy befolyásával mindinkább igyekezett ilyen irányt adni a közgondolkodásnak.” Mind szorosabban kötődött népéhez, nemzetéhez. Bátran leszámolt régebbi tévedéseivel, és bátran vállalta a cselekvés felelősségét. Azon politikai gondolkodók közé tartozott, akik nem önszeretetre, hanem önismeretre tanították népüket.

A nyár végén egy felszabadulás-jubileumi tanulmánykötet¹⁷ számára írott Szekfű-cikk közlésével, valamint Ortutay Gyula nekrológiájával tiszteleg az Írószövetség (Király István által szerkesztett) irodalmi folyóirata, a *Csillag*. Disszonáns mozzanat ez a szerkesztői cikkpárosítás (persze csak utólag nézve), hiszen ebben a Szekfű-cikkben – leginkább – újfent a (valós elemeket sem nélkülöző) túlhajtott igazolás és önigazolás gesztusa jut felszínre: Az értelmiségiek átállása a felszabadulás idején.¹⁸ Szekfű megmagyarázza az „átállást”: hogyan csatlakoztak az új, „demokratikus” irányhoz a magyar értelmiségiek. Azt írja, hogy az átállás (a csatlakozás az új rendszerhez) tömeges jelenség volt, nemcsak a Szovjetunióból hazatértekre vonatkozott, de nagyon sokan most léptek elő korábbi belső emigrációjukból. Több fontos motívum játszott közre ebben a döntésben. A külpolitika mindenki számára világos volt: a hitleri Németország veresége, továbbá az a tudat, hogy egy esetleges német győzelem sem jelentett volna jobb sorsot a magyarság számára, mint vele szövetségben vereséget szenvedni. Tehát az általános németellenesség (jóllehet, voltak olyan népi írók, akik

a németbarát Gömbös kormányától várták a földreformot) logikusan vezetett el az új, szovjetbarát irányhoz, az ahhoz való csatlakozáshoz. Belpolitikailag pedig az a tapasztalat volt az általános és döntő, hogy a Bethlen István utáni „németbarát” kormányok semmi érdemlegeset nem tettek (például a tényleges, radikális földreform is elmaradt) az ország, a nép sorsának javítása érdekében. A kapitalizmus, mint társadalmi és gazdasági jelenség nem volt népszerű: az emberek e téren is tele voltak várakozásokkal. A széles körű csatlakozást azonban megzavarta a nyugati, elsősorban amerikai ellenpropaganda, sőt háborús uszítás. Az értelmiségieket szintén félre próbálták vezetni egyes itthoni reakciós pártok (elsősorban a Pfeiffer-párt), ám ez sem vezetett sikerre. Hiszen a szovjethatalom hazai reprezentánsai, s a hazatért emigránsok sok barátot és támogatót szereztek idehaza. *„Rákosi Mátyás és Révai József hosszú asztaloknál tea vagy feketekávé mellett látták először az elmúlt korszak legjobb embereit, jogászokat, matematikusokat, orvosprofesszorokat, zenészeket, írókat”,* akik... S ezen a ponton már csak a történész szakma, vagy személy szerint éppen Szekfű Gyula hiányzik a tablóról. S mindez 1955 közepén, alig több mint egy évvel a szovjet- és kommunistaellenes, nagyrészt ugyanezen értelmiség eszmei és gyakorlati közreműködésével, vezetésével kitört forradalom előtt.

Az említett nekrológiában a Szekfű-párti Ortutay Gyula az „európai távlatú” történészt mint drámai hőst méltatja¹⁹, aki igen sokszor került támadások közepébe, s az ellenforradalmi rendszer is csak kelleetlenül tűrte el. Feloldhatatlan ellentmondást hurcolt magával: bírálta a rendszert, de maga is a rendszer történésze és történetírója. A másik – személyes, belső – konfliktusa a megvallott katolicizmus és az Anatole France-től tanult keserű, de mégsem hit nélküli kiábrándultság ütközése volt. Kiábrándulásának alapvető oka, hogy a múlt rendszerben nem kapta meg az erkölcsi és politikai támogatást jobbitó szellemi munkáihoz. A híres cikksorozatában – *Valahol utat vesztettünk* – arra is utal, hogy ő is részese volt az országvesztésnek. Személyisége és történetírói pályája tehát a múltban mindvégig ellentmondásos volt. Ám a pálya végén *„ezek az ellentmondások feloldódnak, s Szekfű Gyula állásfoglalása véglegessé, egyértelművé válik. Hite megszilárdul a munkásosztály és a dolgozó parasztság államát építő népi demokráciában”.* Élete végén kiengesztelődött, s a *Forradalom után* zárlatában a boldog Magyarország látomását idézte.

Invenciózus (morális, lélektani és érzelmi) szempontokat előtérbe helyező életpálya-értékeléssel (a temetésen elmondott beszédével) emlékezett jeles kollégájára Révész Imre akadémikus.²⁰ Nyomatékkal utalt arra, hogy Szekfű utolsó bő másfél évtizedét a betegség gyöngítette, így nem tudott a korábbiakhoz hasonló szakmai teljesítményt nyújtani.

Morális ereje azonban változatlan maradt: mindvégig úgy vélte, hogy a tudósnek szükséges „politizálnia”. Indulatos ember volt: tudta, hogy élete nagy részében téves ideológiák útvesztőit járta, de azt is vallotta, hogy a maximumra törve kockáztatnia kell a tudósnak, bűnt követ el, ha nem formál véleményt fölfedezéseiről. Úgyszintén nemes indulat vezérelte népe, nemzete szolgálatában. Lángoló igazságszeretete lángoló honszeretettel párosult. Le tudta vonni a felszabadulás óriási élményéből saját munkásságának kritikáját, de a magyar s a világtörténet végső értelmezését is. Szekfű Gyula tudományos és közírói életművét lehet vitatni, tudósi, emberi és magyar életpéldája vitathatatlan.²¹

Líraian szép, tiszta és racionális, Szekfű életének, munkásságának valódi értelmét kereső emlékezést közölt a hajdani *Magyar Szemle* (akkor igen fiatal) munkatársa, az emigrációban élő Szabó Zoltán, aki nemcsak az egyik legfiatalabb, de az egyik leghűségesebb híve volt mindig Szekfűnek. A halálhíre sok mindent felidézett benne: szóban forgó esszéjében a Szekfűről való emlékeit rendezgeti.²² Ez az esszé a legszebbek közé tartozik, amit Szekfűről valaha írtak, s noha talán kissé szépítő is, komoly akadály nélkül elfogadható, sőt mélyre mutató. Alcíme ez is lehetne: „a Szekfű-dráma”. (De nem a Németh László-i értelemben, aki annak idején, 1940-ben még nem ismerhette a teljes életutat.) Aki annak idején irodalmunk életében Babits volt, az a szellemtudományokban Szekfű – kezdi emlékező értékelését Szabó. A száműzött Rákóczi azért válthatott ki a hatvanhárom vármegyében példátlan felháborodást – adja meg a dramaturgiai magyarázatot –, mivel Szekfű a „kesergő száműzöttek életéből a valóságot nem cenzúrázta”.²³ Nagy feszültséget gerjesztett, hogy „a nemzeti hagyományoknak mondhatni konzervatív őrizője a szűkfejű, illuzionista és mellbőséges ‘nemzeti’ társadalom kíméletlen bírálója is legyen egyben”.²⁴ Történetírásában a nemzeti szempontok mellett társadalmiak is szerepeltek. Ez az oka annak, hogy elismerte azokat a Habsburg-oldalról – Mária Terézia, II. József – jövő lépéseket, amelyek a szociális haladás ügyét szolgálták. Történelemszemléletével a Nyugathoz kapcsolódásunk tudatát erősítette. A *Magyar Szemle* szerkesztésével Szekfű az akkor működő társadalmi és politikai rendszernek nem restaurátora, hanem a lebontásán serénykedő gondolkodója volt: „a Választ leszámítva egy sajtótermék se munkált oly eredményesen a változás előkészítésén, mint Szekfű Gyula”.²⁵ Önáltatásra képtelen lévén, nagy realistaként korán belátta – akárcsak annak idején Vörösmarty –, hogy: ‘Nincsen remény’. 1945-ben – önmagának nem hazudva – arra a belátásra jutott, hogy egyik kollégájának megjegyezze: „Zápolya-kor”. Érezhető, hogy a Szekfű-dráma most válik mind feszültebbé. „Szekfűt [...] abba az országba hívták követnek, ahová barátját és támogatóját, Bethlen Istvánt fogolynak vitték”.²⁶

Életének utolsó tíz évében nagy belső meghasonlásokkal kellett fizetnie ezért a döntéséért. Történetírói műve azonban sértetlen: „*Vele a magyar történetírás belép az irodalomba.*”²⁷

Veretesen szép lírai búcsúztató a Kossuth-díjas akadémikus piarista rendfőnöké, Sík Sándoré.²⁸

Szekfű Gyula halálára

Menj, keserű látó, láss ott, hol nincs keserűség,
Nem fojt bamba gyanú, nem gyötör ostobaság.
Menj, s ki fonákja felől szemlélted az emberi jókat,
Lásd a gonoszt is már mennyei vissza-felől.
És ki nehéz szavakat zúgattál zord szeretetből,
Halljad a Szép Szeretet isteni-könnyű szavát.

További marxista hadjárat a szellemtörténet és a nacionalizmus ellen

1955 és – különösen – 1956 jó része a magyar értelmiség heves és tartós gondolkodási folyamataitól, szakaszaitól, eseményeitől hangos és terhes. Szekfűről is többször szó esik, most már leginkább – ez a kérdés valóban sokakat foglalkoztatott – mint ideológusról, mint történet-szemléletet formáló gondolkodóról.

Szigeti József folytatja a szellemtörténet bírálatáról indított tudományosnak mondott programját. Az a meggyőződése, hogy az 1945 utáni „reakció” még mindig a szellemtörténet műhelyéből veszi érveit. A filozófia időszerű kérdései sorozatban a TIT filozófiai szakosztályában 1955 elején nagy ívű előadásban rántja le a leplet a szellemtörténetről.²⁹ Előre gyártott sémákkal a saját értékrendjét és szempontjait tekintve – nem bíbelődve szaktörténeti kérdésekkel – jól működő, rövidre zárt érveléssel. Már a premisszák felállítása előtt készen volt a konklúziója. Tehát: ha a szellemtörténet eleve reakciós, káros, emberellenes ideológia, akkor minden, ami ezzel érintkezik, ugyanilyen lehet. (Ez az alapvető gyakorlat érvényesül csaknem minden vulgármarxista érvelésben: előre minősít, hiszen a marxizmus mindenre tudja a választ.) Szigetinél is ez történik: nem a szövegösszefüggésekből vont le következtetést, hanem azt kereste – Szekfűnél, Hómannál és (őt is a szellemtörténészek közé sorolja) a legreakciósabbnál, Mályusznál is –, hogy mely gondolatok tanúskodnak szellemtörténeti fertőzöttségről. Mivel a szellemtörténet „ellenforradalmi történetfelfogás”, képviselője ezt a szemléletet, szellemet juttatja érvényre. Szekfűnél „Kossuth és

Széchenyi szembeállításában tehát a forradalom és a reform reakciós szembeállításáról van szó”. Miért? Mert Szekfű célja a Bethlen-rezsim ellenforradalmi oldalról való támogatása, azaz a forradalomellenesség. Arról egy szó sem esik, hogy a történész Szekfű nagy és termékeny alkotói rendszerében – többek között a szellemtörténet eszközeivel is – milyen újdonságot jelentett a húszas és a harmincas években. Érthető: ha a marxizmus szerint a forradalom az igazi nagy eszköz és nagy cél, akkor Szekfű csakis ellenforradalmi történetírónak minősülhet. Ebben az értelemben az is volt természetesen, ám ezt a szekfűi szellemi princípiumot magával a mindenkori rezsimmel azonosítani – klasszikus vulgarizálás. (Ezen magyar történeti összefüggéseken túlmenően a szellemtörténet azért is kártékony szellemi-tudati jelenség Szigeti József szerint, mert tagadja a fejlődést, a törvények érvényesülését a történelemben, szembefordul az osztályharc értelmével, tagadja a történelmi materializmus emberközpontú igazságait.)

Az időközben marxizmus közelivé változott Léderer Emma – egy korábbi Sándor Pál-féle ortodox marxista cikkel vitatkozva – arra mutat rá, nem lehet azt mondani, hogy a polgári történetírók „tudatosan a Horthy-fasizmus politikájának céljait szolgálták”, és Domanovszky agrártörténet-írása sem volt „feudális-klerikális”. A szellemtörténettel viszont – főleg ideológiai megfontolásból – ő is szemben áll: a húszas évekbeli megjelenése után „a történetírás teljes jobbratolódását, a szellemtörténet felé fordulást [...] a harmincas évek jelenti.”³⁰

Molnár Erik az elmúlt tíz esztendő magyar történetírását értékelve szintén elítélően szól a két világháború közötti magyar történetírásról, amely megfelelt az akkori vezető társadalmi igényeknek: a feudális elemekkel terhelt kapitalista világénak. Molnár a szellemtörténeti irányt reakciónak mutatja be, és elutasítja. A megszületett marxista történetírás példaképei viszont: Révai József, Andics Erzsébet, Mód Aladár és Molnár Erik. Aláhúzza, hogy (a két éve halott) Sztálinnak *A szocializmus közgazdasági problémái* című munkája „egész történetírásunkat megtermékenyítette”.³¹

A fiatal kommunista tanár (a Petőfi Kör titkára, Nagy Imre híve), Tánczos Gábor egyik – az akadémiai kötődésű *Filozófiai Évkönyv*ben megjelent – dolgozatában az ellenforradalmi rendszer nacionalizmusát elemzi és bírálja. Igen élesen (szélsőségesen) és sommásan ítéli el ennek a rendszernek a hivatalos ideológiáját, s egyik kiemelkedő képviselőjét, az akkori Szekfű Gyulát. (Akinak aztán idővel sikerült – fejtegeti a szerző – az egész régi alapfelfogásával szakítania, és a nép mellé állnia. Ez ugyan nagy érdeme, ám nem lehet szó nélkül elmenni reakciós múltja mellett.) Tánczos szerint a proletárdiktatúra bukását követően mind Szabó Dezső, mind Szekfű Gyula „a fasiszta típusú burzsoá

ellenforradalom ideológiai szentesítőjeként” lépett fel. A burzsoá nacionalista gondolat és a „rendi társadalom iránti nosztalgia” nála összekapcsolódott. Szekfű ideológiája „burzsoá-ellenforradalmi, fasiszta típusú”. Még akkor is, ha „a szokványos fasiszta terminológia hiányzik is”. Konzervatív reformgondolata nem más, mint szociális demagógia. Általános érvénnyel fogalmazta meg az ellenforradalmiságot, így lehetett az egész ellenforradalmi rezsim ideológiai kifejezője.³²

Meg kell még említenünk a jeles történészévé vált fiatal Szűcs Jenő felszólalását a Petőfi Kör 1956. júniusi történeztvitáján, amelyben szorgalmazta Szekfű Gyula életművének értelmezését, amelyre „még kísérlet sem történt”, „eltekintve Szigeti József cikkétől”. Pedig Szekfűnek „jelentős hatása volt korábban, működésének ma is megvannak a következményei értelmiségünk körében”.³³ Szűcs Jenő burkolt véleménye másfelől helyes szándékot, javaslatot próbált megfogalmazni, amelynek megközelítően valóság-hű tudományos eredményeket hozó megvalósítására azonban még évtizedeket kellett várni, sőt számos nyitott kérdés mind a mai napig fennmaradt.

JEGYZETEK

¹ A tanulmány a Szekfű Gyuláról készülő könyv 10. fejezete. A tanulmány a teljes jegyzetanyaggal és a forrásokkal a *Magyar Szemle* honlapján olvasható, az *Online írások* között.

² Vö. A magyar történettudomány helyzetének és feladatainak kérdéséhez a kongresszus tanulmányai nyomán. = *Századok*, 1953/4. 621–647. Elekes referátuma: i. h. 651–655.

³ I. h. 643.

⁴ I. h. 651–655.

⁵ I. h. 655. Kiemelés az eredeti szövegben

⁶ Pethő Tibor: *Beszélgetés a hetvenéves Szekfű Gyulával*. *Magyar Nemzet*, 1953. máj. 24.

⁷ Borsody István: *A hanyatló kor történetírója: Szekfű Gyula. Megjegyzés „Az egyetlen menekvés: a forradalom” című tanulmányhoz*. *Látóhatár*, 1953/5. 289–292. In uő.: *Amerikai évek. Egy magyar federalista írásaiból*. Osiris, 2000. Bp., 259–265.

⁸ I. m. 260.

⁹ I. m. 261. Kiemelés az eredeti szövegben.

¹⁰ I. m. 262.

¹¹ *Szekfű Gyula temetése*. *Szabad Nép, Magyar Nemzet*, 1955. júl. 5.

¹² Vö. http://opac.jamk.hu/cgi-bin/tlwww.cgi?show=k_196688

¹³ Pamlényi Ervinről lásd Glatz Ferenc: *Szerkesztői életpályája. Pamlényi Ervin*. (1919–1984) *Századok*, 1985/3. 599–607. Gunst Péter: *Pamlényi Ervin*. (1919–1984). *Történelmi Szemle*, 1985/3. 555–556.

¹⁴ [Pamlényi Ervin:] *Szekfű Gyula*. *Szabad Nép*, 1955. júl. 5.

¹⁵ [Pamlényi Ervin:] *Szekfű Gyula (1883–1955)*. *Századok*, 1955/6. 960–962. Idézet: 961.

¹⁶ Pethő Tibor: *Szekfű Gyula*. *Magyar Nemzet*, 1955. jún. 30.

¹⁷ *Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből*. Szerk. Lackó Miklós. Akadémiai, 1955, Bp.

¹⁸ Ld. *Csillag*, 1955/8. 1633–1639. Idézet: 1639.

¹⁹ Ortutay Gyula: *Szekfű Gyula. Csillag*, 1955/8. 1691–1692. Idézet: 1692.

²⁰ Révész Imre: *Szekfű Gyula. 1883–1955. Akadémiai Értesítő*, 1955/ szept.–okt. 355–357.

²¹ A levéltáros szakma megemlékezését a *Levéltári Közlemények* 1955/1. száma (377.) közölte.

²² Szabó Zoltán: *A historikus halálhírére. (Szekfű Gyuláról)* In uő.: *Ősök és társak*. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1984, Bern, 125–132.

²³ I. m. 127.

²⁴ Uo.

²⁵ I. m. 129.

²⁶ I. m. 131.

²⁷ I. m. 132.

²⁸ In Sík Sándor: *A magam módján. Válogatott költemények*. Vál. és szerk. Rónay László. Bp., [1996] Új Ember, 286.

²⁹ Szigeti József: *A szellemtörténeti irányzat Magyarországon*. Elhangzott „A filozófia időszerű kérdései” c. előadás-sorozat keretében 1955. február 8-án. [Bp., 1955. TIT. Soksz.] Idézet: 5.

³⁰ Léderer Emma: *Historiográfiánk történetibb vizsgálatáért. Századok*, 1955/1. 103–106. Kiemelés az eredeti szövegben. Idézet: 105.

³¹ Molnár Erik: *A magyar történetírás tíz esztendeje. Századok*, 1955/2. 169–190. Idézet: 174.

³² Tánzos Gábor: *A magyar ellenforradalom nacionalizmusának bírálatahoz. Filozófiai évkönyv*. Szerk. Fogarasi Béla. Akadémiai, 1956, Bp., 127–157. Idézetek: 152.

³³ Szűcs Jenő felszólalása a Petőfi Kör történetészvitáján 1956. június 1-jén. In *A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján*. III. Történetészvita. Bp., (1990) Kelenföld–ELTE. 116.

LEVÉL UNOKÁMNAK

Várnagy Ildikó

Láttam egy tévéműsort: a tizenegy éves kislány a Marsra akart menni, 30 év múlva. Apját rávette, hogy segítsen neki. Az apa próbálta lebeszélni a gyereket, de nem sikerült. A kislány naponta több órát edzett. Az apa elmondta: Ki kell majd venni a gyerek manduláját, vakbelét, petefészket. Ezek a szervek veszélyesek egy űrutas számára. 30 évet fog a Mars felé utazni, 30 évet visszafelé, 90 éves lesz ez az emberke, mire hazaér.

Drága 3 éves unokám, lebeszéllek a Marsra való utazásról! Annyi tennivaló van itt a Földön...

Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy ősrobbanás, 10–15 milliárd évvel ezelőtt. Képzeld, a Nap csak 4-5 milliárd éve keletkezett egy nagy gáz- és porfelhő összesűrűsödéséből. Földünk nagyjából egyidős a Nappal. A mai kontinensek 300 millió évvel ezelőtt még egyben voltak. Lassan szakadoztak szét, mintha rétestésztát gyúrnanánk és nyújtánánk.

Hogyan alakult ki az élet a Földön, kérdezed majd. Képzeld, Oparin csak 1924-ben jött rá, hogy létrejöhet szerves anyagból szerves anyag. A másik csodát a zöld növények vitték végbe: szén-dioxidot varázsoltak oxigénné. 600 millió évvel ezelőtt már gerinces dinoszauruszok szaladgáltak mindenfelé, amiket annyira szeretsz. Az ember nagyon-nagyon későn jelent meg a Földön. Fejlődésünk, mint a mese, kanyargott jobbra-balra. Először Afrikában voltunk, mert ott jó meleg volt, aztán szétszéledtünk az Északi-sarktól a Déli-sarkig.

A Bibliában az Atya 6 nap alatt teremtette a világot: eget, földet, állatokat, embert. A Biblia gyönyörű mese, de nem szabad szó szerint venni. Az a 6 nap 10–15 milliárd év volt.

A másik szép mese, hogy a világ most is olyan, mint mikor teremtődött. Sajnos a világ és az élet állandóan változik. Gyerekkoromban ezt a tényt nagyon nehezen értettem meg. Közelebb állt hozzám az állandóság.

Kopernikusz tudta, hogy az égbolt nem változatlan. Giordano Bruno végtelen világegyetemről beszélt. Galilei szerint a világ tele

van mozgással, változással, és ezt meg is lehet mérni! Kant és Laplace ködelmélete megmagyarázta a Naprendszer és a Föld keletkezését. Darwin világossá tette a létért folyó küzdelem fontosságát. Watson és Crick megtalálta az öröklődés magyarázatát.

Mi az ember, fogod kérdezni. Nem méh, nem hangya, mert ők ösztönösen, évezredekken át ugyanúgy szervezik életüket. Az emberi társadalom változó, mint maga az ember. Te nem szereted, ha papa vagy mama elmegy, és nincs mindig mindenki együtt. Egyszer szereted óvodástársaidat, máskor nem. Egyszer szeretsz engem, máskor nem. Tudom, mit érzel. Érzed magadban a változást. Látod, hogy egyre nagyobb cipő kell a lábadra, egyre nagyobb ruha kell, mert növekszel.

Egyszer azt mondod, kicsi akarsz maradni, máskor azt mondod, hogy nagy szeretnél lenni. Játék közben gondolkodunk, krémet keverünk, tésztát gyúrunk. Felnőtt korodban ezt a tevékenységet munkának fogod hívni. Régebben sokan mondták, hogy a munka az emberi fejlődés alapja. Ma a gondolkodás, az előretervezés, a dolgok mélyebb megismerése a fontos, csak ezek után változtatunk rajtuk. Sok rosszat műveltünk a természettel, aztán rájöttünk: nem urai, csak részei vagyunk. Arra szeretnék felkészíteni, hogy fontos legyen neked a természet szeretete. A szeretet tudást és megértést, nem agresszív beleavatkozást.

Mesélek neked delfinekről, akik megértik a mi vizuális jeleinket. Ne bombák cipelésére használjuk őket, amikkel együtt ők is felrobbannak, hanem vidám, közös életre. Mesélek neked Jane Goodallról, aki csak megfigyelte a csimpánzokat, nem avatkozott bele életükbe. Sok mindent megtudtunk általa arról, milyen közel vagyunk egymáshoz. Mesélek Csányi Vilmosról, aki bizonyítja, hogy a kutya már félig ember, olyan régen él velünk. Előre érzékeli az állat, mit fog tenni a gazda.

Ha összehasonlítanád különböző kultúrák nyelveit és életformáit: összehasonlító kultúranthropológus lennél. Ez az én titkos, nagyanyai vágyam. Még csak verseket mormolsz, táncolsz, énekelsz, rajzolsz és rollerezel, de próbálsz beszélgetni kutyákkal, macskákkal, madarakkal. Jó úton haladunk...

Géczi János író egy riportban elmondta: élettudományt tanít a Veszprémi Egyetemen. Antropológia és etika, művészettörténet és szociológia, orvostudomány és ökológia együtt segít gondolkodni a világról. Gondolkodástechnikát tanítok én is neked, drága unokám. Nem tudom, mi lesz holnap, nem tudlak mindenre felkészíteni. Ha jól gondolkodsz, rugalmasan és okosan, akkor meg fogod oldani a problémákat, amiket konkrétan nem tudhatunk előre. Érzékeljük az éghajlat változását, hidegebb lesz vagy melegebb, nem tudjuk. A természet már nem tudja megjavítani magát, mint régen. Krízis esetén is tovább kell lépünk. A túlélés érdekében együtt kell működnünk mindenkivel!

Régebben úgy tudtuk, hogy a fogalmi gondolkodás csak a nyelven keresztül lehetséges, ma már tudjuk, hogy vizuálisan is lehet fogalmakkal gondolkodni. Dédapád és nagyanyád, én, jó példák vagyunk. Jelrendszereket dolgoztunk ki, szavak és hangok nélkül. Veled is gyúrom már a formákat... Nem csak jelekkel nehéz a jövőről gondolkodni. A természeti népek gyermekei, ha börtönbe kerülnek, meghalnak, mert nem ismerik a jövőben való gondolkodást. Lehet, hogy jobb lenne nekünk is, ha visszamennénk az erdőkbe, és fák tetején építkeznénk, mint néhány gazdag amerikai család. Egy magyar család visszament a természetbe, állatokat nevelnek, növényeket termesztenek, a gyerekeket otthon tanítják. Ne szakadj el soha a természettől, drága unokám. Reggel nézz ki az ablakon, szagolj bele a levegőbe, csak azután hallgasd meg az időjárás-jelentést. Ha lehet, gyalog járd, biciklivel vagy rollerrel, ne autóval. Ha lehet, olyasmit vásárolj, ami itt nálunk terem, nem Afrikában. Víz, levegő, talaj maradjon olyan, amilyen most, eléggé szennyezettek már így is...

Kérdezheted: egyedül vagyunk a világban, vagy vannak hasonlók körülöttünk? Képzeld, tejútrendszerünknek 150 milliárd csillaga van. Nem tudjuk, hány bolygó tartozik hozzájuk, de lehet, hogy egymilliónak van élőlényes bolygója. A Föld tíz fényévnyi környezetében van három csillag, amin lehet élet: Eridani, Ceti, Indi. Fénysebességgel tíz évig tartana az utazás oda, tíz évig vissza, de nincs ilyen eszközünk. Lézersugárral küldhetünk jeleket a Földről, de csak a szomszéd bolygókra. Lehet, hogy a rádióhullám lesz a győztes, mert fénysebességgel terjed. 1972-ben, amikor a mamád két éves volt, fellőtték a Pioneer-10 űrszondát a Jupiter vizsgálatára. Egy ideig küldte az információkat, aztán elhagyta a Naprendszer, és azóta száguld a végtelen felé. Mit küldenél a következő űrszondával, kis unokám? Éneket, táncot, rajzokat kellene küldeni, nem gondolod?

A társkeresést kezdjük a Földön, hétmilliárd ember nem elég? Világméretben hatunk már egymásra. Egyre többen vagyunk, egyre közelebb kerülünk egymáshoz testileg és területileg, de érzelmileg nem! Megnőtt a hatósugarunk, információink rádióhullámokon repülnek, mindenki egyszerre értesülhet a világ nagy dolgairól. Egységesek leszünk, de remélem, nem egyformák. A sokféleség egységét elérni nagyon nehéz feladat! Ezt a munkát hagyományozom rád. Szeretjük a sokféleséget, a különböző nyelveket, szokásokat, valóságokat. Szeretjük, mondom, te meg én, de mindenki szereti-e? Tudományos alapon, alaki jegyek szerint hat nagy csoportba osztható az emberiség, 29 kisebb egységgel, 13 vércsoporttal. Neked, a jövő tudósának, azt kell gondolnia, hogy mindenki értékes a maga módján. Te temperamentumos vagy, jól gondolkodsz, szokásaid kezdenek

kialakulni, hároméves létedre. Intelligencia és tudatosság kell nekünk. Sok pici nép már régen eltűnt a Föld színéről, beolvadt más népekbe, elvesztette nyelvét és kultúráját. Mi még nem. Próbálj mindent és mindenkit megérteni, kicsit bibliai módon. Irányítani csak magadat irányítsd, miután megismerted és megszeretted magadat. Sok idő lesz ez: iskolák, utazások, család, de sikerülni fog. Segítek, amíg tudok.

Örökölhető-e a szépség, okosság, ügyesség, kérdezed majd. Csodás mese, hogy egy icipici sejtben minden benne van, amit örökölhetünk. Újabb kutatások szerint a szerzett tulajdonságok is öröklődnek: MÉM!

Autókkal játszottunk, emlékszel? Két autót indítottam, egyik előbb ért a célba, mint a másik. Ezután te már csak a nyerő autóval játszottál, és nevetve mondtad: nyertem. Hiába mondtam, hogy legalább két autó kell egy versenyhez, másképp nem derül ki, melyik a győztes. Később, elmesélve szüleidnek a történetet, azt mondták: te saját magaddal versenyeztél. Szerintem a magunkkal versenyzés és önmagunk meghaladása kicsit későbbi feladat... Én már valóban csak magammal versengek, nincs tapsoló közönség. Sokszor játszunk háromszög formákkal, nem gondolva arra, milyen hármas egységet alkot egy ilyen alakzat. Sugalmazom: ez nem a szentháromság, csak egy szent hármasság egysége... Minden születésnapodra írtam levelet, nagy betűkkel, hatévesen majd elolvasod. Ez a levél később olvasható... Azt a jövőbeli világot szeretem, amiben te élsz majd.

Te nem éhezel, nem fázol, nem félsz, nem fáj semmi, holott a világban sok gyerek éhezik és fél. Ezeket a tényeket el kell magyaráznom valahogyan. Először így: ne hagyd ott az ennivalódat, edd meg vagy add oda valakinek. Ruháidat és játékaidat is tovább adhatod.

Egyelőre az önzéssel küzdünk: nem lehet minden a tiéd, ez nagyon fájdalmas érzés, de meg kell szoknod és együtt kell élned vele életed végéig. Lassan jutunk majd el Buddha megvilágosodásáig, én sem vagyok tökéletes, segítsünk egymásnak, kérlek.

Meséltél egy óvodás kislányról, aki csúfolt, mert lány vagy, ugyanakkor azt is mondta, hogy szép vagy. Ezeket a hatásokat össze kell egyeztetned kis lelkedben, eldöntened, mi hangsúlyosabb: a szépség, a gúnyolódás, vagy a saját magadról alkotott véleményed. Istenem, már hároméves korban elkezdődik...!

Mindig mindennel játszunk: orvost és beteget, mamát és kisbabát, oroszlánt és majmot, fát és vihart. Az ábécét egy játék házikó eleme mondogatja, ebben az esetben jó az ismételtetés mechanizmusa. Az egyik tévés mesében a sasmadár meg akarta enni a nyuszit. Az okos kis vakond műanyag nyuszit készített, a sas elvitte, és csalódottan tépdeste. Százszor eljátszottuk, hogyan csap le a sas, és milyen dühödten csipdeste az álnyulat. Mi ebből a tanulság? Adhatunk a sasnak műnyuszit,

de egy idő után rájön, hol keresse az igazi ennivalót. A táplálékláncot nehéz elmagyarázni egy háromévesnek. Sok idő eltelik, míg eljutunk a National Geographic filmjeiig, melyekben a tápláléklánc bemutatása nagyon valóságos.

Nem akarsz felnőtt lenni, vagyis egyszer igen, máskor nem. Egyszer pici babát játszol, aztán nagy felnőttet, aki irányít: gyere ide, menj oda, menj el, egyedül akarok maradni! Milyen érdekes, már most, néha egyedül akarsz maradni... Mesélek a mama gyerekkoráról, meg az én gyerekkoromról, gondolom, összehasonlítod a saját gyerekkoroddal. Énekelni, táncolni, mesélni mindennap kell. Testi növekedésedet az ajtófélfánál figyeljük, matricákat ragasztva egyre magasabbra. Mindjárt serdülő leszel, naponta fogod megváltani a világot, és naponta kell elviselned a kudarcokat. Komoly edzés lesz. Sokféle módon fogunk felkészülni a felnőttkorra, nem csak úgy, ahogy az amerikai úrhajós kislány. Mikor beteget játszol, olyan mélyen átéled, hogy nem mozdulsz, csukott szemed sem rezdül, kezed-lábad lóg. Fel kell emelnem testedet, feltenni az orvosi asztalra, megmérni a lázadat, meghallgatni a szívedet, megnézni a torkodat. Hintázáskor énekelünk: két szegény legény szántani menne, de nincsen kenyere, ezen megdöbbenünk, de van vöröshagyma! Játsszótárs vagyok, azt játszom, amit kitalálsz, de aztán továbbfejlesztjük a dolgokat.

Aggódom az egyre korábban érkező nemi érés miatt. Erre hogyan készüljünk fel? Az északiak később érnek, a szegények és éhezők is. Mi nem vagyunk sem északiak, sem éhezők. A korai szellemi fejlődés a testet is koraéretté teheti. A természeti népeknél nincs kamaszkor, csak gyerekkor és felnőttkor. A beavatás után azonnal jön az igazi élet. Én egy nyugodt életbe szeretnék beavatni, mely tele van bölcsességgel, de vidámsággal is. Sok idő az a 10 év, mialatt kamaszból felnőtt leszel itt Európában. Egyensúlyt kell teremtenünk tanulás, munka, szerelem és szeretet között. Jobb lenne kevesebb idő alatt több mindent megtanulni, a fölösleget kidobni a léghajóból, hogy szállni tudjunk.

Aggódom a jövőd miatt. Egyre többen vagyunk a Földön, és egyre kevesebb az ennivaló. El tud-e majd tartani téged a Föld? Meddig tartanak a nyersanyagok? Meddig lesz tiszta víz? Pár száz évvel ezelőtt se te, se én nem maradtunk volna életben. A harmadik világ népei sok gyereket szülnék: vallási okokból, nem ismerik el a születésszabályozást. A gyerek egyrészt öröm, másrészt segítség. Segíts te is, erre tanítalak, segíts elrámolni a játékaidat, segíts leszedni az asztalt, segíts mamádnak cipekedni. Mese formájában mondom neked a bibliai történeteket, mintha velünk történné. Nagyszüleimtől tanultam én is a világháborúkról, szüleimtől a 30-as évekről, magamtól az 50-es évekről, és most mindezt neked mesélem majd.

Most, az új népvándorlás korában, rajtunk keresztül özönlének a tömegek egy másik világba, amiről azt hiszik, hogy jobb és szebb, mint az övék. Kétszáz évvel ezelőtt az európaiak özönlöttek Amerikába, hasonló reményekkel. Nagyon régen pedig mi, keletiek özönlöttünk ide, nyugatra. Nem tudom, te milyen életet választasz majd: vándorlást, gazdagságot, vagy egyszerű életet itthon. Látok-e még felnőtt életedből valamit? Te már most öregnek látod a kezemet. Mesélem, mennyit turkáltam az agyagban, mennyi követ faragtam, mennyi vasat hegesztettem. Remélem, a sok komputerbillentyű nyomogatása közben nem fogod elfelejteni nagyanyád kezét.

Látod, hogy az egyik gyerek agresszív, a másik nem. Látod, hogy a farkas megeszi Piroskát és a nagymamát, de jön a vadász. A farkast nem lehet kikerülni. A valóságban nagyszerű állat a farkas, okos, családban és falkában él, csak akkor támad, ha éhes. Az emberről ezt nem tudom mondani neked! Meg kell szoknunk, hogy egyre sűrűbben vagyunk a metrón, az utcán, az autóúton, a világban, mégsem szabad agresszívnek lennünk. Az állatok, bizonyos sűrűség után, elvándorolnak vagy egymásnak esnek...

A mesekönyvek segítenek. A kukásautós könyvben szelektíven gyűjtik a szemetet, ahogyan mi a valóságban. A kirándulós könyvben nem bántják az állatokat és növényeket, mi csak simogatjuk őket. A négy évszokról szóló könyvből kiderül: egyik évszak szebb, mint a másik, nyáron úszunk, télen hóembert építünk, ősszel sok gyümölcsöt eszünk, a tavasznak meg csak örülünk, mert akkor van a születésnapunk. Mesetévét is nézünk, de sokszor te monddod, hogy menjünk már játszani. Legóból magas házakat építünk, kerteket, óvodákat, utcákat autókkal és emberkéekkel. A babaházban eljártsszuk, mit csinál mama, papa, gyerek, nagyszülők. Főznek, mosnak, takarítanak, beszélgetnek és játszanak. A mágneses táblánál ismerkedünk a betűk és számok formájával. Rajztáblánk olyan, hogy el tudjuk rajta tüntetni a vonalakat, de talán jobban szeretjük a valódi papírt a valódi ceruzákkal. A legvalódibb a gyurma, ami megtartja kezünk nyomát. A homokozás sem rossz, bár műveinket könnyen elfújja a szél.

Féltelek a vegyi fegyverektől, a tudatmódosító anyagoktól! Hogyan védhetnélek meg? Féltelek a sugárzásoktól és a nagyon erős zajoktól. Tévé, rádió, mobiltelefon, fülhallgató! Féltelek a génmódosított növényektől, állatoktól. Féltelek az elszaporodott rovaroktól és rovarölők-től. Aggódom az immunrendszer gyengülése miatt. Szerencsére nagyon jó a genetikai állományod, sok nép találkozott benned. De meg kell sejtened, mi lesz jó a jövőben és mi lesz rossz!

Tudnod kell, hogy a tényleges szelekció csökkent, ahogyan az a természetben volt. Tudati evolúcióra van szükségünk! Már létezik

szívátültetés, de kinek az életét mentsük meg? Ezt az etikai problémát a mesterséges szív oldaná meg. Láttam egy kedves filmet, amiben a férfinak több száz gyereke lett, mert bőkezűen adományozta spermáját. (A valóságban csak ötöt szabad.) Néhány gyerek apára vágyott, és megkereste az ismeretlent. Szegény apa nem tudta, mit tegyen. Tanulság: nem csak nemzeni kell, hanem nevelni, szeretni mindennap!

Drága unokám, te teljesen normálisan jöttél létre, úgy születted, mint a császárok, most te vagy az élet császára.

Jövőről szóló filmekben láthatunk zsenik agyából kivont injekciózást. Én az agyamból a számon és a mozdulataimon keresztül injekciózom beléd a tudásomat. Egyszerű ez, valóságos, nincs benne semmi kísérleti.

Az első mesterséges gén 1970-ben született, 1971-ben már egy beteg újszülöttben cserélték ki a rossz gént. Ez csodálatos, de mi történik, ha rosszra használják mindezt? Tudnunk kell, mi jó, mi rossz az emberiségnek. Volt már atomháború, vegyi háború, bakteriális háború. Ne legyen génháború!

Neked nagyon biztosan kell hinned a jóban, biztos kézzel kell tenned a dolgot, akármivel foglalkozol majd. A tudományos kutatás szabadságának is van határa az emberiség védelmében! Megtanítom neked az óvatosságot és a felelősséget. Akkor vagyunk a legbátrabbak, ha ismerjük határainkat, tudjuk, mit akarunk. Így még a boldogság is megközelíthető.

KÖRKÉP

Szerkeszti Gróh Gáspár

MARTONYI JÁNOS ÜZENETEI

Jeszenszky Géza

Rangos politikusok összegyűjtött írásai ritkán hordoznak olyan időszerű üzeneteket, mint a magyar külpolitikában 25 éve meghatározó szerepet betöltő korábbi külügyminiszter most megjelent kötete. Martonyi János a 2002 és 2010 között megjelent cikkeket minden változtatás nélkül adta közre (*Mi és a világ. Írások 2002–2010*). Fontos volt a mondanivaló akkor, de ha lehet, még fontosabb ma. A 2002-es választással eléggé váratlanul jött nyolc ellenzékben töltött év közben érett be 12 esztendő magyar politikájának a vetése, ekkor lettünk tagjai az Európai Uniónak. Ezzel megkaptuk azt a lehetőséget, hogy történelmi keretünkhöz, az európai „body politic”-hoz immár ne csak politikailag, de gazdaságilag és mentalitásban is visszatérjünk. A magyar választók akaratóból ezzel csak kevésbé éltünk, térségünk éllovasából sereghajtóvá váltunk ekkor, de a korrekció lehetősége fönmaradt. Pihenés vagy zsörtölődés helyett a politikai ellenzék legtekintélyesebb külpolitikusa írásokkal, előadásokkal igyekezett a fő irányt megmutatni, és lehetőleg abban megtartani az ország szekerét.

Ahogy Martonyi is visszatérően hangsúlyozza, a külvilágot ismerő és értő, az ország sorsa iránt felelősséget érző, különböző világnézetű és pártállású magyarok nem táplálhatnak kétséget afelől, hogy a rendszerváltozáskor lefektetett politikai alapelvek ma is érvényesek számunkra. Ezek az elvek: jogállam, liberális, parlamentáris demokrácia, önkormányzatiság, hatalmi ellensúlyok, emberi jogok (beleértve a nemzeti kisebbségek jogait), erős és integrált Európai Unió, a NATO mint a béke és biztonság garanciája, szoros együttműködés Közép-Európa nemzetei között. A szerző kormányon és ellenzékben egyaránt arra törekedett, hogy a külpolitikában, a nemzeti érdek érvényesítésében egyetértés legyen a politikai erők között, és ebből következően a folytonosság érvényesüljön mind az egyes lépésekben, mind az azokat végrehajtó apparátusban. Jó okkal hangsúlyozta, hogy ennek nem szavakban, hanem tettekben kell megnyilvánulnia. Noha az írások többsége

nem aktuálpolitikai bíráló, de meg kellett állapítani, hogy a kívánatos egyetértés megbomlott a nemzetpolitikában a kedvezménytörvény nemzetközi elfogadtatásáért folytatott küzdelemben, majd még súlyosabban 2004-ben, az állampolgárság kiterjesztésének az ügyében. Nem állott fönn az EU-val folytatott csatlakozási tárgyalások utolsó szakaszában sem. Világtörténelmi tettünk, az 56-os forradalom 50. évfordulójának tönkretétele kapcsán is indokolt volt a kritika, csakúgy, mint az atlantizmussal ellentétes orosz flört miatt. A 2007-ben a kormány által meghirdetett külpolitikai stratégia bírálata is példaszzerű: nem *ab ovo* marasztalja el mint az ellenoldal művét, csak megállapítja, hogy az közhelyek gyűjteménye, nem a jövőről szól, szakadék van a szavak és a valóság között, elsődleges célja a belpolitikai haszon volt.

A századunk első felében bennünket foglalkoztató kérdésekre adott válaszok tíz évvel később megdöbbenően aktuálisak. Versenyképesek-e a tekintélyuralmi (fél)diktatúrák a jogállamon alapuló demokráciákkal? 2008 elején még csak az utóbbi szellemi és erkölcsi fölényére lehetett rámutatni, azóta azonban bebizonyosodott, hogy „a szöszegés, a színlelés ázsiai valósága, a kánok kultúrája” csak a nyersanyagárak szárnyalásának idején tudott gyors növekedést produkálni, napjainkban a nemrég még sztárolt BRICS országok többsége recesszióban van. A Kelet és a Nyugat között hánykolódó komország vagyunk? A ma is érvényes válasz, hogy történelmünk, kultúránk „a három domb, az Akropolisz, a [római] Capitolium és a Golgota” alapján álló Európához köt bennünket, nem mentünk át a rossz oldalra, hiszen „nálunk nem halnak meg az újságírók, sem a képviselők,” magunk vagyunk felelősek értékválasztásainkért, sikereinkért vagy kudarcainkért. Válságban van az Európai Unió, döntenie kell-e „a nemzetek Európája” és a nemzetek feletti Európa között? Martonyi a dilemmát föloldja: a regionalizmus, helyi közösségek önrendelkezése a területhez nem kötődő közösségek (köztük a nemzeti kisebbségek) elismerésével kombinálva. Nagyon szívemből beszél egykori helyettesem majd utódom, amikor alaposan körüljárja a nemzetpolitikát, a magyar szomszédságpolitika és kisebbségvédelem dichotómiáját. Megállapítja, hogy Európát, kivált keleti felét nem „nemzetállamok,” hanem jelentős nemzeti kisebbségekkel rendelkező, de velük gyakran méltánytalanul bánó, asszimilálásukat erőltető államok alkotják, ezért is rendkívül sajnálatos, hogy az EU sem alapvető dokumentumaiban, sem gyakorlatában nem vállalta a nemzeti kisebbségek jogainak a védelmét. Persze ha Európa keresztény gyökereit sem vállalta, akkor min csodálkozunk?

Ezzel együtt nem fér kétség hozzá, hogy hazánk jobb jövője csak az egyszerre mélyülő és bővülő EU-ban van. Ezt Martonyinál alapsabban, színvonalasabban e hazában senki sem fejtette ki és nem képviseli. Nagyszerű és ritkán elhangzó, ismét szívemből szóló gondolat, hogy nekünk és szomszédainknak vannak komoly és nagyon pozitív tapasztalataink az integrációról: az Osztrák–Magyar Monarchia, a közös ügyeket törvénybe foglaló 1867: XII. tc. és az arra épülő ötven év béke és gyarapodás. Tudjuk, hogy szükség van (lenne) közös kül- és biztonságpolitikára. Ez legalább ma már van, legalább szavakban. Ahogy 150 évvel ezelőtt, az ma is egész Közép-Európa felzárkózásának előfeltétele, egyetlen útja a sikeres európai integráció. Arra is figyelmeztet szerzőnk, hogy ha ez megáll, az széttöredezéshez vezet, és nemcsak mi, de egész Közép-Európa a perifériára szorul. (Az írások megjelenésekor még nem létezett a fenyegetés, az Eurázsiai Szövetség, a cár országa.) De ez nemcsak számunkra lenne végzetes, a kohézió, az európai szolidaritás meggyöngyülése az egész világot visszavetné az egymással rivalizáló – és háborúskodó – országok korába. Ha viszont Európa bátran előremegy a közös érdekek és a közös politikák irányába, akkor lehetséges „humanizálni a globalizációt.” Ezt már 1939-ben megfogalmazta egy magyar, egy igazi közép-európai író, Márai Sándor: *„hittünk benne, hogy hű hazafiak akkor vagyunk, ha mindazt, ami hazánk egyéni, nemzeti sajátja és értéke, bele tudjuk illeszteni az európai szolidaritás magasabb összhangjába. Sokszor tévedtünk, és rettenetes hibákat követtünk el: de hittünk valamiben, hittünk hazánkban és hittünk Európában. S most nem tudom elhinni, hogy ez a búcsú, és nincs miben hinni többé. [...] Nekünk vezetni kellett volna a világot, példát mutatni fajtáknak és nemzedékeknek. [...] Minden hatalom a miénk volt, hogy ez a földrész vezesse új ezredév felé a világot: mit kezdtünk ezzel a hatalommal?”*

Csak a visegrádi országokban vannak még olyanok, akik hisznek abban, hogy Közép-Európa jövője azonos Európa jövőjével. Martonyi írásaival, beszédeivel, és elvein alapuló külpolitikájával emellett érvelt. Az iszlám fundamentalizmus első támadását Közép-Európa, s ezen belül is elsődlegesen Magyarország verte vissza. Ma ezt büszkén emlegetjük, de akkoriban voltak, akik a behódolásban hittek, abban keresték saját javukat. A közép-európaiak ismerik a Balkán történelmét, tudják, milyen veszélyes a politika és az ideológia összefonódása, a caesaropapizmus. Ha reánk hallgat a Nyugat, akkor elkerülhetjük korunk számos veszedelmét, a migráció jelentette veszélytől a politikai korrektség szellemi diktatúrájáig. Sikerünk esetén példát és biztatást jelentünk a felzárkózásra törekvő más államoknak. Ha viszont visszatérünk saját tipikus hibáinkhoz, a Kelet és Nyugat közötti lavírozáshoz, nem is a pad alá, de a szakadékba zuhanunk.

Globális világunk globális problémákkal szembesül. Csak a bolond hiheti, hogy ezekkel egyedül, vagy néhányan meg tudunk birkózni. Még egy egységes Európa sem képes erre egyedül. Világkormányra belátható időn belül nincs esély. De nemzetközi jogrend nélkül nincs jövő. Erről is meggyőzően szól Martonyi, a nemzetközi jogász. És nagy nemzetközi egyéniségek nélkül sincs. Erről szólnak a kötet miniatűr portréi, mint a Gorbacsovról, még inkább a II. János Pál pápáról szóló. Néhány kortárs magyarról is közöl ilyen.

Hajlamosak vagyunk leragadni a magyar glóbusz problémáiban. De megmaradásunk és boldogulásunk kulcsa megtalálni helyünket a világban. Martonyi János életműve ezt szolgálja. Ahogy írja, *„a végcél azonban világos: a homogén, centralizált nemzetállam meghaladása, a nyelvi, kulturális sokszínűsége, a szabad közösségek közösségére épülő, politikailag és gazdaságilag egységes Európa megteremtése.”* (267.)

Azt tudtuk, hogy Martonyi kitűnő gyakorlati politikus, de hogy milyen mélyenszántó gondolkodó, azt ez a szerény könyv bizonyítja. A világnak veszteség, hogy nem lett belőle NATO-főtítkárra, aminek egy pillanatban volt esélye, de akkor elvesztettük volna mint nemzeti politikust és gondolkodót. A 70. születésnapjára barátai és tisztelői által írt kötetben őt az el nem tűnt, de az 1940-es és 50-es években súlyosan megfogyatkozott és megrokkant magyar középosztály politikusának neveztem. Köszöntőmet azzal fejeztem be, hogy a rendszerváltozáskor a politikába belépett kortársainkkal együtt életünk nyolcadik évtizedébe lépve nem aggódalmak nélkül, de bizakodva adtuk át a stafétabotot. Azóta aggodalmaink nem várt mértékben nőttek, de a tanítványok, közeli munkatársak széles köre mégis esélyt kínál az optimizmusra. Ez a könyv és Martonyi János egész pályája testamentum a magyar külpolitika, sőt az egész magyar gondolkodó társadalom számára. Ha viszont az újabb nemzedékek nem hallgatnak üzeneteire, tanácsaira, akkor féltő, hogy ismét kisiklik a magyar történelem vonata.

A POPULIZMUSRÓL – MÁSKÉPPEN

S. Király Béla

A populista minősítést dorongként használja az „irányadó” média. Amőba fogalom, amely tetszés szerint veszi fel a bizonyítás, a csodás ráfogás formáját. Magyar Péter jól megírt Berlusconi-könyve jut erről eszembe.¹ Az olasz politikussal ugyanis a televízióra, a tömegtájékoztatásra épülő új politizálás korszaka kezdődött el, amely nem feltétlenül a tényekkel, eredményekkel operál, hanem a magáról kialakított kedvező képet fabrikálgatja. Berlusconinak és a hozzá hasonló politikusoknak többnyire a kommunikáció számít, és az, hogy – támogatás fejében – mit tudnak elhiteni az emberekkel – ideig-óráig, évekig. A szerző – másokhoz hasonlóan – az ilyen jelenséget populizmusnak nevezi, de kétlem, hogy az jól körvonalazható e sejtelmes, mindenre alkalmas szóval. A semmitől vissza nem riadó, a lehetőségekkel gátlástalanul élő és visszaélő, majd a pusztán választóknak tekintett emberek reményeivel házaló üzletember tetteit hétköznapi magyar kifejezésekkel pontosabban jellemezhetnénk, ám ezek korántsem olyan átfogóak, mint a „populizmus”.

A populista jelző kapcsán az a valóban bosszantó, ha új pártok – Jobbik, Front National, Podemos stb. – vagy az újszerű helyett új politikusok lekezelő modorú jellemzésére megkülönböztetés nélkül használja a finnyás establishment és annak médiája. A szemantikai zűrzavart tovább fokozza, hogy a közmédia nemcsak pejoratív értelemben használja e fogalmat – így minősül időnként populistának Ronald Reagan is.

Ilyen előzmények után nyújtott számomra kivételes, eligazító erejű élményt Chantal Delsol legújabb könyve², amely alkalmazott politikai filozófiának tekinthető. A töbttucatnyi mű közismert szerzője – melyekből magyarul csak egy olvasható, mégpedig éppen a *Magyar Szemle Könyvek* kiadásában³ – felütéssel kezdi pompás esszéjét: „A populizmus kifejezés mindenekelőtt sértés: vele azokat a pártokat és mozgalmakat jellemzik, amelyek tagjait többnyire butáknak, korlátoltaknak, sőt gyengeelméjűeknek minősítik.” Ám nem az a fontos, hogy mit, hanem hogy kik mondják mindezt, és miért!

Delsol könyvének alcíme provokatív, a könyv első oldalai szintén. Aztán lassan minden a helyére kerül, és az olvasó kedélye is megnyugodhat. A botrányt sejtő olvasó téved: fokról fokra érvényesül a szerző kivételes tárgyismerete, imponáló klasszikus műveltsége, intellektuális szigora, mértékletessége. A katolikus-arisztotelianus filo-

zófus, a francia kulturális elit meghatározó egyénisége, bátran fordul szembe a hivatalossá erőltetett elbeszélési móddal, amely nap mint nap árad az újságokból, tévéstúdiókból, és konferenciatermekből. Mit gondoljunk ezekről a civilizáltakról – kérdezi Delsol–, akik ilyen zsigeri gyűlölettel kiáltanak kígyót-békát azokra a populistákra „vadakra”, amelyeket nem sikerült még hivatalossá háziasítani? „*Nem ismerek nagyobb brutalitást – állítja –, mint ahogy a populisták irányzatokat fogadják demokráciánkban.*” A populisták lett a becsmérő jelző, mióta a fasisztázás ismételtetése fölött eljárt az idő.

A szerző nem dicséri a populizmust, nem is azonosul vele, de védelmébe veszi a nemtelen támadások miatt és nem tagadja jogát, helyét a demokráciában. Inkább ésszerű magyarázatot keres létezésére. Egy korábbi, a *Jelenkor gondja*⁴ című könyvében már szóvá tette korunk fő problémáját: az éltető talaját vesztett hedonista individualizmus elterjedését a nyugati életvitelben és gondolkodásban. A közösségi kötelekektől meg- és elszabadult egyén sztárolt eszménye és ideológiai piedesztálra emelése egy célt szolgál: a vágyak kielégítését – lehetőleg minden eszközzel. Még az ötvenhatos magyar forradalomért és Máraiért rajongó francia barátom is azt magyarázta nekem az Oise folyó partján sétálva, hogy életünk vezérfonala mindig az életminőség (qualité de vie) elérésének legmagasabb foka kell legyen. Ez a kialakított és többnyire elfogadott vezérelv a fogyasztás lázában élőkben egészen az őszi bevándoroltatásig elfojtotta az ébredező kételkedést. Ám a demokrácia ilyen felfogása paradoxonokkal is viselős: például az azal, hogy folyton védekezésre kényszerül más – többségi – életformákkal szemben, és kivételezett haszonélvezőit motiválatlan életre kárkoztatja. Amikor aztán a növekvő számú szűkölködők alkalmi táborával és azok szócsöveivel szembesül, akkor az ideológiai fősodor „szentté” nyilvánítja elveit és örökölt, szerzett vagy kapott kiváltságait. Amikor a belföldi vagy külföldi többség hangja behallatszik a gazdasági és a kulturális elit elefántcsonttoronyainak ablakán, akkor a tolerancia apostolainál betelik a pohár: a hírcsatornákon, az elemző show-kban elindul a rágalmozás, a demokráciafélétség, a világháborús szörnyűségek asztaltáncoltatása. Az intolerancia szellemi számlélétrájának legfelső fokáról aztán bejelentik a történelem végét. (Az övékét – legalábbis.)

„*Az ideológiák vége – írta Havel elnök – azt jelenti, hogy nem várunk többé Godot-ra. Ám a demokrácia gyakorlásával mégis azt a benyomást keltjük, hogy megérkezett végre Godot.*”⁵ E hamis önelégültség következménye az „egyneműsítő racionalitás” (rationalité unique), amely – ahelyett, hogy párbeszédet folytatna velük és gondjaik fölé hajolna – kitolja a hivatalosság látómezejéből és megbélyegzi a tiltakozó mozgalmakat. Ám a médiahajókból kidobottak némelyike nem süllyed el szegényében.

A populistának gúnyolt mozgalmak és pártok a pusztá technikává, rutinná váló, gazdasági ügyvitellé silányuló európai politika gyomja mellett szárba szökő, élénken viruló virágok – azaz „büdöskék” –, és létükkel bizonyítják, hogy a nyugati demokrácia vezető, illetve értelmező elitjének többségéből hiányzik a meggyőződés, a bátorság, amely a néhai nyugati kultúra legszebb örökzöld növénye volt.

A „populisták” elleni fellépés már Platónnál megtalálható, aki a sokaságot, a többséget a középserrel, a káosz lehetőségével azonosította, állapítja meg Delsol. Napjainkban az úgynevezett nép gyermekeinek többségét már nem igen győzi meg az emberi jogok ezerszer hallott esti meséje. Ezért Brüsszel, a szigorú nagymama, szeszélyességgel, bugris indulatokkal vádolja a fiatalokat, amiért hajlamosak a demagógokat követni. A demagóg eredeti értelmében a nép vezérének jelentette, viszont másik értelmében félrevezetőt is, aki – aranyshájú számadóként – arra buzdítja a sokaságot, hogy csak önmagának éljen és hanyagolja a közügyeket.

Tévedés a populizmust a demagógiával szinonim értelemben használni. Az úgynevezett populisták súlyos kritikával illetik a fogyasztói életformát, és ellenségesen morognak Brüsszel tétlenkedésén vagy basáskodásán – a „brüsszelizmuson”. A populista védi partikularitását, gyökereit, hazáját, lokálpatriótát, visszametszi a fogyasztói magatartás vadhajtasait, és a helyi ügyek intézését a helyieknek követeli – érvel Delsol. Egyszóval védi a részlegest, az esetlegest a totalitárius egyetemességgel szemben. A populista beszéd a politika eltűnt erkölcsi dimenzióját követeli vissza, antiglobalista, amennyiben a globalizmus a multimilliárdosok által diktált politikai és ellenkulturális modus vivendit jelenti. Napjainkban már nem csak a populisták döbbennek meg és háborodnak fel azon, ahogy a gazdaság főszereplői és médiadívái diktálnak a politikának, vagy akár át is veszik tőlük a gyeplőt. Nekik semmi keresnivalójuk nem lehetne a politikában, mivel az egy sajátos dimenziója a társadalmi világnak. Az establishmentnek már az is kegyeletsértő, ahogy a „populisták” szóvá teszik elégedetlenségüket: szókimondóak, nyersekek, és nem hajlandóak a politikailag korrekt bikkfanyelvén beszélni a valóságról. Diagnózisuk persze gyakran téves, és a mondandójukból áradó „közönségesség”, a szent szimplicitás bizony riasztó, de ettől még a demokratikus diskurzus és életvilág részei ők is. Követelésük tekintélyes részének érvényesülnie kell. Ha nem – következtet Delsol –, a megbélyegzők legyenek koherensek önmagukkal és mondják ki: nem demokráciában, hanem felvilágosult – vagy félhomályos – diktatúrában élünk, melyben a véleményhatalmi elit a gazdasági elit érdekeit szolgálja, miközben álszent módon a népre vagy a többségre hivatkozik.⁶

A „populisták” jól tudják, hogy a jelenkori felvilágosított demokrácia és a tudományos liberalizmus csak a *happy few*-nak kedvez.

Az emancipációs jellegű, egyetemes igényű újliberális ideológia még mindig monopóliumhelyzetben van, és a vallásos életformát, a helyhez tartozás büszkeségét – lásd a magyar „gyökér” szó megbélyegző használatát egyes szerzőknél – és más tradicionális erényeket a bumfordiság vagy éppen a bunkóság szinonimájának tekinti.

Meglehet – fejezi be könyvét a szerző –, hogy a populizmus gyalázása az utolsó védelmi reflexe az Ész kisajátított ideológiájának, melynek legitimitását már a „nem populisták” közül is egyre többen megkérdőjelezzik.

JEGYZETEK

¹ Magyar Péter: *Berlusconi. Pénz, hatalom, botrányok*. HVG Könyvek, 2011, Budapest

² Chantal Delsol: *Populisme. Les demeures de l'Histoire. (Populizmus. A történelemről lemaradtak.)* Le Rocher, 2015, Paris/Monaco

³ Chantal Delsol: *A köztársaság mint francia kérdés*. Magyar Szemle Alapítvány, 2004, Budapest

⁴ Chantal Delsol: *Le Souci contemporain*. Bruxelles, Complexe, 1996. 110.

⁵ Uo. 126.

⁶ *Le populisme: une définition. (Entretien avec Chantal Delsol)*. Beszélgetés Chantal Delsollal. <https://www.youtube.com/watch?v=Wzuv9C-G4w>

KOVÁCS ANDRÁS ISKOLÁJA ÉS AZ ERDÉLYI RENESZÁNSZ KUTATÁS

Entz Géza

Az eredetileg képzőművészeknek alapított Szervátiusz Jenő Díjat 2005 óta felváltva művészettörténész, illetve újságíró is kapja, hogy ráirányítsa a figyelmet a Kárpát-medence magyar művészetének bemutatásában és értékelésében elért kiemelkedő eredményekre. A díj idei művészettörténész kitüntetettje Kovács András, a Babeş-Bolyai Egyetem nyugalmazott professzora és a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja. Iskolateremtő tudósról van szó. Kétféle értelemben is. Az erdélyi késő reneszánsz művészet emlékeire és történeti összefüggéseire koncentráló nagyszabású tudósi munkássága az erdélyi művészettörténeti kutatás széles területei számára szabott új irányt. Az 1990 után kibontakozott egyetemi oktatói tevékenysége során pedig a keze alól kikerült, kiválóan felkészített népes szakembergárda az erdélyi művészettörténeti kutatás újjáéledését és soha nem látott virágzását eredményezte.

Újjáéledésről kell beszélnünk, mert az erdélyi magyar művészettörténet-írás folyamatosága a romániai politikai állapotoknak a maiak számára már elképzelhetetlen szélsőségekbe menő romlása miatt az 1980-as évtizedre csaknem teljesen megszakadt. A művészettörténész-oktatás fokozatosan az összes romániai egyetemen megszűnt, így az utánpótlás is hosszú időre lehetetlenné vált. Az 1990 után a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen újraindult román nyelvű művészettörténész-képzés éppen Kovács András professzornak köszönhetően egészült ki 1996-tól magyar oktatási nyelvű csoporttal, s így jöhetett létre a közös művészettörténet tanszék 1999-ben.

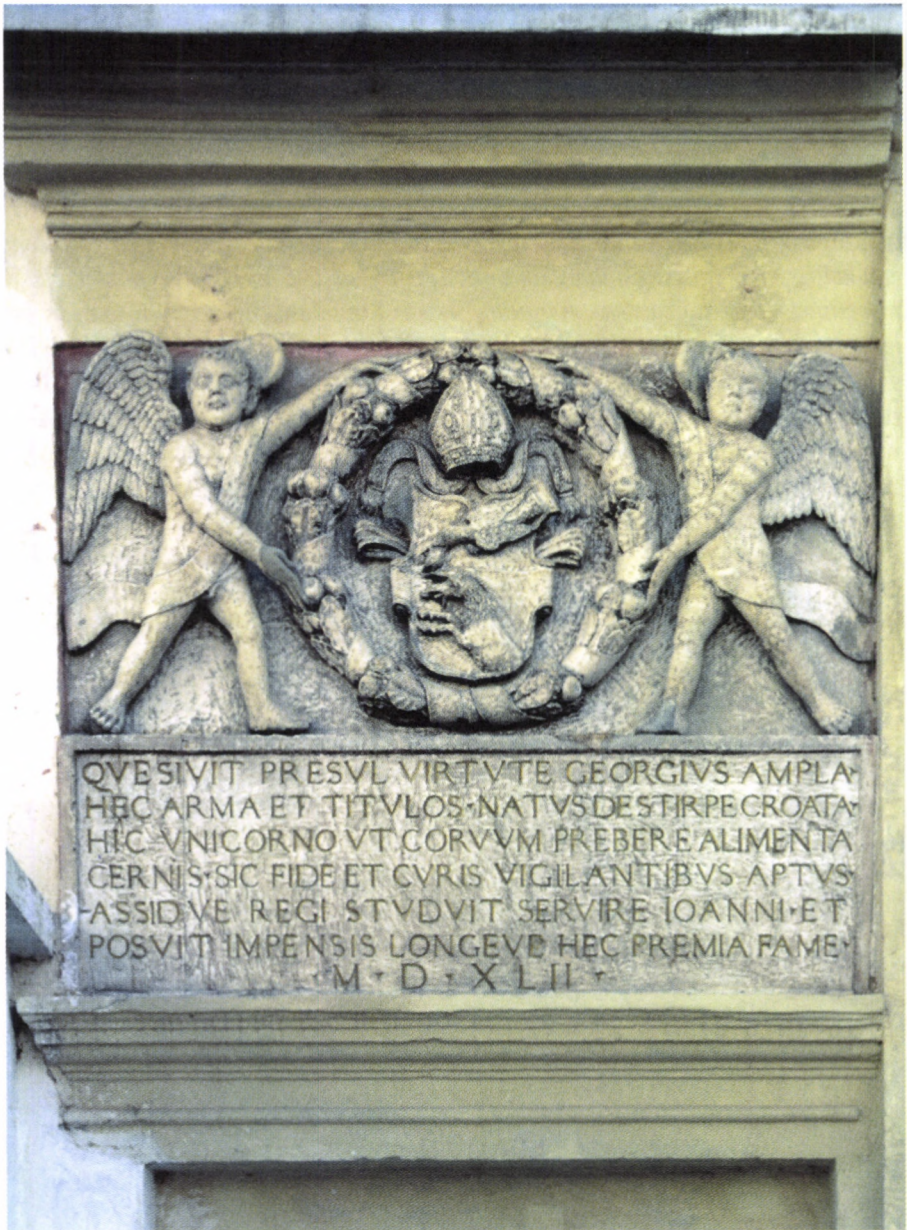
Kitüntetettünk 1984-ben védte meg Bethlen Gábor építő tevékenységének és műpártolásának feltárásával foglalkozó egyetemi doktori disszertációját. Hogy abban az időben egy kutatónak milyen abszurd nehézségekkel kellett megküzdenie, mutatja, hogy az egyetlen példányban véglegesített, gépelt kéziratot, miután azt a témavezető is átnézte, közel egy évig nem sikerült a hivatalos leadáshoz megkívtatni öt példányban sokszorosítani. És aztán természetesen azt is csak az akkori, bármifajta öntevékenységet kizáró szabályok átlépésével. A Bethlen Gábor kora építészetét alapvetően új megvilágításba helyező disszertáció publikálásáról persze szó sem lehetett.

A tudomány iránti komoly érdeklődés azonban dacol a mostoha viszonyokkal, ennek kifinomult technikáját Erdélyben olyan kiemelkedő

tudósok dolgozták ki, mint Jakó Zsigmond (1916–2008) történészprofesszor, Kovács Andrásnak is egyik mentora, vagy a magyar nyelvtudomány kiemelkedő alakja, az ugyancsak Kolozsváron munkálkodó Szabó T. Attila (1906–1987). Ebben a szellemi környezetben nem véletlen, hogy Andrásban, már egyetemi hallgatóként levéltári források tanulmányozása során körvonalazódnak későbbi tudományos munkájának meghatározó jellemzői. Érdemes idézni, ahogy ő maga ír erről: „[1966] őszén kezdtem el a kolozsvári városi számadáskönyvek 17. század első feléből származó köteteknek a módszeres átolvasását. A gyulafehérvári Káptalani Birtoklevéltárban őrzött latin nyelvű alvinci ingatlanleltárak átírása, az ott előkerült, 19. század elején készült építészeti felmérések tanulmányozása [a gyulafehérvári levéltári munkát ugyanez év nyarán végezte éppen Jakó Zsigmond professzor ösztönzése nyomán], azután pedig a kolozsvári városi számadáskönyvek lakonikus bejegyzéseiből körvonalazódó összkép sorsdöntő volt számomra: a felfedezés, az újonnan szerzett tudás szívdobogtató izgalma a legcsodálatosabb kábítószer, s az éveken át, nap mint nap olvasott-másolt számadáskönyvi bejegyzések, azután pedig a kolozsvári, meg a besztercei tanácshoz intézett fejedelmi levelek olvasása, a bennük rejlő adatok értelmezése meghatározó örömforrásává vált mindennapjaimnak.”¹

Kolozsvár, ajtókeret Kakas István címerével, 1590–1592 körül

Szamosújvár, Martinuzzi György címere a külső várkapu fölött

Ezek a sorok egy tudományos munkára komolyan készülő egyetemi hallgató intellektuális élményeit és szakmai vallomását közvetítik késői visszaemlékezésben, aki ez első tudományos kutatói élmények

idején Virgil Vătăşianu (1902–1993) művészettörténész professzor tanítványa volt a Babeş-Bolyai Egyetemen.

Kovács András így emlékezik professzorára: „*Tanárunk az emlékek alapos leírására és módszeres elemzésére szorított, s mélységesen elítélte és lenézte az általa »bukaresti módinak« tartott, stílusvirágokkal és idegen szavakkal terhelt esztétizáló semmitmondást.*”² E tömör summázat egy olyan tág horizontú tudós képét villantja fel, aki az akkori világban kivételes jelenségnek számított nemcsak Erdélyben, Romániában is. A jómódú nagyszebeni román polgárcsaládból származó Vătăşianu egykor Hát-szeg vidéke középkori román emlékeit feldolgozó munkájával az európai művészettörténet fellegvárában, Bécsben szerzett doktorátust, de Prágában is folytatott tanulmányokat, és évtizedes itáliai tartózkodásának tapasztalatait is sokoldalúan kamatoztatta kutatói és oktatói tevékenységében. Úttörő vállalkozása volt az 1959-ben megjelent, Erdély középkori művészettörténetének az addigi magyar és német kutatás eredményeit korrekt módon felhasználó, nagyszabású, román nyelvű összefoglalása.³

Vătăşianu professzor tanszéke magas szakmai színvonalú képzést kínált hallgatói, köztük néhány magyar anyanyelvű hallgatója számára is, Kovács András munkássága korszakos jelentőségének megértéséhez azonban röviden az erdélyi tudománytörténeti előzményekre is utalnunk kell.

A levéltári források módszeres feltárása és értelmezése, ami a történettudományban természetes, sokáig korántsem volt magától értetődő a művészettörténetben. Ünnepeztünk B. Nagy Margit (1928–2007) munkásságát értékelve, annak kivételes tudományos értékeire utalva Kovács András saját szakmai ars poeticáját is megfogalmazza, amikor rámutat, hogy a kitűnő művészettörténész, mármint B. Nagy Margit felismerte azt a lehetőséget, amire „*a korábbi művészettörténeti irodalmunkban alig találunk példát, hogy a műalkotás közvetlen vizsgálata, valamint a keletkezését, megrendelőit, mestereit megvilágító levéltári anyag feltárása és összevetése vezethet tárgyilagos, használható eredményre.*”⁴

Az erdélyi tudományosságban ennek a módszernek kettős gyökere van. Az egyik magyarországi, a másik erdélyi.

A magyarországi szál a művészettörténet tudományában Hekler Antal (1882–1940) kezdeményezésére megy vissza. A nagy műveltségű Hekler 1918-tól a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem művészettörténész professzora, aki a Trianon utáni helyzetben olyan tudománypolitikai programot hirdetett meg és sokoldalúan képzett, kiváló tanítványok egész sorát kibocsátva épített hozzá erős alapokat, ami a magyarországi művészet ezeréves múltját a történelmi források szisztematikus feltárására és kritikai feldolgozására alapozva értékeli

és mutatja be. Ennek jegyében alkotott sok más között Entz Géza (1913–1993), aki az 1940-es évtizedben Kolozsváron működött, és 1945-től a Bolyai Egyetem művészettörténész tanára volt.

A trianoni traumára a magyar történettudománynak is volt az előbbiekkal párhuzamba állítható válasza, mely előre mutatott és a nem magyar tudomány képviselőivel való szellemi dialógus feltételeit is megalapozta. Ez a Mályusz Elemér (1898–1989) budapesti történész-professzor által kezdeményezett, és általa népiségtörténeti kutatásnak elnevezett, a Volkstum (népiség) politikai tendenciájú náci koncepciójával szembehelyezkedő, tudományos alapú helytörténeti kutatás, amely egy adott területi egység, pl. egy megye történetét az ott élők életviszonyainak történeti változásait nyomon követő teljes körű, minden településre kiterjedő levéltári forrásfeltárással alapozza meg. Egyike Mályusz Elemér legkiválóbb tanítványainak éppen a már emlegetett Jakó Zsigmond volt.

A művészettörténeti kutatást megtermékenyítő levéltári kutatásnak erdélyi gyökerei szempontjából a történész levéltáros Kelemen Lajosnak (1877–1963), a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjának szerepe emelendő ki. Kelemen Lajos Erdély levéltári örökségének kiemelkedő ismerője és az erdélyi régiség minden érdemes kutatójának, több mint fél évszázadon keresztül mentora és önzetlen segítőtje volt. Kelemen Lajos egész életét Erdélyben élte le, de bármennyire is fontos az a szerepvállalás, amit a művészettörténeti kutatás is köszönhet neki, ő mégsem volt művészettörténész.

A korszerű erdélyi magyar művészettörténet-írás első generációjának tagjai, akiknek eredményeire sok tekintetben Kovács András szakmai munkássága is épül, magyarországiak voltak. Balogh Jolán (1900–1988), Bíró József (1907–1945) és Entz Géza nevét kell itt feltétlenül megemlíteni. Utóbbi, vagyis édesapám, Jakó Zsigmonddal együtt a második bécsi döntés után kerültek Kolozsvárra, és váltak az akkor ott kibontakozott pezsgő tudományos és egyetemi élet meghatározó szereplőivé. Ezzel, amint azt ma már megállapíthatjuk, útjára indult az erdélyi magyar művészettörténeti iskola is, amelynek első, és évtizedeken át egyedüli, mindvégig Erdélyben alkotó nagy formátumú képviselője B. Nagy Margit volt, Entz Géza és a régész László Gyula (1910–1998) tanítványa.

Kovács András munkásságában eredményesen ötvözte és sok ágon továbbfejlesztette mindazt a tudományos tapasztalatot és módszertani újítást, amit az említett elődök közvetítettek. A stafétabotot, ha lehet így fogalmazni, közvetlenül B. Nagy Margittól vette át. Témaválasztásában és módszertanában is hozzá áll a legközelebb. Munkássága során „az erdélyi művészeti emlékek történetétől, megrendelőitől, az épületek

Marosvásárhely, a vár kaputornya

és térrendszerük funkcióitól, a tervezésben és megvalósításban közreműködő mesterek tevékenységétől, az egykori leírásoktól és a megmaradt művektől indult el, és az egyes emlékeket, emlékcsoportokat karakterizálva jelölte ki helyüket az erdélyi és a közép-európai művészet történetében.”⁵ Az ezekre az eredményekre alapozott, az először 2003-ban, majd 2006-ban is publikált összefoglaló művét Erdély késő reneszánsz építészetéről⁶ az egyetemes magyar művészettörténet kiemelkedő teljesítményeként tartja számon a szakma.

Az azonban, hogy ma erdélyi magyar művészettörténeti iskoláról beszélhetünk, és nem csak annak fennebb érintett kezdeményeiben rejltő lehetőségről, annak köszönhető, hogy Kovács András az erdélyi késő reneszánsz művészet összefüggéseit eredeti módon és sokoldalúan bemutató impozáns tudósi életművén túl, az 1990-es évek második felétől kibontakozott egyetemi oktatói tevékenységének eredményeként, az erdélyi tudománytörténetben először, művészettörténészek sokasága állhat az Erdély művészeti örökségét korszerű eszközökkel feltáró kutatás rendelkezésére.

Ő aligha számított ilyen szerepre, mert ehhez egyebek közt egy világbirodalom előre nem látható, váratlanul gyors és békés összeomlására volt szükség. Az így rámért sok lemondással, de az idő múltával talán nem kevés elégtétellel is járó sorsot azonban a tudomány, és nem kevésbé nemzeti közösségünk legnagyobb hasznára, vállalta. Ha a világ nem így alakul, ő lett volna eme potenciális tudományos iskola második és könnyen lehet, utolsó tagja. Most azonban kitűnő tanítványai révén Erdélyben több mint két tucat jól felkészült művészettörténész folytat aktív és igen eredményes szakmai életet, igaz, az Erdélyben sohasem könnyű körülmények között. Rendszeres konferenciákkal, ezeket összegző tanulmánykötetekkel, önálló publikációk sokaságával bírnak, és szorosán együttműködnek magyarországi, valamint távolabbi országokban alkotó művészettörténész és a művészettörténettel rokon területen dolgozó kollégáikkal. Közülük való az a huszonhárom is, aki a *Liber discipulorum* címmel megjelentetett kötetben⁷ tisztelgett előtte 65. születésnapján, sok levéltári forrást feldolgozó, az erdélyi művészet széles területeit átfogó, érdemdús tanulmányokkal.

Befejezésül még egy adalék az 1990 előtti és az azóta eltelt idő szakmai lehetőségeinek drámai ellentétére: az 1969 és 1989 között eltelt húsz évben Kovács Andrásnak mindössze 15 publikációra nyílt lehetősége, az azóta eltelt huszonöt évben pedig 160 önálló, tudománytörténeti alapvetést hordozó közleménye jelent meg.

Szívből kívánjuk neki, hogy oktatási és adminisztratív terhei csökkenésével, tanítványai és fiatalabb kollégái terelgetése mellett, a tudásszerzés ópiumát kedvére fogyaszthassa a maga örömeire és mindannyiunk közös javára.

A laudáció a Szervoátiusz Jenő Díj átadása alkalmából hangzott el Budapesten, 2015. november 12-én.

JEGYZETEK

¹ Kovács András: *Hogyan lettem művészettörténész?* In: *A történész műhelye*. Szerk. Kovács Kiss Gyöngy. Komp-Press Kiadó. Korunk. 2015, Kolozsvár. 106.

² Uo.

³ Vătăşianu, Virgil: *Istoria artei feudale în Țările Române*, Bucureşti, 1959

⁴ Kovács András: *B. Nagy Margit művészettörténész*. Művészettörténeti Értesítő, LVI. (2007) 1-2. 362.

⁵ Galavics Géza: *Reneszánsz művészettörténeti kutatások Magyarországon 1995 és 2012 között*. *Ars Hungarica* XXXIX (2013), 4., 492.

⁶ Kovács András: *Késő reneszánsz építészet Erdélyben 1541–1720*. Budapest; Kolozsvár: Teleki László Alapítvány-Polis Könyvkiadó, 2003.

⁷ Kovács Zsolt, Sarkadi Nagy Emese, Weisz Attila (szerk.): *Liber discipulorum. Tanulmányok Kovács András 65. születésnapjára*. Erdélyi Múzeum Egyesület, Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány, 2011, Kolozsvár.

Illyefalva, templomvár

POSZTMODERN SHAKESPEARE, A SZOVJETUNIÓRA HANGOLVA

David Szalay *Az ártatlanság című regényéről*

Haklik Norbert

Ezerkilencszázhetvenkettő. A magyarországi történések szempontjából eseménytelen év, de ha azt tekintjük, mi zajlott a nagyvilágban, nagyon fontos esztendő. Legemlékezetesebb epizódjai olyan folyamatok létezését tették egyértelművé, amelyek jelenünket is meghatározzák. A müncheni túsdráma a közel-keleti Izrael-ellenes terrorizmust egyenesen Európába lendíti át, miközben kontinensünk „benszülött” terrorizmusa a Londonderryben lezajló véres vasárnapkal kapcsolat magasabb sebességre. Négy évtized távlatából azonban az a leginkább szembetűnő, milyen határozott jelei voltak annak már ekkor is, hogy a hidegháborús világrend bő másfél évtized múlva összeomlik. Megszületik az NSZK–NDK alapszerződés. Prágában harmincöt cseh író, köztük Václav Havel, petícióban követeli a politikai foglyok szabadon bocsátását. Nixon személyében elsőként utazik a Szovjetunióba amerikai elnök. Fél évvel később Brezsnyevvel aláírják a rakétavédelmi rendszerek korlátozásáról szóló SALT–1 szerződést. November végén Genfben már az interkontinentális ballisztikus rakéták további telepítésének leállításáról tárgyalnak. Egyértelmű, hogy ha nem is dől ki sarkából holnapra a világ, de a második világháború után kialakult rend előbb-utóbb alapjaiban változik meg.

Látjuk ezt ma, az utókor könnyed magabiztosságával. Ám felismerheték-e a világpolitikai hírek mögött a kortársak a küszöbönálló változások feltartóztatathatatlanságát? És azokban, akik közülük éppen a világ

kettéosztottságára építették világnézetüket és karrierjüket, támadtak-e kétségek afelől, helyes volt-e, amit egész addigi életükben hittek és cselekedtek?

A magyar származású brit prózaíró, David Szalay *Az ártatlanság* című regényének főhőse, Alekszandr őrnagy nincs híján az effajta kétségeknek. Egy álom és Bach *A jól hangolt zongorája* Szvjatoszlav Richter-féle előadásának meghallgatása indítja el benne azt az emlékezésfolyamatot, amely aztán a kétely, a számvetés és az önvizsgálat nagyszabású drámájává terebélyesedik. Az emlékezést 1948-ra, amikor is az MGB (a későbbi KGB) ügynökeként dolgozó Alekszandr a Metyeljev Log-i elmegyógyintézetbe látogat, hogy megbizonyosodjék afelől: az ott kezelt, évek óta halottnak hitt zeneszerző, Anatolij Ljovics Judin nem szimuláns.

Szalay alaposan próbára teszi Judin történetével azoknak az olvasóknak a türelmét, akiknek van némi fogalmuk a Szovjetunióban élő németység sorsáról, vagy arról általában, hogyan működött a sztálini diktatúra. Judin német kötődései miatt keveredik gyanúba mint „náciszimpatizáns”, ráadásul aktája szerint a moszkvai konzervatórium hallgatójaként „gyakran hangsúlyozta a német zeneszerzők, különösen Bach felsőbbrendűségét az orosz muzsikussal szemben”. Németországi születésű, a Szovjetunióba nősült konzervatóriumi professzorát s egyúttal atyai jóbarátját 1940 tavaszán deportálják, mire közös ismerősükön, egy svájci zenészen keresztül küld neki levelet. (Igen: a Szovjetunióból

a Szovjetunióba, Svájcra át.) A levélben Judin leírja: szeretne Németországba disszidálni. És láss csodát: annak ellenére, hogy a hatóságok felbontják Judin levelét (elvégre tartalmáról beszámolnak az Alekszandr őrnagy által hozzáférhető akták), a zeneszerzőt nem tartóztatják le, nem küldik Szibériába, és nem lövik főbe. Ugyanis egy évvel később, 1942-ben még mindig eléggé eleven ahhoz, hogy ismét írjon a svájci kapcsolatnak, és azt kérdezze tőle, hogyan juthatna el Németországba. Ráadásul még arra is céloz a levélben, hogy örömeire szolgálja a németek világháborús győzelmét! Mindez kiváltja az olvasó gyanúját a zongoraművész épelméjűségét illetően, ahogy a regényíró tárgyi felkészültségébe vetett hite is elvész.

Szalay sok életszerűtlenséget összeszegyválvál, de a korrajz lényegtelen

háttérelemmé válik egy nagyon is hitelen, emberi dráma mögött, ezért közzömbös, hogy az a szovjet diktatúra, a középkori inkvizíció, vagy éppen egy jövőbeli falanszter színpalái között játszódik-e.

Anélkül, hogy a kelleténél többet elárulnánk a történetről a regény leendő olvasóinak: Alekszandr őrnagy a nyomozás során összebarátkozik a Lozovszkij házaspárral, s az orvos feleségéhez, Nagyezsda Filippovnához is egyre közelebb kerül. Mindeközben Alekszandr fivére, az újságíró Iván olyan témákkal kacérkodik, amelyek megírása a negyvenes évek Szovjetuniójában a riporter egészségének rohamos (olykor kötél vagy golyó általi) megromlásával fenyeget. Az orvossal kialakuló barátsága és a szakmai kötelességtudat közötti feszültség, valamint a Nagyezsda

Kézdiszentlélek, templomvár

Gyulafehérvár, az érseki palota kapuja

iránt érzett vonzalom együttállása is elegendő volna ahhoz, hogy motíválttá tegye Alekszandr később végzetesnek bizonyuló lépését. David Szalay ennél jóval bravúrosabban vezet elő a tragikai vétséget. Az őrnagy ugyanis egyúttal fivérének is segíteni próbál, amikor azt ajánlja neki, az éhező vasutasokról szóló riport helyett inkább írja meg a leleplező cikket, amely Lozovszkij doktort a rendszerellenes propaganda gyanújába keveri. A cikk azonban túl jól sikerül, és pár hét múlva egy moszkvai távirat utasításai alapján maga Alexandr vezényli le barátjának letartóztatását. Innentől a maguk útját járják az események. Művének sikerén felbuzdulva Iván – Alekszandr tudta nélkül – a helyi lapnak egy újabb, még keményebb cikket ír, amelyet aztán a *Pravda* is átvesz. Iván sztárújságíróvá lép elő, a doktort pedig már semmi sem menti meg attól, hogy Szibériába vezesse.

Innentől kezdve a saját életüket élik az események. A kötet egyik szimbólumértékű, dokumentarista betéte a Bobby Fischer és Borisz Szpasszkij közötti 1972-es sakkmérkőzést idézi fel, amelynek során 1948 óta először (!) nem szovjet állampolgár nyerte el a világbajnoki címet. A Fischer és Szpasszkij közti megmérettetés során – legalábbis Alekszandr őrnagy értékelése szerint – „egyetlen mérkőzés sem a sakk tudásukon múlt, hanem kizárólag a pszichológiai hadviselésen”. Az emlékezetes sakkjátszma ezzel a regényhős sorsának allegóriájává válik: Alekszandr őrnagy is mindig tervez, stratégiában gondolkodik, és igyekszik minden helyzetben a legjobb döntést meghozni, azonban rendre kiderül, hogy a diktatúra kiismerhetetlenül szövevényes logikája mindig jó pár lépéssel előtte jár. Az MGB-s tiszt azzal igyekszik segíteni Nagyvezda Filippovnáknak, hogy beköltözteti egy kitelepített profesz-

szor lakásába, de hamarosan a házasságával fizet ezért. Iván szakmai meghasonlása folyamatos önmarcangolóshoz, és következképp szívinfarktushoz vezet. Előbb-utóbb a hazugságra épített karrier is megbicsaklik, legalábbis a Szalay-műben, amely a kétely, önmarcangolás, valamint a lelkiismeret démonaival való küzdelem regénye.

Szalay Dávid – a kötet mottójának tanúsága szerint bevallottan – a shakespeare-i örökséghez nyúl vissza, de nagyon is huszonegyedik századi prózát művel. Pontos, szenttelen, súlyos mondatai pedig mintha a nagy orosz realistákat idéznék. Mindemellett teljes természetességgel, öncélúság nélkül használja a posztmodern prózahagyomány fogásait is. A kívülálló szemszögéből előadott elbeszélés, valamint Alekszandr őrnagynak az 1948-as eseményeket felelevenítő, egyes szám első személyű feljegyzései között ingázó kettős narráció azt az érzést kelti az olvasóban, mintha ő maga volna valamiféle titkosrendőr, és a regényhős a megfigyelt személy, akinek belelát titkos gondolataiba, belső vívódásaiba. Az elbeszélés két fősodra mellett azonban még számos egyéb szövegréteget vonultat fel a regény. Fiktív dokumentumokat, a megbomlott elméjű zongoraművész tisztább pillanataiban papírra vetett feljegyzéseitől kezdve az elmeorvos feleségének ifjúkori naplóján át a Molotov Vasúti Bizottság vezetősége által a járási végrehajtásnak küldött levélig.

A regényszövegbe emelt pseudo-vendégszövegek legremekebbike kétségkívül Lozovszkij álnéven kiadott Bach-tanulmánya, amely perdöntő bizonyítékként szolgál az ellene folytatott eljárásban. Az írás látszólag az Andreas Werckmeister által kidolgozott hangolási technikáról szól, amely előtt később a regény egyik visszatérő motívuma-

ként szerepeltetett Bach-zenemű is tisztelgett. A kiegyenlített hangolás Werckmeisternek tulajdonított technikája ugyanis fokozatosan a marxizmus allegóriájává válik a Lozovszkij-tanulmányról szóló fejezetben, amely mesterien fonja össze a szövegben korábban elrejtett szimbólumok szálait. A 30-as évekre emlékezve Alekszandr őrnagy arról ír, hogy a kommunizmus megteremtése „szent küldetés” volt számukra, és a marxizmusról szólva szükségszerűen „a hit nyelvét”, egy „új mennyország és egy új világ nyelvét” használja. Lozovszkij viszont a „kiegyenlített hangolásról” írva felidézi, hogy azt még maga Werckmeister sem gondolta magasabb rendűnek a korábbi technikához képest, „amíg egy teológus meg nem győzte, hogy a hangok arányai ily módon pontosan megegyeznek Salamon palotájának az arányaival”. Később így fogalmaz a regénybeli tanulmány: „Amikor a múltat vizsgáljuk, gyakran képzeljük úgy, hogy a temperált hangrendszer előtti idő a tizenhetedik században sötét kor volt, amelyből hiányzott valami esszenciális, és csak arra várt, hogy beragyogja a tonális fény. Vagy legalábbis primitív, fájdalmas lépések sorozata a kiegyenlített hangrendszer jövője felé, ahogy azt ma ismerjük, mintha létezne valamiféle végső állomás, amely megszabja minden dolog haladási irányát a kezdetektől fogva.” S ha valakinek még nem volna világos, miről is szól valójában az értekezés, idéztessek ide a passzus, amely arról szól, hogy minden koncepció értékét gyakorlati megvalósulásának minősége határozza meg: „Bármenynyire lenyűgöz is minket munkásságának intellektuális eredménye, nem sza-

bad eltekintenünk attól a tényről, hogy mindez semmit sem jelentene a nélkül az egyszerű, világi gyönyörűség nélkül, amely Bach valamennyi darabjából árad. Öröm, bánat, könnyek, siránkozás, nevetés: a zene valamennyi érzésnek hangot ad, méghozzá úgy, hogy a nyugtalan tökéletlenség világából a béke ideális világába repít minket, és új fényben láttatja velünk a valóságot: mintha egy tengerszem partján ülnénk, a hegyeket, a fákat és a felhőket szemlélve a víz mérhetetlen, békés felszínén. Aki valaha átérezte már ezt a tökéletes nyugalmat, érteni fogja ezt a rejtélyes lelket, aki minden tudását a zene nyelvén fejezte ki, és olyan hálával fog gondolni Bachra, mint amilyenél csak azokra a nagy lelkekre gondolunk, akik képesek voltak újra egyesíteni az embert az étellel, békességben”. Ugye értjük? Nos, a regénybeli Alekszandr őrnagy is érti, amikor a vádirathoz összegyűjti a bizonyítékokat.

Fontos, megrázó, gazdag olvasmány a húsz legjobb negyven alatti brit író közé választott David Szalay műve, még a korrajz néhol bosszantó pontatlanságai ellenére is. Az ártatlanság ugyanis nem klasszikus diktatúra-regény, hanem inkább a shakespeare-i tragédiák posztmodern rokona. Azon művek sorába illeszkedik, amelyek, legyen bár főhősük velencei kalmár, dán királyfi, vagy szovjet MGB-s tiszt, helytől és kortól független igazságokat fogalmazznak meg. Szalay ezen műve éppenséggel arról, hogy egy embertelen rendszerben lehetetlen emberi életet élni, s hogy a mégoly borotvaéles logikával felvértezett egyénnek nincs esélye a diktatúrával szemben.

David Szalay: *Az ártatlanság*. Typotex kiadó, 2014, Budapest

Fogaras, Vörös torony

A „BAJSZOS TÜNDÉR”

Bartusz-Dobosi László

„...milyen szép volt élni!” – olvashatjuk Lázár Ervin 2001. május 13-i naplőbejegyzését, mintegy mottóként annak a sajátos műfajú kötetnek az első oldalán, amely a 2015-ös könyvhétre jelent meg a Napkút Kiadónál. A Hang-Kép-Írás sorozat ötödik részeként a 2006-ban elhunyt Lázár Ervinre emlékező kötet – ahogy a hátsó borító is jelzi – egyfajta filológiai kaland. Fennmaradt kéziratváltozatok, amelyek a művek születését, átváltozásait követik, mintegy másfél száz kép, különféle dokumentumok: interjúrészletek, levelek, naplőtöredékek, oklevelek, rajzok, családfa, könyvborítók, meghívók, konferenciaszövegek, megemlékezések, eredeti kéziratok fakszimilái sorjáznak mintegy száznegyven oldalon, teljesebbé téve a magyarok 20. századi nagy mesemondójáról, Lázár Ervintől alkotott képünket.

A Lázár monográfusaként is megismert Komáromi Gabriella és az író özvegye, a mesék legendás Vacsamatija, azaz Vathy Zsuzsa által összeállított kötet igazi kuriózum, amely a 21. századi hangoskönyvekkel vetélkedve a közlünk lassan egy évtizede eltávozott Lázár Ervint is megszólaltatja. A kötet hátsó borítójában egy interjúrészletet, visszaemlékezéseket, naplőtöredékeket, sőt egy-egy mesét és novellát is tartalmazó cd található, amely a Petőfi Irodalmi Múzeum médiatárában készült.

E sokszínűség miatt van bajban a recenzens, amikor műfajilag igyekszik besorolni a kötetet, amellyel – ahogy az előszóban nyomon követhetjük – a szerkesztő is birkózott.

Nem monográfia, nem is esszégyűjtemény, még csak nem is tanulmánykötet. Ez mind, és még több. Komáromi Gabriella úgy fogalmaz, hogy „illusztrált [...] továbbírása” az életrajz eddig megjelent és feldolgozott nagy korpuszának. Még akkor is így van ez, ha a kötet kronológiai építkezése konkrét életrajzi vonatkozásaival monografikus jelleget sugall. Amíg a 2011-es nagy monográfia a tudományosság igényével járta körül egy nagy életmű teljességét, a mostani kötet inkább az embert igyekszik a „lázárvinül” tudók számára megmutatni. Ezért a rövid fejezetek, a sok kiegészítő anyag, a rövid törzsszöveget színező s emberi motívumokat rejtő kordokumentumok erdeje. Elővasásuk után könnyen azonosulunk Boldizsár Ildikó lelkesedő szavaival, aki az Országos Széchényi Könyvtárban rendezett virtuális kiállítás egyik megemlékezőjeként így fogalmazott: *„Az egész ifjúságomat áthatotta ez a Lázár Ervin meséiből merített remény, hogy egyszer én is megtalálom majd ezt az erdőt [...], és végigbukfencezem az elejétől a végéig.”*

S talán nem naiv a kritikus, ha feltételezi: nincs ember, aki ezeket a „meséket” megismervén ne akarna maga is hengerbócolni örömeiben abban a bizonyos erdőben. Történeteit – legyenek azok mesék, novellák, vagy hosszabb prózai írások – olyan nyelvi, lélektani leleménnyel alkotta meg, amelyek az idők során generációk közötti kapcsolatteremtő eszközökké váltak.

A Hang-Kép-Írás sorozat kötetinek az a nagy erényük, hogy test-

közelségre hozzák a szerzőt. Márpedig – a kortársak szerint – Lázár Ervinnel együtt lenni minden esetben felszabadító érzés volt. *„Még akkor is érdekes volt, ha meg sem szólalt, mert jelenlétében megváltozott az emberek viselkedése, talán mert mindenki fölszabadult mellette valamiképpen”* – fogalmazta meg Ágh István, s a kötet *Miért szeretjük Lázár Ervint?* című kis fejezetében azt is megtudjuk, Lázár Ervin mely tulajdonságaiban látja ennek okát: *„főként nyugalomban, nagyvonalúságában, elragadó derűjében és a gyarlóság keresztényi megértésében, a segítőkészségben.”*

Lázár Ervin költő volt, még ha nem is verses formában írta meg gondolatait. Ezt egyébként kudarcként élte meg. *„A versnemírás a legpocsecább munka, amit valaha is csináltam.”* – írta a *Berzsián és Dideki* című meseregényében. Mesemondó volt, aki nemcsak klasszikus értelemben vett mesékben repített vissza a gyermekkor világába. Varázsló is volt, aki különleges varázsvilágot teremtett a Nagyszederfa

köré, amit valamiképpen Magyarország jelképének is tekinthetünk.

De angyal és tündér is volt. Amikor megkérdezték Nagy Lászlótól, aki öt éven át munka- és szobatársa volt az *Élet és Irodalom* folyóirat szerkesztőségében, hogy milyen ember Lázár Ervin, csöppnyi gondolkodás után mosolyogva vágta rá, hogy „bajszos tündér”. S ez a tündér hitt a szeretet halhatatlanságában és az emberben. Hankiss Elemér szerint *„nem azt kérdezi, hogy miért van valami, hanem azt, hogy miért ne lehetne az, ami nincs. Arról ír, hogy nem könnyű, de mégiscsak jó, fájdalmas és nagyszerű dolog embernek lenni”*.

Lázár Ervin mindenekelőtt ember volt, a szónak a legprofánabb értelmében, s a legmetafizikusabb szintjén is. Szakonyi Károly mondta róla, hogy *„utált telefonálni, [...] nem adott a külsőre, nadrágja kitérdesedett, zakója lógott rajta [...], lusta volt írni [...], ette a marhahúst, itta a bort és szívta a cigarettát.”* Mégsem erre figyeltek

Bethlenszentmiklós, a kastély összképe a Küküllő felől

Mikháza, a ferences kolostortemplom ajtókerete

a körülötte lévők, hanem arra „...ami ő valójában volt. Szeretetre méltó, kedves, játékos, emberszerető tehetség.”

Lázár Ervin fényhozó is volt, aki nek életműve a hasonló „teológiai” kinyilatkoztatások kapcsán már életében kanonizálódott: „Aki távolodik Istentől, az is közeledik hozzá, csak a hosszabbik utat választotta. Félúton lehetek.” Mi úgy sejtjük, hogy ennél sokkal jobb a helyzet!

Újra olvasva írásait, fantasztikus önéletrajzát, nem tudunk betelni vele: „Jelenleg is fontos dolgokkal foglalkozom, nevezetesen növeszttem a bajszom, és kopaszodom.” Íme egy ember – gondolhatjuk –, „aki jószívvel és barátságosan az álmaiba invitál”. Erre nem lehet nemet mondani.

Több mint száz novellája, egy regénye és hetven meséje született az idők során. „Sokan számon kéri rajtam a nagy művet – írta. – Csak azt tudom rá válaszolni: az én nagy művem ez a kicsi.” S valóban, oldalszámra, „kilóra” az életmű nem jelentős. Milyen szerencse, hogy „tündérvilágban” nem így mérik az értéket! *Szárnyas emberem* című novelláját maga is így kezdi: „Írni szenvedés.” Nem írt sokat, de amit leírt, az hibátlan volt. Semmi felesleg, semmi töltelékszöveg, csak a tisztán csillogó lényeg. Ezért van az, hogy a Lázár Ervin- „...mese olyan, mint a vers, ragaszkodni kell minden névelőhöz, különben összedől.” Nem lehet azokat fejből idézni, mert viszszaadhatatlan báj lakozik bennük. A lényeg vész el, ha mégis ezt tesszük.

A kötet nagyszerűsége e lényeg megmutatásában rejlik. A mindig mosolygós, család- és emberszerető íróról mutat olyan tükörképet, amely elválaszthatatlan az életműtől. Úgy mutatja meg ezt az arcot, hogy magához a szerzőhöz fordul, őt idézi lépten-nyomon. Milyen szegények lennénk például a *Masoko Köztársaság* egyik mellékszereplője – szerintünk Lázár egyik újabb alteregója – nélkül, „akit azért választottak, hogy napozzon és füttyörésszen”. De hisszük azt is, hogy a „főrhögnök” vagy éppen a „marhaskodások főelőadója” ugyanaz a mosolygós fickó, aki a kötet borítójáról nevet rá a világra.

Lázár Ervin személyisége és munkássága nem hagyja közömbösen az olvasót. Komolyan kell venni komolytalanságát! Hinni kell a mesében, mert „akkor mentek igazán jól a dolgok, amikor minden falura, minden közösségre jutott egy mesemondó: az emberek boldogabbak voltak, a bajok könnyebben megoldódtak.” Reméljük: ha mégis bajba kerülünk, mindig kezünk ügyében lesz az a bizonyos létra, amelyről a kilencéves Tripolszki Péter írt a levelében az immár három éve az angyalok közé költözött Lázárnak, s fel tudunk rajta hágni a csillagok közé. Hitünk szerint ott él egy „bajszos tündér”, aki ha fölnevet „ideleln a Földön csillagpor hull és százezer szitakötő táncra perdül.”

Lázár Ervin. Szerk.: Komáromi Gabriella-Vathy Zsuzsa. *Napkút, Hang-Kép-Írás*, 2015

FAZEKAS ISTVÁN: ARS POETICA DOLORUM

Bakonyi István

Fazekas István egyre teljesebb irodalmi és irodalomszervező tevékenységet folytat. Költői és drámaírói műhelye is gazdagodik, ráadásul évek óta felelős szerkesztője Százhalombattán a *Stádium* című folyóiratnak. (A lap nem tévesztendő össze a Kárpáti Kamil szerkesztette hajdani, azonos című orgánummal, amely időközben megszűnt, bár hasonló névvel a könyvkiadó továbbra is működik.) Fazekastól és a főszerkesztő Pozsgay Imréttől távol áll mindenfajta kirekesztő szellemiség és az egyoldalúság. Ez a tulajdonság különösen fontos hangsúlyozni napjainkban, a szétszabdaltság korában.

Ugyanakkor vitathatatlan, hogy a jogi végzettségű és újabban református teológiára járó szerző profilja határozott és sajátos. Ezúttal a költőről szólok, akinek nemrég jelent meg új verseskötete *Ars poetica dolorum* címmel, amely nyugodtan tekinthető a három esztendővel korábbi, *Bennem csillagok égnek* című kötet folytatásának, noha egyfajta elmozdulás történt Fazekas István költői pályáján. A 2012-es kötet jellemzői közé tartozott az erotikus és szerelmi líra gazdagodása. Akkor többnyire tömör formákban hirdette a legszebb emberi kapcsolat nagyszerűségét. Másik jellemzője az evangéliumi szellemiség, a szeretetközpontúság, a kiküzdött hit.

Az új kötet szerves folytatást jelent a pályán. Világunk sötét jeleire, a fájdalom és a szenvedés általánosára válaszára, ugyanakkor a költészetre gyakorolt termékenyítő hatására

utal a kötet cím is. Tudjuk, hogy a bajok kimondása egyben azok föloldását is segíti. Van nemesítő szenvedés is, sőt: van kereszthalál, ami a megváltást szolgálja. Tudja ezt a hívő költő is. Az ő világára egyfajta „protestáns miszticizmus” jellemző, ugyanakkor aligha szólhatunk nála felekezeti kötöttségekről. Kiemelendő a költő közéleti és történelmi érzékenysége és igazságkereső gesztusai, de – tehetjük hozzá – ő sem mentes az emberi gyengeségtől, miként senki sem...

A rendkívül érzékeny költői alkat fölmutatja a bánat és a szenvedés pillanatait, és a hozzájuk köthető fegyelmet. A fülszövegben ezt írja Czizgány György: „A kötet címének latin szavai (bévül latin és héber verssorokkal) nem archaizáló szándék szülöttei, inkább költői mesterségének jelen idejű dinamikájához tartoznak.” Mindehhez járul az a tömörítési törekvés, amely jól érvényesül a kisméretű és karcsú kötetben. Az idill utáni vágyakozás is megfogalmazódik számos versében. Helyzetképében például így: „Alvó gyermekeinket betakarjuk, / s míg a tűzhely fölött / őseink árnyékai / sorra fellobognak, / a konyhagőzben / emberré válunk újra.” Sorsszerű ez a helyzetkép, utalásai éppúgy vonatkoznak az egész életre, mint egyetlen napra. A tágítható körök lírája ez.

A sorshoz hozzátartozik az is, hogy a kóborlások „habókos finto-ra” állítja váratlan helyzetek elé az embert (*Kék fény*). S közben a klasszikus értékekre éppúgy figyel, mint közvetlen költőelődeire és kortársaira, közöttük például Ratkó Józsefre.

Kolozsvár, a Farkas utcai református templom szószéke, 1646

(Ez utóbbi hajlamot a *Stádium* szerkesztése közben is kiélheti, hiszen tematikus számokra bukkanunk, melyekben jeles, és kevésbé emlegetett szerzők emlékét idézi.) A kelet felől jötteknek kivételes helyet biztosít, és ide tartozik az is, hogy Csónakos versének világa akár Szatmárcseke csónakos fejfás temetőjét is élénk idézi. Első versszaka így szól: „Majd eljön értem a koporsó, / elvisz a ringató ladik, / a mennynek zúgó habjaiban / csodálom az ég halait.” „Kháron ladikja” nála „örök csónak”, ami átviszi a „csillagok völgyébe”. A halál és a magány hangulatait érzékelteti így, és persze a múlt időt is.

Fazekas István küzd a mindenkori gyűlölet, a mindenkori gyűlölködők ellen. Ezzel korunk egyik legfontosabb morális törekvését támogatja – az esztétikum erejével. Segítségét nyújthat számunkra is a természet és a belső lélekállapot szinkronjának felismerése. Az ősz áldásai mellett „ballag a bánat a pincesoron”, és elérkezik egy különös versbefejezéshez: „A kárpit alatt vadászölly kereng, / falkákban jár már köröttünk a csend.” (A *tihanyi szőlőhegyen*) S ha nem is direkt módon vall erről, azért jól látható, hogy azon írástudók közé tartozik, akik számára igen fontosak a nemzeti sorskérdések. Ezért is tekint vissza olyan elődökre, akiknek első példája Balassi Bálint. Ezért találunk kötetében olyan verseket, mint a *Balassi-strófák Úrnapján*. A korabeli nyelv és stílus elevenedik itt meg példás módon. Persze ő is a „szabadság–szerelem” kettős szorításában él és alkot, és így ér el az olyan letisztult versig, mint amilyen a *Tihanyi szökdélő*: „Esen-gő énekemtől / támadnak vad szelek, / szíveimtől megáradnak / folyók és tengerek. // Ajkamtól lángra gyúlnak / éjek és nappalok, / vérünknek szép hevétől / árnyékunk is ragyog.” Elérkezik hát a Balassi-strófáktól a letisztult dalig,

melyben népköltészeti hatásokat is érünk tetten.

Előfordul, hogy a beteljesületlen szerelemről szóló költőnk, és jól érzékelteti, hogy a beteljesülőség vezető utat szenvedések, nélkülözések övezik. A *Hajnali vers* első két sora: „Jaj, ellobbanok! Merre vagy? / Szikaszt sóvárgó szomjúság.” Nyelve és stílusa itt is, másutt is kifinomult és érzékletes. Jellemző nála a klasszikus formák tisztelte és használata. Verseiben sok helyen fedezhetjük föl Nagy László hatását, és korábbi századok költői hangvételének szeretetét. Latin és héber soraival is újraéltet sok mindent. Egyben jelzi a kultúrák és civilizációk egymást erősítő szerepét. Ezzel túl is mutat a költészetben, egyetemes emberi és történelmi igazságokat hangoztat. Jó ezt hangsúlyozni egy olyan korban, amelyben a még látszólag egy táborhoz tartozó erők is egymásnak feszülnek. És tudjuk: oly sok gyötrellem és kár származik az ilyen magatartásból a társadalomban, politikában, kultúrában, a hétköznapokban.

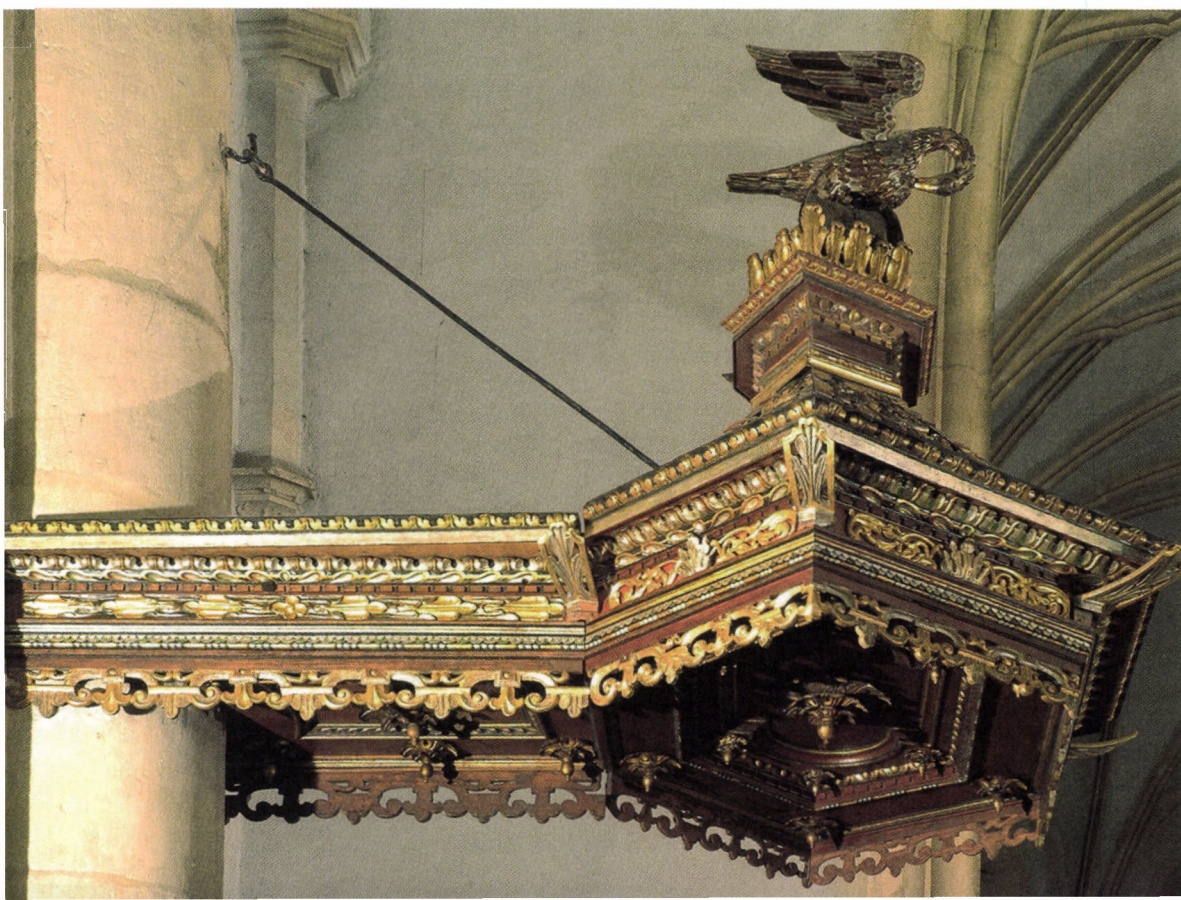
Fazekas István verseiben az olvasó élvezheti a középkori és reneszánsz áthallásokat, a tudatosan vállalt vezérmotívumokat. A pogány ókortól a keresztény múltig és jelenig hatnak ezek az erők. Ahogy a már idézett Czigány György látja: „Nemcsak közvetlen elődei, talán Sinka, Ratkó, Csoóri, Hubay Miklós kezét fogja, hanem kortárs-jelen nagyjaiként élteti ihletét Petőfi és Catullus, Goethe és a középkori himnuszok, szekvenciák alkotóinak természetes közelsége.” Így lesznek misztikus vonásai is költőnk verseinek. Így hozza élénk Jacopone da Todi nyomán a *Hétfájdalmú Szűzanyát*, így ír *Az ítélet napjáról* Celanói Tamás megidézésével. Különösen szép ebben, hogy a protestáns identitású költő vall ily módon, átívelvén a felekezeti határokat, középpontba állítva az egyetemes értékeket.

Így a szenvedés, és a hit megvallását, a feltámadás reménységét.

Fazekas otthon van Janus Pannonius reneszánsz világában is, igazolván esztétikai-világképbeli sokszínűségét, szakmai biztonságát. Ahogy Csoóri Sándor mondja: „Ahányszor találkoztam vele, mindig, minden szava, gesztusa a helyén volt.” Manapság, a hígulás korában ezek

fontos értékek. Emeljük ki fontos, ars poetica-jellegű sorát: „...zengd hattyúként életed égi dalát.” (Saját lelkéhez – Janus Pannonius) Az égi és a földi erők és értékek egyesülnek itt, hangsúlyozván mindkét dimenzió jelentőségét. Azt például, hogy Isten országának itt, a Földön kell elkezdenie. És mindehhez a béke, a békeesség a legfontosabb hajtóerő.

Kolozsvár, a Farkas utcai református templom szószékének hangvetője

A VILLANYSZERELÉSTŐL A DOKTORÁTUSIG

P. Soós Ányos emlékére

Fáy Zoltán

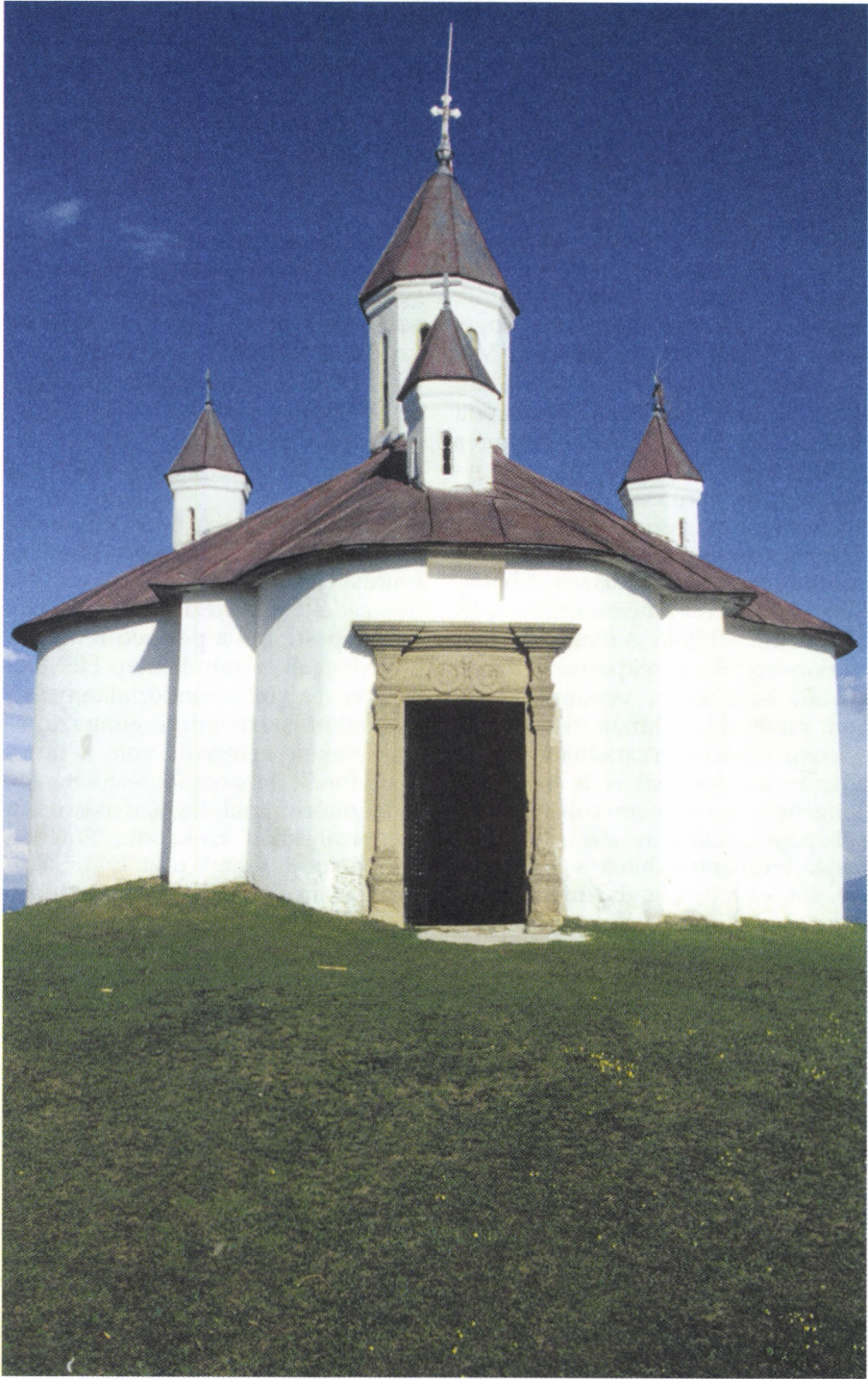
A katolikus egyházra kényszerített 1950-es megállapodás sok papi és szerzetesi életutat tört ketté. A megpróbáltatások, elhurcolás, kitelepítés, „rendi kereten kívülre” helyezés rengeteg szenvedéssel járt, és bár súlyos előjelei voltak a szerzetesrendek feloszlásának, mégis kevesen választották a menekülést. Révai József baljós megállapításai a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének 1950. május 31-i ülésén hangzottak el, s a *Szabad Nép* híven tudósította is olvasóit: *„A klerikális reakció tömeg-agitációjának legfontosabb szervezetei a különféle férfi és női szerzetesrendek. Magyarországon 23 férfi szerzetesrend van 2582 taggal és 40 apácarend 8956 taggal, összesen tehát 63 rend 11 538 taggal. Ezek a szerzetesrendek a régi rendszerben hatalmas földbirtokkal rendelkeztek, a feudális nagybirtokos osztályhoz tartoztak. Földbirtokaikat a népi demokrácia a dolgozó parasztság között osztotta fel, de a rendházaikat, zárdáikat, kolostoraikat meghagyta. Felmerül a kérdés: fenntartható-e ez a helyzet a népi demokráciában.”*

Mindenki tudhatta a választ, így P. Soós Ányos fiatal ferences is, aki harmincegy éves volt, amikor a magyar kommunista párt elszánta magát az egyház megsemmisítésére. Halálának közelmúltban volt tizedik évfordulója.

Soós Ányos 1919. október 19-én született a Baranya megyei Garén, János névre keresztelték. 1940-ben jelentkezett a ferencesekhez, egy évvel később tett egyszerű fogadalmat Szécsényben, és a gyöngyösi teológiai tanulmányok után meglehetősen rendhagyó időben, 1946. december 22-én szentelték két rendtársával, a tragikus

sorsú Somogyváry Heténnel és Füzes Zalánal együtt. A következő évben a híres baranyai búcsújáró helyre, Máriagyúdre kapott megbízatást, ahol hitszónok, plébániai kiségitő, hitoktató, gyóntató volt. Hasonló feladatokat látott el két évvel később a pécsi ferences rendházban is. Itt érte az államosítás. Mivel Pécs a déli határ közelsége és a Jugoszláviával kiegyeződött helyzet miatt különösen „veszélyes” területnek számított, innen az ország belső részeihez képest már másfél hónappal korábban deportálták a szerzeteseket: június 12-ről 13-ára virradó éjszaka szállták meg a rendházat az ávósok. A baljós politikai előjelekre érzékeny fiatal szerzetesek már korábban számítottak erre, s meg is kérték a házfőnököt, Jagicza Juvenált, hadd helyezték biztonságba a kolostor értékeit. A gvardián csak ennyit mondott Kamarás Mihálynak és Soós Ányosnak: *„Maguk fiatalok, nem bíznak Szent Antal oltalmában.”*

Így aztán mindent hátrahagyva, kis kézitáskával szálltak föl a géppiszto-lyos ávósoktól őrzött teherautóra. Soós Ányos visszaemlékezéséből az is kiderül, hogy a nagy kapkodásban nem tudta kinyitni kis bőröndjét, késsel kellett fölfeszítenie a zárat, miután éjfélkor sírástól elfúló hangon felzörgette a házfőnök: azonnal csomagoljon, deportálják őket. Az államosítók számára fontos volt a szerzetesek megfélemlítése is: teljes némaságban kellett a huszonkét ferencesnek a leponyvázott teherautón ülnie, és senki sem tudhatta, hová viszik őket. Főlkészültek a legrosszabbra: kivégzésre, Szibériára. A papok suttogva gyóntatták meg egymást és a laikus testvéreket.

Kézdiszentlélek, perköi kápolna, 1686

Végül a kecskeméti rendházba kerültek, s augusztus közepére az is nyilvánvalóvá vált számukra, hogy eddigi szerzetesi életüknek vége. A házfőnök olcsó öltönyöket vásárolt számukra, mert rendi habitusukat többet nem viselhették. Soós Ányos a rá később is oly jellemző találékony-sággal és derúvel hamar túljutott az első nehézségeken: visszautazott Pécsre, és húga családjához költözött, egy kis, hegyoldali présházba. Engedélyt szerzett, hogy a határsávi Máriagyúdre utazhasson, a szüleihez. Először a mánfai hídépítésnél kapott munkát, éjjeliőr lett, ám hamarosan a pécsi püspök összegyűjtötte az egyházmegyéje területén élő, állományon kívül helyezett szerzeteseket, és Soós Ányost Máriagyúdre küldte adminisztrátornak – hiszen a határsávingedélyével bemehetett. Hét filiát kellett ellátnia. A rendházat már államosították, kerékpárral járta be falvait, istállókban, vendégszállásokon, raktárakban húzta meg magát; sokszor az ávóval a sarkában. Az első adandó alkalommal el is helyezték Tengelicre, mivel nem volt hajlandó békepapi gyűlésekre járni. Itt azonban kiderült, nincs hitoktatói engedélye, sőt, egyetlen egyházmegye püspöke sem akarta alkalmazni. Így került vissza Pécsre – villanyszerelőnek. S hogy továbbképezze magát, a fiatal szerzetes beiratkozott esti tagozatra a Villamosgépgyártó Technikumba. Ezzel a végzettséggel előre is lépett a ranglétrán, technikus lett, majd 1954-ben beruházási feladatokat kapott. A felfelé ívelő karriernek az vetett véget 1955-ben, hogy az igazgató megtudta: Soós János valójában pap. Persze misézett rendszeresen egy félreeső pécsi templomban, s ha a káderlapról néha ki is maradt egy-két fontos információ, azok utólag is felkerülhettek. Azonnal visszahelyezték villanyszerelőnek. Ekkor már készült az egyetemi felvételire, matematika-

fizika szakra szeretett volna jelentkezni. Saját visszaemlékezése szerint bár semmit sem tudott, s a szóbelin inkább a szerzetesek deportálásának történetét és a fizikai munkát mesélte el a felvételiztetőknek, mégis fölveték. 1957-től újból rendi közösségben, a pasaréti ferences rendházban lakott, egyetemre járt, hitoktatást tartott. Mégsem matematika–fizika szakos tanár lett, mert egy év elteltével átiratkozott magyar–történelem szakra. 1964-ben, negyvenöt évesen kapott estin szerzett diplomát, s közben végezte a Hittudományi Akadémiát is, ahol Carl Gustav Jung valláslélektani vonatkozásaiból doktorált 1965-ben.

Ekkor kezdődött Soós Ányosnak az az élete, amire a Szentendrei Ferences Gimnázium sok-sok tanuló-nemzedéke emlékezik szívesen. Hol a budapesti, hol a pasaréti rendházba helyezték, s mindennap HÉV-vel járt ki a volt csendőrlaktanyából kialakított szentendrei gimnáziumba. Éveken keresztül volt a tartományfőnök tanácsadó testületének, a definitóriumnak tagja, s más rendi megbízatásokat is kapott. Emellett gimnáziumi tanár, osztályfőnök, a magyar irodalom lelkes rajongója, aki élete végéig megőrizte a költészet legújabb alkotásai iránti érdeklődését. Ha kellett, politechnikát oktatott, villanyt szerelt, maltert hordott, s részt vett a gimnázium megújításában. A rendszerváltás után új meg új feladatokat vállalt: 1994-ben a budapesti Tövis utcai Kapisztrán Szent János templomban lett kisegítő, egy évvel később már Esztergomban élt s dolgozott. Utolsó nagy munkája a mátraházai ferences templom és ház megújítása, a Naphimnusz park kialakítása volt. 1996-tól amíg egészségi állapota engedte, ezen dolgozott. Kérésére itt is temették el, utolsó nagy munkájának helyszínén, 2005. október 8-án.

SZERZŐINK

BAKONYI ISTVÁN (Székesfehérvár, 1952) irodalomtörténész, kritikus, PhD. Nyugdíjazásáig a Kodolányi János Főiskola tanára volt. A Vörösmarty Társaság elnöke (2005–2010), az *Árgus* főszerkesztő-helyettese (1990–2004), jelenleg a *Vár* egyik szerkesztője.

BARTUSZ-DOBOSI LÁSZLÓ (Siófok, 1971) tanár, író, szerkesztő. Az *Irodalmi Páholy* című kulturális folyóirat alapító főszerkesztője. 2010-ben Bertha Bulcsu-díjat kapott.

BOD PÉTER ÁKOS (Szigetvár, 1951) közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1991-ben gazdasági miniszter, 1991–1994-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem tanszékvezetője.

ENTZ GÉZA (Kolozsvár, 1949) művészettörténész, 1973–1990; az MTA Művészettörténeti Kutatócsoport munkatársa. Szakterülete Erdély középkori építészet és a műemléki topográfia. 1990–1994 között az Antall- és Boross-kormány államtitkáráként a határokon túli magyarsággal kapcsolatos kormányzati tevékenység irányítója, az Orbán-kormány idején a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal elnöke, majd a külföldi magyar intézetek főigazgatója, a határon túli magyarságot segítő Pro Professione Alapítvány elnöke.

FÁY ZOLTÁN (Baja, 1966) könyvtáros. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karán tanult. Írásai jelentek meg többek között az *Új Magyarországnban*, a *Napi Magyarországnban* és a *Magyar Nemzetben*.

GRÓH GÁSPÁR (Budapest, 1953) irodalomtörténész, kritikus. A *Magyar Szemle* rovatvezetője, a Köztársasági Elnöki Hivatal igazgatója. 2007-ben Pethő Sándor-díjat kapott. F. m.: *Egymásért vagyunk*. (Tanulmányok, kritikák, 2000.) *Nézni a láthatatlant*

(Kisesszék, 2005), *Határ.Oknélkül* (Tanulmányok, kritikák, 2006), *A következmények országa* (2011), *A magyarság rendeltetéséről* (2013).

HAKLIK NORBERT (Ózd, 1976) író, kritikus. Az ELTE Tanárképző Főiskola Karán szerzett magyar–angol szakos diplomát. Gimnazista kora óta publikál, az utóbbi években angol nyelven is. 2007 óta Brűnnben (Csehország) él.

JESZENSZKY GÉZA (Budapest, 1941) történész, egyetemi magántanár (Budapesti Corvinus Egyetem). 1976 óta hazai és külföldi egyetemeken tanított a nemzetközi kapcsolatok és a külpolitika témakörében. A rendszerváltozás után külügyminiszter (1990–1994), országgyűlési képviselő (1994–1996 MDF, 1996–98 MDNP). Magyarország nagykövete az Egyesült Államokban (1998–2002), a Norvég Királyságban és az Izlandi Köztársaságban (2011–2014).

KODOLÁNYI GYULA (Budapest, 1942) költő, műfordító, irodalomtörténész. 1970–89-ig az ELTE-n, 2004–2009-ig az atlantai Emory Egyetemen tanít. 1987–1990-ben részt vesz a rendszerváltoztató ellenzéki mozgalmakban. 1990–1994: miniszterelnökségi államtitkár. 1992 óta a *Magyar Szemle*, 2010-től a *Hungarian Review* főszerkesztője.

KÓNYA IMRE (Budapest, 1947) jogász, politikus. 1973-tól 1990-ig ügyvédi gyakorlatot folytat. 1990 és 1998 között országgyűlési képviselő. 1988–90 között a Független Jogász Fórum alapítója, első elnöke. 1989. március 22-től 1989. június 13-áig vezető az Ellenzéki Kerekasztal üléseit. 1990 májusától 1993. decemberig az MDF parlamenti frakcióvezetője. 1993. december 21-től 1994. július 15-ig belügyminiszter. 1998 óta ismét ügyvédi gyakorlatot folytat.

MONOSTORI IMRE (1945, Tamási) irodalomtörténész, kritikus, az irodalomtudomány kandidátusa. Az *Új Forrás* főszerkesztője (1985–2009), a József Attila Megyei Könyvtár (Tatabánya) igazgatója (1990–2010).

NAGYMIHÁLY ZOLTÁN (1988, Budapest). 2012-ben szerzett diplomát a Pázmány Péter Katolikus Egyetem történelem szakán. 2013-ban és 2014-ben a nemzetpolitikai államtitkárság Kőrösi Csoma Sándor-programjának ösztöndíjasa. 2014 októberétől a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet munkatársa.

PELLE JÁNOS (1950, Budapest) író, történész. Az irodalomtudomány kandidátusa (1984).

S. KIRÁLY BÉLA (Sóvárad, 1957) közíró, politológus, a Magyar Politikatudományi Társaság tagja. A Kolozsvári Babes-Bolyai Egyetem filozófia-történelem szakán, majd az ELTE politológia szakán végzett. Társadalomismeretet tanult Eindhovenben világbanki ösztöndíjjal.

SZEKÉR NÓRA (Budapest, 1976) történész, Bécsben és a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen tanult törté-

nelmet és művészettörténetet. Újkori történelmet tanít a Pázmányon. Kutatási területe a második világháború és annak utóhatásai Magyarországon. 2009-ben PhD fokozatot szerzett. 2013-ban Kodolányi Gyulával rendezte sajtó alá Szent-Iványi Domokos: *The Hungarian Independent Movement* c. művét. 2014 óta a RETÖRKI osztályvezetője. F.m.: *A Magyar Testvéri Közösség története* (2009).

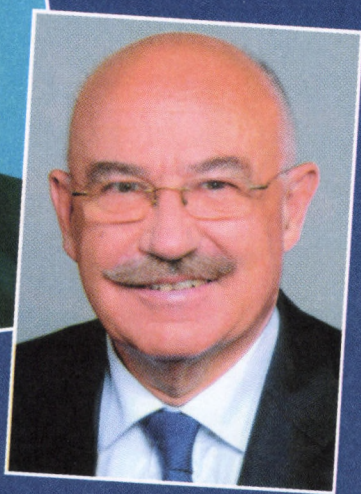
SZEREDI PÁL (1955, Budapest) történész, kutatási területe a népi mozgalom, a Nemzeti Parasztpárt története és Kovács Imre életpályájának története. Az Általános Vállalkozási Főiskola mestertanára.

VÁRNAGY ILDIKÓ (Budapest, 1944) szobrász, művészeti író, kiállítás-szervező. F. m.: *Vizuális játékok* (1979), *Szobrok* (1997), *Művészeti írások 1973–1999* (2002), *Utazás befelé* (2005).

VIIVI LUIK (1946, Tánassilma) észt költő, író. Versei magyarul is olvashatók különböző antológiákban. Két nemzetközi sikert aratott regénye: *A béke hetedik tavasza* és *A történelem szépsége* közül az utóbbi 1998-ban magyarul is megjelent.

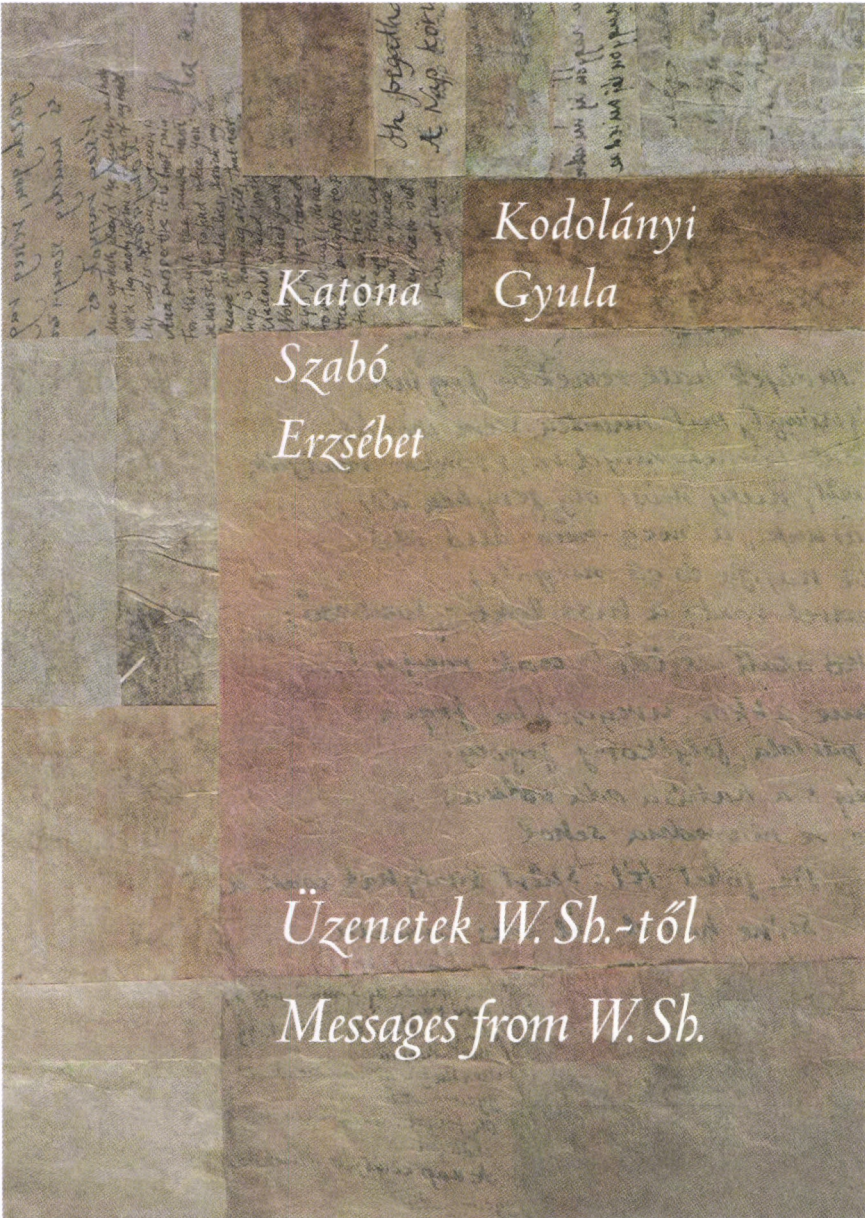
A legújabb
MAGYAR SZEMLE
KIADVÁNYOK

MARTONYI JÁNOS
MI ÉS A VILÁG

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

A legújabb
MAGYAR SZEMLE
KIADVÁNYOK

Kodolányi
Gyula

Katona

Szabó
Erzsébet

Üzenetek W. Sh.-től

Messages from W. Sh.

A legújabb MAGYAR SZEMLE KIADVÁNYOK

By the early 1940s Domokos Szent-Iványi, though still young, had shown personal qualities and acquired experiences in diplomacy and governing that in normal times would have fitted him for the highest positions in government. Instead, he was just about to embark on a path that led by degrees from clandestine internal conspiracy within the Horthy regime through high-stakes diplomatic poker with Molotov to political defeat, imprisonment, torture, obscurity, and exile.

Millions suffered similar and worse fates in the madstrom of the Second World War and afterwards; he was one of very few who knew what awaited him and Hungary. In 1938, he wrote a memorandum predicting that the forthcoming conflict would ruin Europe and leave Soviet Russia and the United States as the only remaining world powers.

This extraordinary foresight made Szent-Iványi exceptional even among those Hungarian leaders who sought to detach their country from Hitler's deadly embrace. Others nursed hopes of a separate surrender to the Anglo-Americans; he saw that Western strategy and Hungary's geographical position together made that a delusion. Hungary must therefore adopt a friendlier attitude to its inevitable ruler, soften the conditions of servitude by doing so, and plan for better times and the weakening of Soviet power. Szent-Iványi might have profited personally from his foresight. The Soviets, impressed by his playing of a Poker hand with no cards, offered him the Foreign Ministry. He refused, preferring instead to organize quiet political resistance to the gradual Communist takeover. Following that it needed no foresight whatever to predict his arrest, imprisonment, and torture.

Szent-Iványi's revenge is this great memoir. A major contribution to our understanding of Hungarian history in the worst of times, it is also high gossip: a series of riveting psychological portraits of the statesmen, civil servants and diplomats, some heroes, some villains, from Pál Teleki to László Bárdossy who helped to shape their country's future for good or ill. Writing well – not living well – is the best revenge.

Szent-Iványi's predecessor, Machiavelli, bears a name we all know. Remind me: who had him tortured?

JOHN O'SULLIVAN, WRITER, ASSOCIATE EDITOR OF HUNGARIAN REVIEW

nka
Magyar Szemle Kiadó

3500 HUF
€12

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

- Balla Bálint: *Szociológia és kultúra*2500 Ft
- Bíró Gáspár, Hamburger Judit, Molnár Gusztáv, Szilágyi Imre, Tóth István: *Autonómia és integráció. A határon túli magyarságról* 1000 Ft
- Bod Péter Ákos, Fodor István, Freund Tamás, Granasztói György, Király Miklós, Kodolányi Gyula, Körösenyi András, Mádl Ferenc, Martonyi János, Roska Tamás, Vizi E. Szilveszter: *Magyarország ma és holnap*. Esszék országunkról és a táguló világról..... 2950 Ft
- Bod Péter Ákos: *Elpolitizált gazdaság. Magyarország 2002 és 2010 között* 2900 Ft
- Bod Péter Ákos: *Pénzügyi alapok. Tapasztalatok és tanulságok pénzügyi válság után* 2900 Ft
- Chantal Delsol: *A köztársaság mint francia kérdés* 1480 Ft
- Domokos Szent-Iványi: *The Hungarian independence movement 1936–46*. Memoár 9900 Ft
- Domokos Szent-Iványi: *The Hungarian independence movement 1936–46 (CD)* 3500 Ft
- Egedy Gergely: *Konzervativizmus az ezredfordulón*..... 2300 Ft
- Granasztói György: *Mi történik itt? Esszék a politika kultúrájáról 1988–2002*...2300 Ft
- Gróh Gáspár: *A következmények országa*. Gáspár G. János közéleti kritikái..... 2500 Ft
- Gróh Gáspár: *Határ. Ok nélkül*. Esszék az egységes magyar irodalomról 2700 Ft
- Herczegh Géza: *A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig*. Magyarország a világháborús Európában 1914–1945..... 950 Ft
- Herczegh Géza: *Peres örökségünk*. Esszék a magyar történelemről 2300 Ft
- Herczegh Géza – Tertyánszkyne Vasadi Éva – Zlinszky János: *Észrevételek az úgynevezett Gönczölmunkacsoport jelentésének megállapításairól*...1500 Ft
- Jeszenszky Géza: *Az elveszett presztízs*. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894–1918)..... 1500 Ft
- Katona Szabó Erzsébet – Kodolányi Gyula: *Üzenetek W. Sh.-től/Messages from W. Sh.*..... 3500 Ft
- Kodolányi Gyula: *Amerika ideje*. Esszék a modernségről. (A debreceni Kossuth Egyetemi Kiadóval közösen) 950 Ft
- Kodolányi Gyula: *Járj, merre tetszik*. Új és válogatott versek (A Nap Kiadóval közösen)..... 2900 Ft
- Metz Katalin: *Hetedhét határon túli gongütések*. Színházkritikák a Magyar Szemlében 2000 Ft
- Martonyi János: *Európa, nemzet, jogállam* (Az Európai Utas Kiadóval közösen) 880 Ft
- Martonyi János: *Mi és a világ*. Esszék, tanulmányok, megszólalások 2900 Ft
- M. Szebeni Géza: *Alcide de Gasperi. Egy kereszténydemokrata a 20. században* ...2500 Ft
- M. Szebeni Géza: *Egy kereszténydemokrata az európai egységért. Robert Schuman* 2500 Ft
- M. Szebeni Géza: *Egy kereszténydemokrata az új Németországért. Konrad Adenauer*2500 Ft
- M. Szebeni Géza: *Charles de Gaulle. Egy konzervatív forradalmár*..... 2900 Ft
- Mádl Ferenc Kör (Bod Péter Ákos, Bogsch Erik, Fodor István, Freund Tamás, Granasztói György, Király Miklós, Kodolányi Gyula, Martonyi János, Vizi E. Szilveszter): *Magyarország fordulóban* 2500 Ft
- Szávai János: *Pascal örvénye, avagy a progresszió hulláhegyei*. Esszék..... 3150 Ft
- Tóth Klára: *A láthatatlan ország*. A magyar dokumentumfilm és a média, 1992–2010 2500 Ft
- A könyvek szerkesztőségünkben 40% kedvezményel megvásárolhatók.**
- ELŐKÉSZÜLETBEN:
- Illyés Gyula: *Atlantisz sorsára jutottunk. 1956-os napló*
- M. Szebeni Géza: *Gieswein Sándor keresztényszocializmusa*
- Tóth Klára: *Első generációs szabadság*
- Szent-Iványi Domokos memoárjai

SZÁZAD V. É. G.

• ÚJ FOLYAM 78. SZÁM 2015. 4. •

• TÁRSADALMI TŐKE •

Füzér Katalin: A bizalom társadalomelmélete és a társadalmi tőke szociológiaelmélete

Bodor Ákos– Grünhut Zoltán: Társadalmi rétegződés Magyarországon a bizalom mentén

Csizmadia Zoltán: A kapcsolati tőke osztályszerkezeti aspektusai Győrben

Huszár Ákos – Kesztyűs Márk – Füzér Katalin: Osztály és társadalmi tőke az ezredforduló Magyarországon

Balogh Péter – Nagy Szidónia – Szántó Zoltán: A társadalmi tőke árnyoldalai: korrupciós hálózatok és bűnszervezetek

Megyesi Boldizsár: A társadalmi tőke negatív hatásai

Orbán Annamária: Társadalmi tőke, társadalmi innováció, szociális gazdaság

Nagy Gábor Dániel: Vallás és társadalmi kapcsolathálózat Észak-Amerikában és Közép-Kelet-Európában

Beszélgetés **Szelényi Ivánnal** a társadalmi tőke szerepéről a hatalom, a piac és a tudomány működésében – a posztszocializmusok kontextusában

W W W . S Z A Z A D V E G . H U

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Tel./fax: 311-6477, 472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Adószáma: 18055067-2-42

Felelős kiadó:
GRANASZTÓI GYÖRGY

Főszerkesztő:
KODOLÁNYI GYULA

Nyomda:
PAUKER NYOMDAIPARI KFT.

ISSN 1216-6235

Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Zrt. Hírlap
Üzletága
1088 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán,
kézbesítőknél, e-mailen:
hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizetési díj Magyarországon:
Egy évre 4980 Ft
A Magyar Szemle számlaszáma:
11707024-20332033
Lapunk külföldre megrendelhető:
daneh@posta.hu
Tengerentúlra
hajóval fél évre: 16 000 Ft,
légi postán: 18 000 Ft;
Európába: 15 000 Ft;
elsőbbsséggel: 17 000 Ft.
Külföldön a befizetés időpontjában
érvényes árfolyamon
ennek megfelelő valuta.

Lapunk megvásárolható
a hírlapárusoknál
Budapesten és az ország
nagyvárosaiban,
és a Magyar
Szemle Könyvekkel
együtt az alábbi
könyvesboltokban:

A Rákóczi úti
FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ-ban;

ÍRÓK BOLTJA
(VI., Andrassy út 45.);

LITEA KÖNYVESBOLT
(I., Hess András tér 4.);

PÜSKI KÖNYVESHÁZ
(I., Krisztina krt. 26.);

valamint az
ALEXANDRA és
a LÍRA hálózatában is,
Budapesten és vidéken.

MINDEN KIADVÁNYUNK
KEDVEZMÉNNYEL
MEGVÁSÁROLHATÓ
AZ EÖTVÖS UTCAI
SZERKESZTŐSÉG BEN.

*

A meg nem rendelt kéziratokra
megpróbálunk válaszolni,
és igyekszünk azokat megőrizni.
Ha nem sikerülne, szíves
elnézésüket kérjük.
A szerk.

VOLUME VII., NO. 1.

BUDAPEST

JANUARY 2016

HUNGARIAN REVIEW

A bi-monthly journal from Central Europe

JOHN O'SULLIVAN The New Utopia and the Migrants • JÁNOS BRENNER Refugee Reflections • GYÖRGY GRANASZTÓI Latter-Day Mass Migration and Violence • TIBOR FRANK Migrations in Hungarian History • TONY REEVY on Central European miners and steel workers in the US 100 years ago • DONALD E. MORSE recalling his visits in Ceaușescu's Romania in 1987–88 • BERNARD ADAMS on everyday life in the medieval Benedictine Abbey of Tihany • KLÁRA TÓTH on documentary movies of the Gyöngyössy – Kabay – Petényi workshop • ILONA SÁRMÁNY-PARSONS Ödön Lechner: An Architect of Modernisation

Tudni kell, hogy 70 ezer fegyver volt legálisan kint. Ezeket a kormányzat nyilván szedgette vissza, de nem mindet. És voltak szép számban illegálisan is fegyverek valakiknél, hiszen a szovjetektől lehetett venni.

Bod Péter Ákos

A köztársasági elnök pontosan tudta, hogy a kormány nem hajlandó felfüggeszteni az áremelést. Így azzal is tisztában kellett lennie, hogy nyilatkozatával – a fuvarozókban hiú reményeket keltve – nem segíti, hanem egyenesen hátráltatja a válság megoldását.

Kónya Imre

Szeptember elején elindul egy kampány, amelyik azt mondja, hogy Antall egy új keresztény kurzus miniszterelnöke. Értsd: horthysta. Sértett értelmiségiek pedig, mintegy visszhangozva ezt, egy másik kampányt indítanak meg, amelyik azt sugallja, hogy a miniszterelnök nyilvános viselkedése úri gőg, elzárkózás. És közben gyakorlatilag nem engedik szóhoz jutni, megmutatni a kormány valódi arcát a médiában.

Kodolányi Gyula

Az észet média ezek alatt az évek alatt folyamatosan hazudott. Fölcsippentett néhány rendkívüli eseményt, ami bárhol előfordulhat, és ezeket felhasználva egy egészen más országot vetített elém, mint amilyen valójában a hazám. Kiderült, hogy a klikkekbe szerveződött újságírás a maga szekerét tolta, hogy minél több pénzt keressen. Eladta a saját édesanyját, azaz a hazát. Mert mi más ez a pénzért való mocskolódás, mint a haza kiárusítása.

Viivi Luik

A Látóhatár, mint elismert orgánium, jó lehetőség lett volna, ám azt Kovács Imre nevével, felfogásával, azaz a népi vonulattal kötötték össze. Kovács pedig nagyon erős befolyással rendelkezett Amerikában is. Pozícióját gyengíteni, követőit megosztani, a Látóhatárt ellehetetleníteni kellett ahhoz, hogy az újonnan jöttek megfelelő befolyásra teheszenek szert. Az emigrációs írószövetség szolgáltatta ennek a visszاسzorító folyamatnak a keretét, Vámos Imre az eszközt, s a Látóhatár felszámolása a példáját.

Szeredi Pál

A Magyar Szemle szerkesztésével Szekfű az akkor működő társadalmi és politikai rendszernek nem restaurátora, hanem a lebontásán serénykedő gondolkodója volt: „a Választ leszámítva egy sajtótermék se munkált oly eredményesen a változás előkészítésén, mint Szekfű Gyula”.

Monostori Imre

830 Ft

